

د پوهنې وزارت

تاریخ

دولسم ټولگی

تاریخ - دولسم ټولگی

Ketabton.com

ه. ش

۱۳۹۸

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی
کور د سولې کور د تورې
دا وطن د ټولو کور دی
د پښتون او هزاره وو
ورسره عرب، گوجر دي
براهوي دي، قزلباش دي
دا هیواد به تل خلیږي
په سینه کې د آسیا به
نوم د حق مودی رهبر

دا عزت د هر افغان دی
هر بچی یې قهرمان دی
د بلوڅو د ازبکو
د ترکمنو د تاجکو
پامیریان، نورستانیان
هم ایماق، هم پشه بان
لکه لمر پر شنه آسمان
لکه زړه وي جاویدان
وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

د یوهنې وزارت

تاریخ

دولسم ټولگی

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هـ. ش.

د کتاب ځانگړتیاوې

مضمون: تاریخ

مؤلفین: د تعلیمي نصاب د تاریخ زده کړو د څانگې علمي او مسلکي غړي

ادیت کونکي: د پښتو ژبې د ادیت د څانگې علمي او مسلکي غړي

ټولگی: دولسم

د متن ژبه: پښتو

انکشاف ورکونکی: د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تالیف لوی ریاست

خپروونکی: د پوهنې وزارت د اړیکو او عامه پوهاوي ریاست

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هجري شمسي

برېښنالیک پته: curriculum@moe.gov.af

د درسي کتابونو د چاپ، وپش او پلورلو حق د افغانستان اسلامي جمهوریت د پوهنې وزارت سره

محفوظ دی. په بازار کې یې پلورل او پېرودل منع دي. له سرغړوونکو سره قانوني چلند کېږي.

د پوهنې د وزیر پیغام

اقراً باسم ربک

د لوی او ښوونکي خدای ﷻ شکر په ځای کوو، چې مور ته یې ژوند رابښلی، او د لوست او لیک له نعمت څخه یې برخمن کړي یو، او د الله تعالی پر وروستي پیغمبر محمد مصطفی ﷺ چې الهی لومړنی پیغام ورته (لوستل) و، درود وایو.

څرنگه چې ټولو ته ښکاره ده ۱۳۹۷ هجري لمريز کال د پوهنې د کال په نامه ونومول شو، له دې امله به د گران هېواد ښوونیز نظام، د ژورو بدلونونو شاهد وي. ښوونکی، زده کوونکی، کتاب، ښوونځی، اداره او د والدینو شوراگانې د هېواد د پوهنیز نظام شپږگونې بنسټیز عناصر بلل کېږي، چې د هېواد د ښوونې او روزنې په پراختیا او پرمختیا کې مهم رول لري. په داسې مهم وخت کې د افغانستان د پوهنې وزارت د مشرتابه مقام، د هېواد په ښوونیز نظام کې د ودې او پراختیا په لور بنسټیزو بدلونونو ته ژمن دی.

له همدې امله د ښوونیز نصاب اصلاح او پراختیا، د پوهنې وزارت له مهمو لومړیتوبونو څخه دي. همدارنگه په ښوونځیو، مدرسو او ټولو دولتي او خصوصي ښوونیزو تاسیساتو کې، د درسي کتابونو محتوا، کیفیت او توزیع ته پاملرنه د پوهنې وزارت د چارو په سر کې ځای لري. مور په دې باور یو، چې د باکیفیته درسي کتابونو له شتون پرته، د ښوونې او روزنې اساسي اهدافو ته رسېدلی نشو.

پورتنیو موخو ته د رسېدو او د اغېزناک ښوونیز نظام د رامنځته کولو لپاره، د راتلونکي نسل د روزونکو په توگه، د هېواد له ټولو زړه سواندو ښوونکو، استادانو او مسلکي مدیرانو څخه په درناوي هیله کوم، چې د هېواد بچیانو ته دې د درسي کتابونو په تدریس، او د محتوا په لېږدولو کې، هېڅ ډول هڅه او هاند ونه سپموي، او د یوه فعال او په دیني، ملي او انتقادي تفکر سمبال نسل په روزنه کې، زیار او کوښښ وکړي. هره ورځ د ژمنې په نوي کولو او د مسؤلیت په درک سره، په دې نیت لوست پیل کړي، چې د نن ورځې گران زده کوونکي به سبا د یوه پرمختللي افغانستان معماران، او د ټولني متمدن او گټور اوسېدونکي وي.

همدا راز له خوږو زده کوونکو څخه، چې د هېواد ارزښتناکه پانگه ده، غوښتنه لرم، څو له هر فرصت څخه گټه پورته کړي، او د زده کړې په پروسه کې د ځیرکو او فعالو گډوڼوالو په توگه، او ښوونکو ته په درناوي سره، له تدریس څخه ښه او اغېزناکه استفاده وکړي.

په پای کې د ښوونې او روزنې له ټولو پوهانو او د ښوونیز نصاب له مسلکي همکارانو څخه، چې د دې کتاب په لیکلو او چمتو کولو کې یې نه سترې کېدونکې هلې ځلې کړې دي، مننه کوم، او د لوی خدای ﷻ له دربار څخه دوی ته په دې سپیڅلې او انسان جوړوونکې هڅې کې بریا غواړم. د معیاري او پرمختللي ښوونیز نظام او د داسې ودان افغانستان په هیله چې وگړي یې خپلواک، پوه او سوکاله وي.

د پوهنې وزیر

دکتور محمد میرویس بلخي

فهرست

- سرلیک ..... منخ
- ۱ ..... لومړی څپرکی: د افغانستان بیا راژوندي کول
- ۲ ..... د لومړي څپرکي موخې
- ۳ ..... لومړی لوست: د احمد شاه بابا واک ته له رسېدو څخه وړاندې د افغانستان سياسي او ټولنيز حالت
- ۷-۱۰ ..... دویم لوست: احمد شاه بابا او د مرکزي دولت ټينګښت
- ۱۱-۱۶ ..... دریم لوست: د احمد شاه بابا پوځي سوقيات
- ۱۷ ..... څلورم لوست: د احمد شاه بابا ځايناستي، د تيمور شاه پاچاهي ۱۷۹۳-۱۷۷۳
- ۱۸ ..... د زمانشاه پاچاهي (۱۷۹۳-۱۸۰۱ م)
- ۲۰ ..... د شاه محمود ابدالي پاچاهي (۱۸۰۱-۱۸۰۴ م)
- ۲۱ ..... پنځم لوست: د شاه شجاع لومړنی پاچاهي (۱۸۰۴-۱۸۰۹ م)
- ۲۲ ..... د شاه محمود دویم ځل پاچاهي (۱۸۰۹-۱۸۱۸ م)
- ۲۵ ..... شپږم لوست: دسياليو او اختلافاتو منځ ته راتګ
- ۲۹ ..... اووم لوست: دواک لېږد او لاسوهنې (۱۸۱۸-۱۸۳۴ م)
- ۳۳ ..... اتم لوست: شاه شجاع او ملي پاڅون
- ۳۷ ..... نهم لوست: د امير دوست محمد خان دويمه پاچاهي
- ۴۱ ..... لسم لوست: د امير شيرعلي خان لومړنی سلطنت (۱۸۶۳-۱۸۶۶ م)
- ۴۲ ..... د امير محمد افضل خان سلطنت (۱۸۶۶-۱۸۶۷ م)
- ۴۳ ..... د امير محمد اعظم خان سلطنت (۱۸۶۷-۱۸۶۸ م)
- ۴۵ ..... يوو لسم لوست: د امير شير علي خان دويمه پاچاهي (۱۸۶۸-۱۸۷۹ م)
- ۴۹ ..... دوولسم لوست: د امير محمد يعقوب خان سلطنت (مارچ- اکتوبر ۱۸۷۹ م)
- ۵۳ ..... ديار لسم لوست: د مرکزي دولت ټينګښت (۱۸۸۰-۱۹۰۱ م)
- ۵۹ ..... څوارلسم لوست: د معاهدو لاسليک
- ۶۱ ..... پنځلسم لوست: د امير حبيب الله خان سلطنت (۱۹۰۱-۱۹۱۹ م)
- ۶۵ ..... شپاړسم لوست: د مشروطيت نهضتونه
- ۶۹ ..... د لومړي څپرکي بياکتنه
- ۷۱ ..... دویم څپرکی: د خپلواکۍ له گټلو څخه د جمهوري د نظام تر پايه پورې (۱۹۱۹-۱۹۷۸ م)
- ۷۲ ..... د دویم څپرکي موخې
- ۷۳ ..... اوولسم لوست: د هېواد په خپلواکۍ کې د امان الله خان ونډه (فبروري ۱۹۱۹- جنوري ۱۹۲۹ م)

- ۷۷ ..... اتلسم لوست: د هېواد د خپلواکۍ درې گونې مورچلونه
- ۸۱ ..... نولسم لوست: اصلاحات او ريفورم (۱۹۲۱- ۱۹۲۸ م) .....
- ۸۵ ..... شلم لوست: د غازي شاه امان الله خان اروپايي سفر (۱۹۲۷ م / ۱۳۰۶ هجري شمسي) .....
- ۸۹ ..... يو ويستم لوست: د اصلاحاتو پر وړاندې غبرگون .....
- ۹۳ ..... دوه ويستم لوست: د بحران پای او د قدرت ټينگښت (۱۹۲۹ م / ۱۳۰۸ هجري شمسي) .....
- ۹۷ ..... در ويستم لوست: د اصولنامې ترتيب او تدوين .....
- ۱۰۱ ..... څلور ويستم لوست: د محمد ظاهر شاه سلطنت .....
- ۱۰۵ ..... پنځه ويستم لوست: لومړنی پنځه کلن پلان (۱۹۵۶ م / ۱۳۳۵ هجري شمسي) .....
- ۱۰۷ ..... شپږ ويستم لوست: د ديموکراسۍ لسيزه (۱۳۴۳- ۱۳۵۲ هجري شمسي) .....
- ۱۱۱ ..... اوه ويستم لوست: په جمهوريت باندې د سلطنتي رژيم د بدلیدو لاملونه .....
- ۱۱۳ ..... اته ويستم لوست: د (۱۳۵۲ لمریز کال) د چنگاښ د ۲۶ مې کودتاه .....
- ۱۱۵ ..... د دویم څپرکي بيا کتنه .....
- ۱۱۶ ..... درېيم څپرکی: د افغانستان گاونډي هېوادونه .....
- ۱۱۶ ..... د درېيم څپرکی موخې .....
- ۱۱۷ ..... نه ويستم لوست: د پاکستان اسلامي جمهوريت .....
- ۱۲۱ ..... دېرشم لوست: د ايران اسلامي جمهوريت .....
- ۱۲۵ ..... يو دېرشم لوست: د چين د خلکو جمهوريت .....
- ۱۲۹ ..... دوه دېرشم لوست: تاجکستان .....
- ۱۳۳ ..... درې دېرشم لوست: ازبکستان .....
- ۱۳۷ ..... څلور دېرشم لوست: ترکمنستان .....
- ۱۴۱ ..... د دریم څپرکي بيا کتنه .....
- ۱۴۲ ..... څلورم څپرکی: په شلمه پېړۍ کې د نړۍ مهمې پېښې .....
- ۱۴۲ ..... د څلورم څپرکي موخې .....
- ۱۴۳ ..... پنځه دېرشم لوست: لومړۍ نړيواله جگړه او د هغې لاملونه .....
- ۱۴۹ ..... شپږ دېرشم لوست: دويمه نړيواله جگړه .....
- ۱۵۳ ..... اووه دېرشم لوست: پر هند او چين باندې د جاپان يرغل .....
- ۱۵۷ ..... اته دېرشم لوست: د ملگرو ملتونو جوړېدنه .....
- ۱۵۹ ..... نهه دېرشم لوست: په صنعتي ځواک باندې د جاپان بدلون .....
- ۱۶۳ ..... څلوېښتم لوست: د شوروي اتحاد له منځه تلل .....
- ۱۶۷ ..... يو څلوېښتم لوست: د آلمان فدرالي جمهوريت .....
- ۱۷۱ ..... دوه څلوېښتم لوست: د فرانسې جمهوريت .....
- ۱۷۵ ..... درې څلوېښتم لوست: د انگلستان شاهي دولت .....
- ۱۷۹ ..... د څلورم څپرکي بيا کتنه .....

لومړۍ څپرکۍ

د افغانستان بیا را ژوندي کول

د خپرکي موخي

- ۱- د احمد شاه بابا واک ته د رسېدو څخه وړاندې د اقتصادي، سياسي او ټولنيز حالت سره پېژندگلوي.
- ۲- د افغانستان بياروغاوني سره پېژندگلوي.
- ۳- د احمد شاه بابا د شخصيت او د هغه د پوځي سوقياتو په اړه معلومات لاس ته راوړل.
- ۴- د احمد شاه بابا د ځای ناستو او د هغوی د واکمنیو سره پېژندگلوي.
- ۵- د انگلیسانو د پالیسی په اړه معلومات او د هغوی پېژندگلوي.
- ۶- د خپل مینځي شخړو په اړه معلومات تر لاسه کول.
- ۷- د مشروطیت د خوځښت سره پېژندگلوي.
- ۸- د تاریخي نقشو د رسم کولو مهارت.
- ۹- په نقشو پوهېدل او د هغو پر مخ د پام وړ ځایونه ښودل.
- ۱۰- د سياسي او کلتوري وضعیت تحلیل.

د احمد شاه بابا واک ته تر رسېدو څخه وړاندې د افغانستان سياسي، اقتصادي او ټولنيز حالت

بایزید انصاري

په دې لوست کې به سياسي، ټولنيز، اقتصادي، خپلواکي غوښتونکي خوځښتونه او د خلکو په وېشونه کې د هغوی ونډه او همدارنگه د افغانستان د بيا رغاونې څخه مخکې معلومات درکړل شي.

د شپاړسمې پېړۍ په پيل کې د افغانستان په ننه او گاونډيو هېوادونو کې سياسي ناوړې پېښې رامنځ ته شوې، چې دغه گډوډۍ د افغانستان په زيان تمامې شوې. د سلطان حسين بايقرا د مرگ ورسته په (۱۵۰۵ ميلادي کال) کې افغانانو خپل مرکزي دولت له لاسه ورکړ او تجزيه غوښتونکو په هر گوډ کې پاڅونونه پيل او يو له بله سره په جگړو اخته شول. په (۱۵۰۱ م.) کال شيباني دولت په ماورالنهر کې جوړ شو. په (۱۵۰۲ م.) کال کې په ايران کې صفوي دولت او په هند کې مغولي دولتونه منځ ته راغلل، درې واړو نوي دولتونو د افغانستان په ختيځ، لوېديځ او شمال کې په يرغلونو پيل وکړ او افغانستان تجزيه شو. مرکزي دولت له منځه لاړ او پوځي سوقياتو افغانستان د جگړو په ډگر بدل کړ. يرغلگرو دولتونو د ډېرو ځمکو د نيولو لپاره تل يو پر بل يرغلونه کول. د هغوي د حملو له کبله زمور لوی او ودان ښارونه په کنډوالو بدل شول، اشغالگرو به ډول ډول ظلمونه کول، ورځ په ورځ د خلکو کرکه له هغوی څخه ډېرېدلې او خلکو په پټه د خپلواکۍ لپاره د استعمار پر ضد مبارزه پيل کړه. د لومړي ځل لپاره صفويان د هرات، اندخوی، کندهار او بلوچستان ولايتونو له پاڅونونو سره مخامخ شول او افغانانو ډېر مقاومت وکړ. جگړې دومره کلکې وې، چې کندهار څو ځله د صفويانو لاسونو ته لوېده او بېرته به افغاني مبارزينو نيوه. صفويانو ددې پاڅونونو د غلي کولو لپاره له ډله ييزې وژنې او د شتمنيو له لوټولو څخه کار اخيسته، خو د مبارزينو پاڅونونه په ټوله معنا غلي نه شول او کله چې به د خپلواکۍ د مبارزينو خوځښت په يوه ځای کې غلی شو، په بل ځای کې به يې بيا په مبارزه پيل وکړ همداروځې د خپلواکۍ خوځښتونه يو په بل پيسې رامنځ ته شول.

د روښانيانو خوځښت: د دې خوځښت لارښود بايزيد انصاري چې په پير روښان مشهور او د شيخ عبدالله انصاري زوی و چې د وزيرستان په (کافي گرم) کې زېږېدلی دی. پيرروښان د مغول د حکومت او د هغو خانانو د ظلم او استبداد پر ضد چې له مغولي دولت سره يې مرسته کوله، خلک يې مبارزې ته رابلل، پيرروښان يو متصوف او د طريقت خاوند و. لومړی يې د توجي په دره کې په تبليغ پيل وکړ او وروسته يې تيرا خپل مرکز وټاکه. مغولي حاکمانو د هغه پر ضد اخوند درويزه ننگرهارۍ تحريک ياد کړ. په پای کې پير روښان له مغلو سره په يوه جگړه کې ووژل شو. د هغه تر مرگ وروسته يې زوی جلال الدين رهبري پر غاړه واخيسته په (۱۶۰۰) ميلادي کې يې له مغلو سره ډېری جگړې وکړې. په ختيځ کې له خيبر څخه تر تيرا او په سهيل کې يې کابل او غزنی ونيو. جلال الدين هم په جگړه کې ووژل شو. د جلال الدين تر مرگ وروسته د پير روښان لمسی (حداد) د رهبرۍ مقام ته ورسېده او نوموړی د تيرا د سيمې په يوه جگړه کې ووژل شو. وروسته (عبدالقادر) د مشرې لپاره وټاکل شو. (بي بي علي) د خپل زوی عبدالقادر سره مرسته کوله او ډېر ژر يې پېښور ونيو، خو ډېر وخت لا نه و تېر شوی، چې د قبایلو ترمنځ يې اتفاقي پيدا شوه. په (۱۶۳۶) ميلادي کال کې مغلو عبدالقادر او د هغه مور ونيوله او هندوستان ته يې تبعيد کړل او د روښان ملي خوځښت د مغلو او د سيمه ييزو حاکمانو د دسيسو له امله وټکول شو.

د خوشحال خان خټک تر مشرۍ لاندې خوځښت

د ۱۶ م. پېړۍ په نيمايي کې د خټکو قبيله په تدريجي توگه د واک خاونده شوه او په سهيل کې يې د نورو قبایلو ترمنځ مهم ځای تر لاسه کړ. په (۱۵۸۰) ميلادي کال کې جلال الدين محمد اکبر له اټک څخه تر پېښوره د سوداگريزې لارې د امنيت چارې د خټکو قبيلې ته وسپارلې او په بدل کې يې ورته له کاروانونو څخه د ماليې اخيستلو امتياز ورکړ، همدغه امتياز د خټکو او يوسفزو ترمنځ اختلاف رامنځ ته کړ. د شاه جهان د حکومت په وخت کې د خټکو د قوم مشري خوشحال خان ته ورکړل شوه، خوشحال خان د توري او سياست خاوند او هم غښتلي شاعر و. خوشحال خان له مغولي پاچاهانو سره په لومړيو کې نېکې اړيکې درلودې، خو وروسته يې اړيکې د مغولو له دربار سره خړې پرې شوې، اورنگزيب خوشحال خان ونيو او بندي يې کړ، څلور کاله وروسته له زندان څخه خوشې شو او بيرته يې د خوځښت مشري په غاړه واخستله، په ۱۶۷۸ - ۱۶۷۰ م. کال کې ۴۰ زره مغولي پوځيان له افغانانو سره د تاترې په جگړه کې ووژل شول تر دې ماتې وروسته مغولي حکمرانانو د خوشحال خان يو زوی هند ته تبعيد او وروسته مړ شو او تر دې دردوونکې پېښې وروسته

خوشحال خان خټک

خوشحال خان هم په (۷۸ اته اويا) کلني کې مړ او د ده له وصيت سره سم د خټکو په غرونو کې د دښمن له سيوري څخه لرې خاورته وسپارل شو.

د ميرويس نيکه پاخون

ميرويس نيکه

په ۱۶ مه ميلادي پېړۍ کې د بهرنيانو د يرغلوو په پايله کې افغانستان تجزيه شو، لوېديزې او سهيلي برخې د ايران صفويانو، ختيځې برخې د هند مغولو او شمالي برخې د ماورالنهر شيبانيانو ونيولې، د مرکزي حکومت نشتوالي او د پرديو تسلط د ټولني د اقتصادي ټيټوالي او نا انډولولو(نابرابري) سبب شو چې په خلکو کې يې کرکه او د خپلواکۍ سره مينه پياوړې کړه، تر څو چې په (۱۷۰۹) ميلادي کال کې يې د ميرويس نيکه په مشرۍ خلکو په خپل پاخون سره د صفويانو واکمني او د کندهار د والي گرگين ظلمونو ته د پای ټکي کېښود او په کندهار کې يې خپلواک دولت جوړ کړ، خو دغه دولت له ۳۰ کلونو څخه ډېر دوام ونه کړ، ترڅو په ۱۸ اتلسمه ميلادي پېړۍ کې يو ملي دولت د افغانستان په نامه د لوی احمدشاه بابا په مشرۍ جوړ شو.

د احمد شاه بابا واک ته تر رسېدو څخه وړاندي د افغانستان ټولنيز حالت

تر دوه نيمو پېړيو پورې د افغانستان تجزيې او وپش نه يوازې دا چې په افغانستان کې د ودې او پرمختګ بهير ځنډمن کړ، بلکې د مادي او معنوي تنزل او انحطاط دوره يې په هېواد کې منځ ته راوړه. او هېواد له رکود سره مخامخ شو. د افغانستان تجزيه داسې يو لوی آفت و چې په تدريجي توګه يې هويت، وحدت او ملي خپلواکي له منځه وړله، په دې موده کې افغانستان مرکزي دولت او ملي خپلواکي او هم په کرنه او سوداګرۍ کې نسبتاً ښه اقتصاد له لاسه ورکړ. د هرات مکتب چې د تيموريانو په وخت کې يې په ادب، کلتور او د علومو په پراختيا کې ښه رول درلود، له منځه تللی و. مدرسي او روزنيز مرکزونه وتړل شول، نو ځکه د استادانو او پوهانو لپاره کوم هڅوونکی مرکز نه و، له دوی څخه ډېر شمېر نورو هېوادونو او په ځانګړې توګه هند ته ولاړل.

د احمدشاه بابا قدرت ته تر رسېدو څخه وړاندي د افغانستان اقتصادي حالت

مخکې له دې څخه چې افغانستان د صفويانو، شيبانيانو او د هند د مغولو تر حملو لاندې راشي، د افغانستان اقتصادي حالت په ټول هېواد کې نسبتاً ښه و، که څه هم خلکو ساده او بدوي ژوند درلود. کرنې، مالدارۍ او صنايع درې واړه د افغانستان د اقتصاد مهمې برخې وې. د افغانستان خاوره او اقليم د نباتاتو د کر لپاره مناسبه وه. يو شمېر بزگرانو خپله ځمکه لرله خو ډېرو له ځمکه لرونکو څخه

ځمکه په اجاره او بزگرۍ اخیسته. د بندونو او وپالو په برخه کې ډېره پاملرنه کېدله، دولتونو د کرنې د پراختیا په برخه کې ځانگړې پاملرنه لرله، ځکه چې د دولت د عایداتو مهمه برخه د بزگرۍ له مالیاتو څخه جوړېدله.

مالدارۍ: د مالدارۍ په برخه کې هم ډېره پاملرنه کېده او ډېرو خلکو په مالدارۍ پورې تړاو درلود او د څارویو ډولونه د خلکو په وسیله تربیه او تکثیرېدل، د څارویو محصولاتو د ملي اقتصاد مهمه برخه جوړوله.

صنایع: د صنایعو په برخه کې دولت تل صنعت کاران تشویقول، د سرو زرو، سپینو زرو، اوسپنې، مسو او سربو غیر فني استخراج کېده او صنایعو یوه اندازه پرمختگ کړی و.

سوداگرۍ: یو شمېر ځانگړو ولایاتو سوداگریز اهمیت درلود. مواصلاتي لارو سیمې یو له بله سره نښلولې او سوداگریز توکي د پېرودلو او پلورلو لپاره انتقالېدل. د هندوستان، چین، ایران او ماورالنهر سره واردات او صادرات تر سره کېدل. یو وخت کندهار او هرات د افغانستان له غوره سوداگریزو مرکزونو څخه گڼل کېدل. د (۱۶مې) میلادي پېړۍ په لومړیو کې هر کال ۳۰ زره بار اوبښان له کندهاره تېرېدل او گمرکي عواید یې دولت ته ورکول کېدل. د کندهار سوداگریز ارزښت له ستراتیژیک اهمیت څخه لږ نه و.

یو وخت کندهار د هند د دروازي په نامه یادېده، په خواشینۍ سره د افغانستان تر تجزیې او نیولو وروسته اقتصادي حالات کړکېچن شول. د خلکو ستونزې ورځ په ورځ ډېرېدلې.

د پوځیانو د لښکر ایستني لگښتونه او ملاماتونکې مالې چې د هغوی له خوا وضع شوې وې خلکو یې د ورکړې توان نه درلود. دغې وضعې تر اتلسمې میلادي پېړۍ د احمد شاه بابا د مرکزي دولت د جوړېدو تر مهاله دوام درلود.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وویشل شي. لومړنۍ ډله دې د احمد شاه بابا واک ته رسېدو د مخه پر ټولنيز حالت او دویمه ډله دې پر سیاسي حالت یو له بله سره خبرې وکړي.

پوښتنې

۱. د پیر روښان د خوځښت موخې کومې وې؟
۲. د پیر روښان تر وژلو وروسته د روښاني خوځښت مشرې چا کوله؟
۳. خوشحال خان خټک چا زنداني کړ؟
۴. د میرویس خان هوتک پاڅون په کوم کال کې بریالی شو او کومې پایلې درلودې؟

له ټولگي څخه دباندي فعالیت

زده کوونکي دې د احمدشاه بابا واک ته تر رسېدو څخه وړاندې د افغانستان د اقتصادي حالت په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې وويي.

احمد شاه بابا او د مرکزي دولت ټينگښت

احمد شاه بابا

د احمد شاه بابا واک ته د رسېدو
خرنګوالی، د هغه اداري نظام او
مهمي کړنې په دې لوست کې تر
بحث لاندې نیول شوي دي.

کله چې ابدالي احمدخان د یو مرکزي دولت د ټينګښت لپاره هڅه کوله افغانستان په لاندې وضعیت کې پروت و. د پرديو قواو په وسیله د افغانستان نیول او تجزیه، د مرکزي حکومت نشتوالی، د اقتصاد رکود، ناوړه ټولنيز حالت او په ګاونډيو دولتونو کې سياسي بدلونونو په افغانستان کې د یوه مرکزي دولت د جوړولو لپاره لار هواره کړې وه، د نادر افشار تر وژلو وروسته د هغه په لوی پوځ کې ګډوډي پیدا شوه. د یادونې وړ ده چې د نادر افشار د پوځ یوه برخه له افغانانو جوړه وه. د هغوی شمېر څلور زره غلجیانو، دولس زره سدوزیانو او ازبکو ته رسېده چې د عمومي قوماندان نورمحمد خان غلجي او احمدخان په وړاندیز افغاني قطعات کندهار ته راستانه شول. وروسته نورمحمد خان د غلجیو، ازبکو، ابدالیو او هزاره ګانو له مشرانو څخه د یوې قومي لوبې جرګې د جوړولو غوښتنه وکړه، تر څو د جرګې له غړيو څخه یو کس د مشر یا پاچا په توګه وټاکي او د افغانستان د چارو د ادارې لپاره یو حکومت جوړ کړي، د داسې جرګې جوړولو ته د قومونو ټولو مشرانو غاړه کېښوده.

د شیر سرخ د مزار جرګه د کندهار د نادر آباد په نظامي کلا کې جوړه شوه او نهه ورځې یې دوام وکړه.

د جرگې غړي وروستی پربکرې ته نه رسېدل، ځکه چې هر مقتدر خان سلطنت غوښت او یوازې هغه څوک چې غلی و، ابدالي احمدخان و او دا ځکه چې احمدخان د ابدالي قبیلې څخه و او د شمېر په لحاظ له نورو څخه کم وو. په پای کې په نهمه ورځ د جرگې غړيو داسې پرېکړه وکړه، چې د جرگې غړي دې یو څوک د حکم په توګه معرفي کړي، تر څو یو تن د مشر یا پاچا په توګه وټاکي. یاد شوی کس یو روحاني سړی و، چې په یوې قبیلې پورې یې تړاو نه درلود او ان د کندهار اوسېدونکی هم نه و. دا هماغه کابلی صابر شاه د نامتو صوفي (لایخوار) زوی و، چې د کندهار ټولو خلکو پر هغه باور او هغه ته یې ارادت درلود. دغه صوفي سیاستوال له خپله ځایه پاڅېد، ابدالي احمدخان یې معرفي کړ او د غنمو څو وړي یې د شاهي تاج پر ځای د هغه په پگړۍ کې وټومبل. لویو خانانو له ناچارۍ احمد خان ته بیعت وکړ او هغه یې د افغانستان د پاچا په توګه قبول کړ.

احمد خان د زمان خان ابدالي زوی او د دولت خان سدوزي لمسی و مور یې د عبدالغني خان الکوزي خور وه، چې د نادر افشار په وخت کې د کندهار پخواني والی و. ابدالي احمد خان په ۱۷۲۲ میلادي کال په هرات کې وزېږېد، که څه هم د هغه د زېږېدو د ځای په برخه کې اختلاف شته او هغه داسې چې یو شمېر تاریخ پوهان د هغه د زېږېدو ځای هرات او یو شمېر یې ملتان ګڼي، ځکه له ډېرو وختونو راهیسې په ملتان کې یو کور دی، چې سدوزیان یې هغه د احمد خان د زېږېدو ځای ګڼي.

احمد خان ابدالي د ځوانۍ پر وخت د نادر افشار په پوځ کې داخل شو. ډېر ژر نادر افشار ته د هغه پوهه او وړتیا معلومه شوه او هغه یې د افغاني او ازبکي قطعاتو مشر وټاکه. د نادر افشار تر وژلو وروسته د ایران وضع ګټه وډه شوه. په شمال کې د جنیدي دولت مخ په زوال شو او په هند کې د مرهټه دولت د "سواجي" په مشرۍ منځ ته راغی، چې د اورنگزیب تر مرګ وروسته د هند بابرې دولت ددې توان نه درلود، چې د افغانستان په کورنیو چارو کې مداخله وکړي، یاد شوي بدلونونه ددې سبب شول، چې احمد شاه بابا ډاډمن او خاطر جمع کړي او وېې کړای شول چې له دغو حالتونو څخه د دولت په جوړولو او د افغانستان له لاسه تللو سیمو د لاس ته راوړلو په برخه کې ډېره ګټه پورته کړي. احمد شاه بابا په دې پوهېده چې د خپلو ګټو د خونديتوب لپاره د لویو ملاکینو او قبایلي رئیسانو شتون د یوه باثباته دولت د ټینګښت لپاره ښایي هغه ته ستونزې جوړې کړي، ددې لپاره چې پر دغو ستونزو بریالي شي، هغوي یې په دولتي او پوځي چارو کې داخل او په جرګو کې یې غړېتوب ورکړ، د هغوي نظرونو ته یې ارزښت ورکړ او په سفرونو کې یې هم مصروف کړل. وروسته له هغه چې احمد شاه بابا سلطنت ته ورسېد لاندې ټکې یې د یوه ټینګ نظام د جوړولو لپاره د مهمو موخو په توګه وټاکل. لومړنۍ موخه یې د یوه مرکزي حکومت د

د احمد شاه بابا د وخت يوه ودانۍ

جوړولو لپاره د ملي وحدت رامنځ ته کول و. دويمه يې دا وه، د افغانستان طبيعي سرحدونه چې د آمو له سيند څخه د سند تر سيند پورې وو تامين کړي او دريمه موخه يې د گاونډيو هېوادونو پر وړاندې د دفاع ټاکل و. ددې لپاره چې داخلي اختلافات له منځه يوسي او په دولتي چارو کې له خلکو مشوره واخلي، د لومړي ځل لپاره يې يوه دايمي جرگه جوړه کړه چې د شير سرخ د مزار د جرگې ځينې غړي يې په کې هم شامل کړل.

د يوې بڼې ادارې د لرلو لپاره يې لومړۍ اداري او پوځي تشکيلات رامنځ ته کړل او ياد شوي تشکيلات يې د ميرويس نيکه د تشکيلاتو اقتباس و چې غوښتل يې د هغه ناتمامه طرح بشپړه کړي.

احمد شاه بابا د ټولو اداري، قضايي او نظامي تشکيلاتو په سر کې د قاطع نظر واک درلود. په دې معنا چې پخپله پاچا د ټولو چارو اداره په لاس کې درلوده او په مرکز او ولايتونو کې يې هم اداري او پوځي تشکيلات جوړ کړل. که څه هم احمد شاه بابا د خپل ۲۶ کلن سلطنت په موده کې د مرکزي حکومت د ټينگښت، اداري اصلاحاتو، او همدارنگه پوځي سفرونو د هيواد په دننه او بهر کې دومره مصروف کړی و چې ويې نه شو کړای چې د اقتصاد د پرمختيا، ښوونې او روزنې او کلتور په برخه کې ځانگړې پاملرنه وکړي، خو له دې سره سره د هغه د سلطنت په وخت کې ځينې کارونه لکه د

کندهار او تاشقرغان د ښارونو جوړونه او د ده خپله مقبره په کندهار کې د مبارکي خرقې په خوا کې چې د هغه وخت د معمارۍ د سبک استازیتوب کوي، تر سره شول. احمد شاه بابا له عرفان او ثقافت سره ډېره مینه درلوده چې یو شمېر کتابونه د هغه د سلطنت پر وخت ولیکل شول چې کولای شو د کتابونو او لیکوالو نومونه یې یاد کړو: تاریخ احمد شاهي په دوه ټوکه کې ، د هغه د دربار د منشي محمود الحسيني په وسیله، "تواریخ حافظ رحمت خاني" د میر محمد فاضل په وسیله طبعي کتاب "بحر الفوائد" چې قاضي دل محمد افغان لیکلی او "خلاصه الانساب" د پښتنو د نسب په برخه کې چې حافظ رحمت خان برېڅ لیکلی او همدارنگه لومړنی موزیم د "بیت الاشرف" په نامه په کندهار کې جوړ شو. احمد شاه بابا په کندهار، هرات او پېښور کې لویې مدرسې جوړې کړې چې تر ټولو مشهوره یې د "کندهار زړه جامع مدرسه" وه او همدا شان د احمد شاه بابا دیوان ددې استازیتوب کوي چې هغه له عرفان او تصوف سره مینه درلوده.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې قدرت ته د رسېدو په څرنگوالي او دویمه ډله دې د مرکزي حکومت پر ټینګښت یو له بل سره خبرې وکړي.

پوښتنې

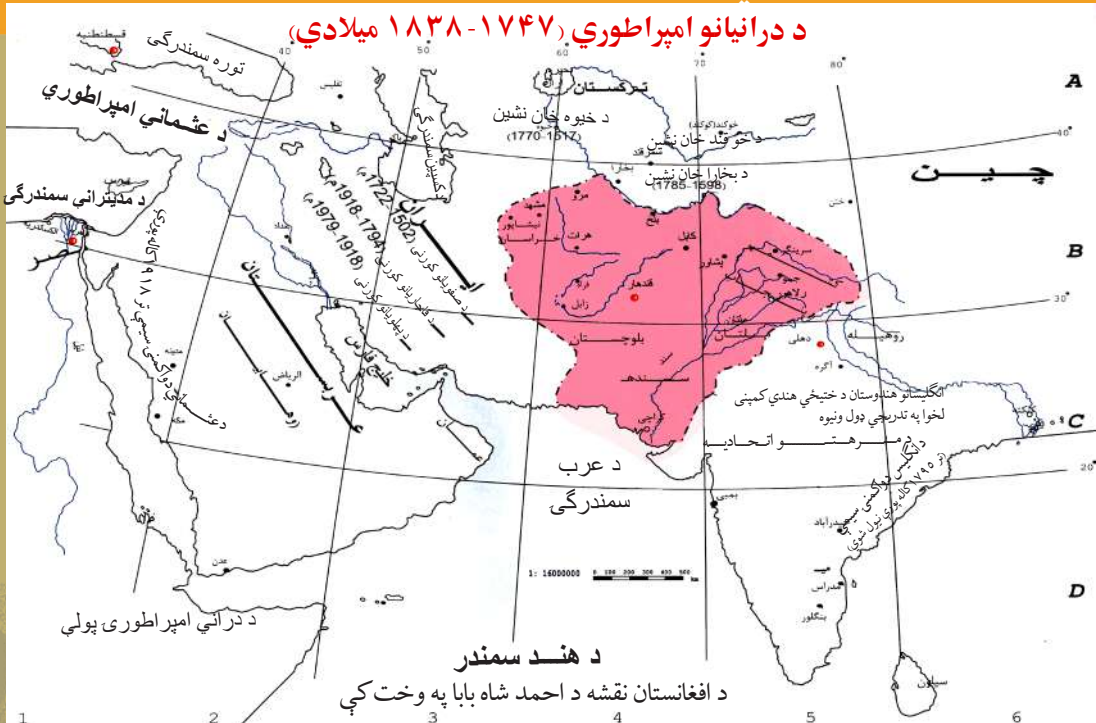
۱. احمدشاه بابا په کومه جرګه کې د مشر په توګه وټاکل شو؟
۲. احمدشاه بابا د دندو په سرته رسولو کې کوم اصل په پام کې نیوه؟
۳. د احمدشاه بابا د معمارۍ د یو څو بېلګو نومونه واخلئ.

له ټولګي څخه د باندني فعالیت

زده کوونکي دې د احمدشاه بابا د فرهنګي وضعیت په اړه له فرهنګي شخصیتونو او خپلو ښوونکو څخه معلومات ترلاسه او په ټولګي کې دې ووايي.

د احمد شاه بابا پوځي سوقيات

په دې لوست کې به د احمد شاه بابا د واکمنۍ په وخت کې د هغه د پوځي سوقياتو او د هغو د پايلو او لاسته راوړنو په اړه معلومات وړاندې کېږي.

کله چې احمد شاه بابا واک ته ورسېد، له هغه څخه وړاندې افغانستان د پرديو قواو په وسيله تجزيه او نيول شوی و. ځکه نو احمد شاه بابا د پخوانيو له لاسه تللو سيمو د لاسته راوړلو او د طبعي سرحدونو د ټاکلو لپاره يو لړ سفرونه او پوځي سوقيات پيل کړل چې په دې لوست کې به په لنډه توگه معلومات ترلاسه کړي.

لومړی سفر (۱۷۴۷ - ۱۷۴۸ ميلادي)

سپاه سالار خان جهان خان د غزني، کابل، جلال آباد له لارې د سند تر سواحلو پورې ورسېد. ناصر خان د کابل او پېښور والي چې لا په قدرت کې و، غوښتل يې چې د ايماقو او هزاره قواو په مرسته له افغاني قواو سره وجنگيږي، خو ايماق او هزاره قواو دا کار ونه کړ. احمد شاه بابا هم د ختيځ په لور حرکت وکړ او د لارې په اوږدو کې د خلکو له هر کلي سره مخامخ شو. د پنجاب والي له احمد شاه بابا سره په جگړه کې مقاومت ونه کړای شو او لاهور ته وتښتېد. احمد شاه بابا لاهور ونيو، د هند

شاهنشاه د افغانانو د پر مختک څخه په ویره کې ولویده او مغولي احمدشاه خپل ولیعهد، صدر اعظم قمرالدین د ډیرو قواو سره د مقابله لپاره ولېږه او افغاني قواوې د هندي توپخانې تر اور لاندې راغلې، چې ډېر تلفات یې افغانانو ته واړول. احمد شاه بابا اړه شو چې پنجاب «مېرمنو» او ملتان زاهد خان ته وسپاري او پخپله د هغه شورش د غلي کولو لپاره چې د هغه د وراره لقمان خان ابدالي په وسیله رامنځ ته شوی و، کندهار ته ستون شو.

دویم سفر

د ۱۷۴۹م کال په لومړیو کې احمد شاه بابا هرات ته سفر وکړ. درې کسه نادری حاکمان احمد شاه بابا ته تسلیم نه شول او د هغوی له ډلې څخه دروېش خان هزاره خپله پلوي له احمدشاه بابا څخه اعلان کړه او هرات د احمد شاه بابا په وسیله ونیول شو. احمد شاه بابا دروېش خان د هرات والي وټاکه. احمد شاه بابا خپل صدراعظم شاه ولي خان ته حکم وکړ چې شمالي سیمو ته سفر وکړي، د جنیدي د حکومت تر انحطاط وروسته مرو، فاریاب، جوزجان، بلخ، خلم، بدخشان او تخارستان خپلواکه شوي وو او شاه ولي خان یادې شوې سیمې یو په بل پسې ونیولې او له مرکزي حکومت سره یې یو ځای کړي.

دریم سفر

د ۱۷۵۰ میلادي کال په پسرلي کې «عباس قلی بیات» په نیشاپور کې بغاوت وکړ او احمدشاه بابا نیشاپور ته مخه وکړه. عباس قلی بیات د احمدشاه بابا له پوځ سره په جگړه کې ماتې وخوړه او بندي شو. وروسته احمد شاه بابا هغه وبانځه او د دویم ځل لپاره یې د نیشاپور حاکم وټاکه، کله چې احمد شاه بابا هرات ته ورسېد، خبر شو چې میر علم خزیمه پر مشهد یرغل کړې ده «رونند شاهرخ» د نادر افشار کړوسی چې احمد شاه بابا د مشهد والي ټاکلی و، د میر علم خزیمه په وسیله یې واکه شوی و. احمدشاه بابا مشهد ته ولاړ، میر علم ته یې ماتې ورکړه او د شاهرخ امنیت یې بیا تامین کړ.

څلورم سفر

په (۱۷۵۱) میلادي کال کې د پنجاب والي مېرمنو چې مخکې د مالیاتو په ورکړه ژمن شوی و، انکار وکړ او احمد شاه بابا خپل استازی هغه ته واستاوه، خو د پنجاب والي د مالې له ورکړې څخه ډډه وکړه، احمد شاه بابا ختیځ ته سفر وکړ، د پنجاب والي مېرمنو سپاه سالار «گورامل» د احمد شاه بابا سره د

جگړې د مقابلي لپاره ولېږه. جگړه چې د «شاه درې» په سیمه کې پېښه شوه، گورامل په کې ووژل شو او لښکر یې ماتې وخوړه. مېرمنو له احمدشاه بابا څخه بښنه وغوښته او احمد شاه بابا هغه ویاښه او بیا یې مېرمنو د پنجاب والي وټاکه. مېرمنو ژمنه وکړه چې د پنجاب او ملتان ولایتونه به د افغانستان یوه برخه وي. وروسته احمد شاه بابا یاد شوی ژمنلیک د خپل استازي په وسیله د مهر او تأیید لپاره د دهلي دربار ته واستاوه او په دې ترتیب پنجاب، ملتان او سند په افغانستان پورې وتړل شول. د ۱۷۵۱ میلادي کال په پای کې احمد شاه بابا یو لښکر د خواجه عبدالله په مشرۍ د «اټک او حسن ابدال» له لارې د کشمیر د یو ځای کولو لپاره هغې سیمې ته واستاوه، تر څو د کشمیر خواجه خپل مناسبات د هند له دولت څخه پرې او خپل یو ځایوالي له افغانستان سره اعلان کړي.

د ختیځ سفر ۱۷۵۶ - ۱۷۵۷ میلادي

په (۱۷۵۳) میلادي کال کې د پنجاب والي مېرمنو مړ شو. احمد شاه بابا پنجاب ته سفر وکړ، د مېرمنو نابالغه زوی محمد امین یې د والي په توگه وټاکه. د محمد امین مور (بېگم مغلاني) د زوی پر ځای ولایتي چارې پرمخ وړلې. په همدې وخت کې د دهلي دربار د هند د صدراعظم (عماد الملک غازي الدین) د لاس اله شوی و او غازي الدین د هند پاچا احمد شاه د محمد شاه زوی لرې او پر ځای یې دویم عالمگیر د دهلي پر تخت کېناوه. بېگم مغلاني یې بندۍ کړه او د پنجاب ولایت یې ادینه بېگ ته وسپاره. عالمگیر (نجیب الدوله) د سهارنپور د والي په مشرۍ لښکر د احمدشاه د مقابلي لپاره واستاوه، خو نجیب الدوله پرته له جگړې له احمد شاه بابا سره یو ځای او عالمگیر اړ شو چې له دهلي سره نږدې له احمد شاه بابا څخه هر کلی وکړي. احمدشاه بابا د اړیکو د ساتنې لپاره د عالمگیر وریره شهزاده تیمور ته په نکاح کړه او وروسته هېواد ته ستون شو.

سویل ته شپږم سفر

کله چې احمد شایابا له هند څخه افغانستان ته راغی، افغاني سردارانو د ابدالي دولت د غرور او قدرت په مټ د پنجاب پر بزگرانو درنې ماليې کېښودې چې په دغه کار سره پاڅونونه رامنځ ته شول او ډېر ژر سیکانو ددې شورشونو مشري په غاړه واخیسته. په امرتسر کې یې په تشکیلاتو پیل وکړ چې په پای کې د افغانانو او سیکانو ترمنځ جگړه رامنځ ته شوه.

د هند سپاه سالار نجیب الله یوسف زی وتښتېد، جتانو او راجپوتانو له مرهټه وو سره اتحاد وکړ. د هند پخواني صدراعظم غازي الدین په پنجاب کې سیکان د افغانانو پر ضد تحریک کړل، ادینه بېگ

د سيكانو په اتفاق په (جلندر) کې ډېر افغانان ووژل. د ۱۷۵۸ م. کال د اپرېل په مياشت کې افغاني قواوې له ماتې سره مخامخ او عبدالصمد يې بندي کړ. شهزاده تيمور او سپاه سالار سردار جهان خان مقاومت ونه شو کړای، تر اټک پورې شاتګ يې وکړ پاڅون کوونکو پرته د (اودی) د ټول هند حکمراني يې ترلاسه کړه. احمد شاه بابا په بېړنۍ توګه د هند قضيه راتلونکي ته پرېښوده. ځکه چې پخپله د بلوچستان په نا آراميو کې مصروف و. د شاه ولي خان په مشرۍ يې پوځ بلوچستان ته ولېږه او وروسته له جګړې د شورشيانو مشر نصير خان بلوچ ماتې وخوړه او د سولې غوښتنه يې وکړه چې احمدشاه بابا وبانښه او بلوچستان د پخوا په څېر د افغانستان يوه برخه شوه. احمدشاه بابا د نورالدين په مشرۍ لښکر پنجاب ته ولېږه او پخپله کندهار ته راغی، تر څو سيکانو او مرهټه وو سره د حساب لپاره خپلې قواوې راټولې کړي.

اووم سفر- د پاني پت جګړه ۱۷۶۰ - ۱۷۶۱ ميلادي

په ختيځ کې د احمدشاه بابا دا سفر د ډېر اهميت وړ دی، ځکه په ۱۷۵۸ ميلادي کال په هند کې ډېرې مهمې پېښې رامنځ ته شوې. لومړی د پنجاب سيکانو پاڅون وکړ. ورپسې مرهټيان د هند مرکزي او شمالي برخو ته داخل شول او دريم دا چې اسلامي حکومت چې مسلمانانو جوړ کړی و، له منځه لاړ. په هغه وخت کې چې احمدشاه بابا د نصير خان بلوچ په ټکولو مصروف و، د مرهټيانو مشر (سند يا) مرکزي هند ته ورسېد. راجپوتانو او جټانو سره يې اتحاد وکړ او سنډيا د پنجاب لوري ته حرکت وکړ. ادينه بېګ هم ور سره يو ځای شو او پنجاب يې ونيو. شهزاده تيمور او سردار جهان خان پېښور ته شاتګ وکړ.

کله چې احمدشاه بابا له بلوچستان څخه ډاډمن شو، د دېرش زره پوځيانو سره د بولان د درې له لارې سند ته ورسېد او له شهزاده تيمور او جهان خان سره يو ځای شو. د پنجاب لوري ته يې حرکت وکړ، سنډيا او غازي الدين چې څنگه د احمدشاه بابا له حرکت څخه خبر شول، له نجيب الدوله سره يې سوله وکړه او د ډهلي لوري ته روان شول. په ډهلي کې يې دويم عالمگير وواژه او کړوسى يې پاچا کړ. په دغه وخت کې احمدشاه بابا له درېو قواو سره مخامخ شو. لومړنۍ د سنډيا قوا، د ډهلي د لارې په اوږدو کې، دويمې قوې په (هولگر) پورې اړه درلوده د جمن په کيڼې لوري کې ځای پر ځای وه او درېيمه قوه د (جنگورا) او غازي الدين وه.

څنگه چې جګړه پيل شوه، درې ګونه قواوې د احمدشاهي ځواک پر وړاندې ماتې وخوړه، کله چې غازي الدين او جنگورا د سنډيا له ماتې خبر شول ډهلي يې پرېښود او وتښتېدل.

د مرهټيانو مشر(بالا باجي) د مرهټه وو ټولو مشرانو ته خبر ورکړ چې نوي لښکر ترتيب کړي او راجپوتانو له مرهټه وو سره اتحاد وکړ چې شمېر يې دوو لکو ته رسېده، په داسې حال کې چې د احمد شاه بابا د پوځيانو شمېر ۶۰ زره وو. د پاني پت په ډگر کې ډېره لويه جگړه ونښته. افغانان فاتح او مخالفو قواو ماتې وخوړه. احمدشاه بابا ډهلي ته داخل شو. د ډهلي تخت يې شهزاده علي گوهر، سياسي او اداري چارې يې شجاع الدوله او پوځي چارې يې نجيب الدوله ته وسپارلې او پخپله کندهار ته راستون شو.

اتم سفر - ۱۷۶۲ - ۱۷۶۳ ميلادي

په ۱۷۶۲ م کال کې د پنجاب سيکانو د «جياسينگ» په مشرۍ د دويم ځل لپاره په شورش لاس پورې او امرتسر يې په يوه پوځي مرکز تبديل کړ. په کشمير کې يې افغاني ضد تبليغات پيل کړل او د لاهور ښار يې ونیوه. احمدشاه بابا د پنجاب لوري ته حرکت وکړ، د سيکانو اويا زره لښکر يې تارومار کړل او سردار نجيب الدوله ته يې لارښوونه وکړه چې د «س هند» او کشمير امنيت ټينگ کړي.

نهم سفر - ۱۷۶۳ ميلادي کال

د سيکانو تر ماتې وروسته احمدشاه بابا کندهار ته راستون شو. د هغې ناروغتيا له امله چې ور پېښه شوې وه، د نوموړي کال تر پايه يې د هېواد دننه او بهر ته سفر ونه کړ، په دې موده کې سيکانو له جټانو او مرهټه وو سره اتحاد وکړ. په پنجاب او سر هند يې د ۴۰ زره پوځيانو په وسيله يې حملې پيل کړې او د ډهلي د نيولو نيت يې درلود. احمدشاه بابا په ۱۷۶۳ م. کال کې پنجاب ته لښکر ولېږه او شورشيانو ته يې ماتې ورکړه او په غرونو کې يې خپاره کړل.

د ۱۷۶۳ م. کال په پای کې احمدشاه بابا خپل صدراعظم شاه ولي خان بلخ ته ولېږه تر څو د جنيدې سلسلې له اخروني پاچا عبدالعزيز خان سره خبرې وکړي. په مذاکراتو کې داسې يو تړون لاسليک شو چې د آمو سيند د پخوا په څېر د افغانستان او بخارا په منځ کې سرحدي کرښه وټاکل شوه. وروسته شاه ولي خان بدخشان ته ستون شو. خرقة مبارکه يا د حضرت پيغمبر(ﷺ) کالي يې د فيض آباد له ښار څخه له ځانه سره کندهار ته راوړه.

لسم سفر - ۱۷۶۹ ميلادي کال

د ۱۷۶۹ م. کال په نيمايي کې د نصرالله ميرزا او نادر ميرزا د نايينا شاهرخ د زامنو ترمنځ د قدرت د لاس ته راوړلو پر سر اختلاف پيدا شو او په خراسان کې حالت د خرابۍ لور ته روان شو. احمدشاه بابا

مشهد ته سفر وکړ. نصر الله میرزا د ایران له پاچا کریم خان زند سره اړیکې ټینګې کړې وې. د (تون او طبس) حاکم علیمراد شورش او سرکشي وکړه. احمدشاه بابا مشهد محاصره کړ او سپاه سالار جهان خان او د بلوچستان والي نصیر خان یې د علیمراد د ټکولو لپاره مؤظف کړل او علیمراد په جګړه کې ووژل شو. نصرالله میرزا تسلیم شو او شاهرخ خپله لور د احمدشاه بابا زوی ته په نکاح کړه. احمدشاه بابا د نادر افشار په درناوي خراسان شاهرخ ته وسپاره او پخپله کندهار ته راغی او دا د احمدشاه بابا آخرنی سفر و.

احمدشاه بابا تر ۲۶ کاله پاچاهۍ وروسته د سرطان په ناروغۍ اخته شو او په پنځوس کلنۍ کې یې له دې فاني نړۍ سترګې پټې کړې. له وصیت سره سم په ۱۷۷۳ میلادي کال کې د خرقې مبارکې تر څنګ خاورو ته وسپارل شو. احمد شاه بابا د افغانستان خاوره یو موټي او متحده کړه او خلکو د نېکو اخلاقو، تقوی، مهربانۍ او د هغه د نېکو خدمتونو له امله ورته د (بابا) لقب ورکړ. احمدشاه بابا په خپل سیاسي او پوځي ژوند کې له لسو ځلو ډېر هند، خراسان او د افغانستان شمال ته سفرونه وکړل، کله چې په ۱۷۷۳ میلادي کال کې یې له نړۍ سترګې پټې کړې نو لویه امپراتوري یې په میراث پرېښوده چې په ختیځ کې تر سرهند، لوېدیځ کې تر سبزار او مشهد په شمال کې د آمو تر سینده او په سویل کې یې د عربو تر سمندرګي پورې پراخوالی درلود.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وویشل شي. لومړنۍ ډله دې د پوځي موخو او دویمه ډله دې د احمدشاه بابا د پوځي سوقياتو د پایلو په اړه یو له بل سره خبرې وکړي.

پوښتنې

۱. د احمدشاه بابا لومړنی سفر په کوم کال پیل او کومې پایلې یې درلودې؟
۲. احمدشاه بابا د هیواد لویدیځ ته څو ځله سفر کړی، لاس ته راوړنې یې وویاست؟
۳. د احمدشاه بابا هند ته پوځي سفر تر ټولو مشهور سفر څه نومېده او هم وویاست چې کومې پایلې یې درلودې؟

له ټولګي څخه دباندي فعالیت

زده کوونکي دې له مشرانو او فرهنگیانو څخه د احمدشاه بابا د ژوند د پای په وختونو کې د افغانستان د جغرافیوي قلمرو په اړه معلومات تر لاسه او په ټولګي کې دې ووايي.

د احمد شاه بابا ځايناستي د تيمورشاه پاچاهي (۱۷۷۳-۱۷۹۳ ميلادي)

د احمد شاه بابا څخه وروسته د هغه ځای ناستو او ورثې وکولای شول هغه لويه امپراتوري چې له هغه څخه په ميراث پاتې وه وساتې په دې لوست کې به يې په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

تيمورشاه د احمد شاه بابا زوی په ۱۷۴۲ ميلادي کال په مشهد کې زېږېدلی دی. هغه د زده کړو خاوند او د دري ژبې شاعر و. د احمدشاه بابا د مړينې پر وخت کې يې د هرات د والي په توگه دنده درلوده. احمدشاه بابا هغه په خپل ژوند کې وليعهد يا ځايناستی ټاکلی و. د احمدشاه بابا تر مړينې وروسته شهزاده سلېمان د خپل خسر صدر اعظم شاه ولي خان په مرسته د پاچاهي اعلان وکړ. کله چې شهزاده تيمور له هراته کندهار ته راغی، شهزاده سلېمان يې بندي او شاه وليخان يې وواژه. په دې توگه تيمورشاه پاچاهي ته ورسېد. تيمورشاه د خپلې پاچاهي په لومړي کال پایتخت له کندهاره کابل ته انتقال کړ.

تيمور شاه څو داخلي او بهرني پاڅونونه په برياليتوب سره له منځه يووړل. تيمورشاه د خپلې پاچاهي په ۲۰ کلنه موده کې وکړای شول چې هغه سيمي چې له پلاره يې ورته په ميراث پاتې وې وساتي. د هغه تر مرگ وروسته د هغه د زامنو بې اتفاقي، د ايران لاسوهنې او د روسانو او انگليسانو سيالي د افغاني لويې امپراطورۍ د سقوط سبب شوې، تيمورشاه په ۱۷۹۳ م. کال کې مړ او د کابل په چهارباغ کې خاورو ته وسپارل شو.

د زمان شاه پاچاهي (۱۷۹۳ - ۱۸۰۱ ميلادي)

د تیمورشاه د زامنو ترمنځ د بې اتفاقی یو علت دا گڼل کېږي چې تیمورشاه ولیعهد نه و ټاکلی.

زمان شاه

شاه زمان چې د نورو ورونو په پرتله پلار ته نږدې و، لایقه او با کفایته ځایناستي یې ځان گانې. شاه زمان له ټولو شهزاده گانو او مشرانو څخه غوښتنه وکړه چې د نوي پاچا د ټاکلو په جرگه کې گډون وکړي. جرگې شهزاده زمان د پاچا په توگه وټاکه. نوموړي د دې لپاره چې پر حالاتو واکمن شي، د لنډې مودې لپاره یې د جرگې غړي په بالاحصار کې نظر بند کړل او یوازې محمود او همایون چې په جرگه کې یې گډون نه درلود، د هغه پاچاهي یې ونه منله. په دوو بېلابېلو جگړو کې محمود او همایون ماتې وخوړه. محمود ایران ته وتښتېد او همایون بندي او وروند کړای شو.

وروسته یې سردار پاینده محمد خان له وزارت څخه لرې کړ، په دې سره هغه له نورو سردارانو سره یو ځای شو او په دې هڅه کې شو چې شاه زمان له پاچاهۍ څخه لرې کړي. کله چې شاه زمان د پاینده محمد خان له طرحې خبر شو، هغه یې ونيو او وېي واژه او وزیر فتح خان د خپل پلار د مرگ په سبب له شاه محمود سره نږدې شو.

شاه زمان هیله درلوده چې د افغانستان حالت ښه، سوله او آرامي راشي. خو شاه د هېواد په دننه کې د خپلو ورونو او قومي سردارانو له مخالفت او په بهر کې د انګلیس د تحریکاتو او د ایران د لاسوهنو سره مخامخ شو.

په همدې وخت کې ناپیلین بوناپارت خپل استازی شاه زمان ته، د ایران له لارې راولېږه. د ناپیلین طرحه دا وه چې او یا زره فرانسوي او روسي قواوې د افغانستان له لارې پر هندوستان یرغل وکړي، تر څو په هند کې د انګلیسانو د پرمختګ مخه ونیسي، په داسې حال کې چې شاه زمان یو لک او پنځوس زره پوځیان درلودل او غوښتل یې چې هند له انګلیسانو ونیسي. هغه د ناپیلین طرحې ته اعتنا ونه کړه او د هند خلکو د انګلیس څخه د خلاصون لپاره له شاه زمان څخه همدا هیله درلوده.

محمود د ایران د قاجاري قواوو او تښتېدلو سردارانو په مرسته پرته له جگړې خراسان او هرات ونيول، پر سیستان او فراه یې یرغل وکړ او تر کندهاره ورسېدل، خو د شاه زمان قواوو د کندهار پر

لور حرکت وکړې. د لارې په اوږدو کې جنرال احمد شاه نورزي له خپلو لس زرو پوځيانو سره له محمود سره يو ځای شو او محمود غزني ته راوړسېد. شاه زمان د دې وضع په ليدو سره له کابل څخه د پېښور په لور شاتگ وکړ چې وروسته د ملا عاشق شينواري لخوا ونيول شو او د خپل ورور محمود په وسيله روند شو. زمان شاه د روندتوب څخه مخکې د کوه نور الماس د ملا عاشق شينواري په کلاه کې پټ کړ. نو په دې توگه محمود د افغانستان اداره تر لاسه کړه. د انگليس د استعماري سياست، د ايران د لاس وهنې، د محمود او د يو شمېر سياسي شخصيتونو بې کفایتي په پايله کې افغانستان يو وار بيا په سياسي او اقتصادي انحطاط کې ډوب شو.

د شاه محمود ابدالي پاچاهي (۱۸۰۱ - ۱۸۰۴ ميلادي)

د شاه زمان له خلع کېدو وروسته شهزاده محمود د وزير فتح خان په مرسته واک ته ورسېد او د هغو خدمتونو له امله چې کړي يې وو، د «شاه دوست» لقب يې ورکړ، خو د محمود د بې کفایتي له امله د هېواد په اداره کې سياسي بحران رامنځ ته شو. همدارنگه د انگليسانو استعماري فعاليتونو ټول افغانستان ونيو، د ايران قاجاري دولت د انگليسانو د لاس اله شوه، د خراسان د

شاه محمود

ولايت د تجزيې په لټه کې شو او د پنجاب ولايت چې پخوا د افغانستان د قلمرو يوه برخه وه، سيکانو په کې د خپلواکۍ اعلان وکړ. کله چې شاه شجاع د شاه زمان له ږندېدو او بندي کېدو او د شاه محمود له پاچا کېدو څخه خبر شو، نو څرنگه چې شاه زمان يې سکه ورور و، نو د شاه زمان غچ اخیستل يې با نه کړل او د افغانستان د تخت و تاج د نيولو اقدام يې وکړ. که څه هم په لومړيو وختونو کې انگرېزانو شاه محمود د شاه زمان په مقابل حمايه کاوه، مگر وروسته د خپلو استعماري غرضونو د پرمخ وړلو او د شاه زمان په وسيله پر هندوستان د ناپيليون د يرغل د خنثي کولو

لپاره يې تر هغه شاه شجاع ښه څېره پيدا کړه او هغه يې د شاه محمود پر ضد لمساوه.

شاه محمود د بالاحصار په ارگ کې په عيش و عشرت اخته و او دولتي چارې د داسې خلکو په لاس کې وې چې د قدرت د لاس ته راوړنې پر سر يو له بله سره په سيالی اخته وو، لکه فتح خان «شاه دوست» شيرمحمد خان (مختار الدوله) او صدراعظم محمد اکرم خان، کله چې وزير فتح خان د مالياتو د لاس راوړنې لپاره پېښور، کوهانټ او بنو ته سفر وکړ. د مالياتو تر لاسه کولو

وروسته یې شهزاده کامران ته چې په کندهار کې و ولاړ او له کندهاره کابل ته راوگرځېد او د محمد اکرم خان پر ځای د صدراعظم په توگه ټاکل شوی و. په همدې وخت کې یو شمېر لوړ دولتي خلک له کابل څخه وتښتېدل او له شاه شجاع سره یو ځای شول. د کابل خلک چې د شاه محمود د ادارې له لاسه په تنگ شوي وو د هغه پر ضد یې پاڅون وکړ او هغه یې په بالاحصار کې محاصره کړ. د شاه محمود قواوو مقاومت ته دوام ورکړ تر څو چې د کوهدامن او کوهستان خلک د کابل د خلکو مرستې ته را ورسېدل. شاه محمود یې د کابل په بالاحصار کې محاصره او وزیر فتح خان ته یې په قلعه قاضي کې ماتې ورکړه او په دې توگه د محمود لومړۍ واکمني پای ته ورسېده.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وویشل شي. لومړنۍ ډله دې له کندهاره کابل ته د پایتخت د انتقال پر لاملو او دویمه ډله دې د زمان شاه د وخت د نړیوالو مهمو پېښو په اړه یو له بل سره خبرې وکړي او پایله دې یې په ټولگي کې وويي.

پوښتنې

۱. د تیمورشاه د شخصیت په اړه معلومات وړاندې کړئ.
۲. تیمورشاه په کوم کال کې پلازمینه له کندهاره کابل ته راوړه؟
۳. قدرت ته د زمان شاه د رسیدو په اړه معلومات ورکړئ.
۴. د زمان شاه د سلطنت مهمې ستونزې لیست کړئ.
۵. شاه محمود څرنگه واک ته ورسید؟

له ټولگي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي د منابعو او ماخذو په لرلو سره د زمان شاه د حکومت او د ده په وړاندې د انگلیسانو د پالیسۍ په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې وويي.

د شاه شجاع لومړنی پاچاهي ۱۸۰۴-۱۸۰۹ ميلادي

هغه تمه او توقع چې د افغانستان خلکو له شاه شجاع څخه در لوده د هغه له جلوس څخه وروسته تر سره شوه. په لاندی متن کې معلومات در کول کيږي.

د شاه زمان پندېدو د شاه محمود د ادارې کمزورتيا او له هغه څخه د خلکو کرکه د شاه شجاع د پاچاهۍ لپاره زمينه مساعده کړې وه. په ۱۸۰۴ ميلادي کې شاه شجاع د کابل د خلکو په غوښتنه د زرمت او لوگر له لارې کابل ته ننوت او په بابر بن کې دېره شوه او خپله دوستي يې له انگرېزانو سره ښکاره کړه. وزير فتح خان د مالياتو د راغونډولو لپاره باميانو ته تللی و. کله چې کابل ته راوړسېد، غوښتل يې چې شاه محمود له محاصرې خلاص او د شاه شجاع حکومت پای ته ورسوي، نو د قلعه قاضي په سيمه کې د وزير فتح خان او شاه شجاع د قواو ترمنځ جگړه ونښته، چې په پایله کې وزير فتح خان ماتې وخوړه او شهزاده کامران د کندهار والي ته وتښتېد. وروسته شاه شجاع خپل ځواکونه بالا حصار ته د ننه کړل او سلطنت يې اعلان کړ. د شاه شجاع کسانو تر جلوس وروسته ملا عاشق الله شينواری کابل ته راوست لومړی يې ترې د کوه نور الماس واخيست او بيا

یې وواژه. شاه شجاع د خپل حکومت د ټینګښت په برخه کې له وزیر فتح خان او د هغه له ورونو څخه وېره درلوده او هڅه یې وکړه چې له وزیر فتح خان سره خپلې اړیکې ښې کړي، دښمني او تاوتریخوالی پرېږدي. هغه و چې وزیر فتح خان یې په ډېر درناوي کابل ته راوغوښت، شاه شجاع د دوست محمد خان لور د وزیر فتح خان ورېره ځان ته په نکاح کړه، خو له دې سره یې پر یو بل باور نه درلود. ځکه چې د دښمنۍ اصلي رېښه یې د شاه زمان په وسیله د سردار پاینده محمد خان اعدامول وو چې د وزیر فتح خان د پلار قاتل گڼل کېده نو وزیر فتح خان هڅه کوله چې شاه محمود د دویم ځل لپاره پاچاهۍ ته ورسوي. په همدې وخت کې شاه محمود د کابل د بالا حصار له زندانه وتښتېد. هغه جگړه چې د شاه شجاع او د شاه محمود د قواوو ترمنځ ونښته، په پایله کې یې شاه شجاع ماتې وخوړه او شاه محمود د دویم ځل لپاره پاچاهۍ ته ورسېد.

د شاه محمود دویم ځل پاچاهي ۱۸۰۹ - ۱۸۱۸ میلادي

شاه محمود د وزیر فتح خان په مرسته دویم ځل پاچاهۍ ته ورسېد او یو شمېر لوړ رتبه مامورین لکه محمد اکرم خان امین الدوله، شیرمحمد خان، مختار الدوله او میر علم اعدام شول، ځکه چې دوی د شاه محمود د لومړي حکومت پر وخت شاه شجاع ته تښتېدلې وو، د شاه شجاع د پاچاهۍ پر وخت یې له هغه سره مرسته کړې وه.

وزیر فتح خان له خپلو ورونو سره پر دولتي چارو مسلط شول او د ډېر واک د لاس ته راوړنې لپاره یې خپل وروڼه پر مهمو دولتي دندو وگومارل چې د وزیر فتح خان ورځ په ورځ ډېرېدونکي واک شهزاده کامران اندېشمن او کینه کښ کړ. شاه په داسې یو حالت کې د مزو په تېرولو لگیا، له دولتي چارو ناخبره و او د اقتدار ساحه یې یوازې کابل او کندهار وه، پېښور د شاه شجاع د نفوذ تر ساحې لاندې و او کشمیر عطا محمد خان اداره کاوه چې د مرکزي دولت اطاعت یې نه کاوه. په هرات

کې د شاه محمود سکه ورور فیروز الدین حکمراني کوله او شاه محمود د خپلې دویمې پاچاهۍ

وزیر فتح خان

له پيله ډېر وخت په پایتخت کې اوسېده. هغه وخت چې افغاني قواوې په ختیځ کې په جگرې اخته وې، ایرانیانو غورات ونيول، فیروز الدین له مرکزې مرسته وغوښته، تر څو د ایرانیانو د پرمختګ مخه ونیسي چې په پایله کې وزیر فتح خان له دېرش زره پوځیانو سره د هغه د ملاتړ په موخه له کابل څخه حرکت وکړ. وزیر فتح خان لومړی شهزاده فیروز الدین له خپلې کورنۍ سره کندهار ته ولېږه چې د کورنۍ ټوله شتمنی او ګاڼه یې د دوست محمد خان د سپړو

په وسیله لوټ شوله وروسته وزیر فتح خان له ایرانیانو سره جگرې پیل کړه چې په پایله کې ایرانی قواوو ماتې وخوړه او شاتګ یې وکړ. شاه محمود چې د شهزاده فیروزالدین د کورنۍ له سپکاوی خبر شو، شهزاده کامران یې د دوست محمد خان د ټکولو لپاره هرات ته ولېږه. دوست محمد خان وتښتېد او کامران وزیر فتح خان ونيو او وړاندې یې کړ. د وزیر فتح خان وروڼه چې د هغه له ږنډېدو څخه خبر شول، په ټول افغانستان کې له کشمیره تر هراته یې په اله ګوله لاس پورې کړ.

دوست محمد خان له کشمیر څخه راغی او کابل یې ونيو. وزیر فتح خان چې له شاه محمود سره بندي و، شاه محمود هڅه وکړه، چې وزیر فتح خان راضي کړي چې وروڼه یې له جگرې څخه لاس واخلي، خو د فتح خان وروڼو جگرې غوره وګڼله. څرنګه چې د شاه محمود غوښتنه تر سره نه

شوه، نو وزیر فتح خان یې وواژه، په هرات کې یې جلا حکومت جوړ کړ، خو دې حکومت تر ۱۸۴۲ میلادي پورې دوام وکړ او بیا افغانستان د سدوزیو، بارکزیو ورونو او د انګلیس د استعماري سیاست د سیالی ډګر وگرځېد.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو جلا ډلو وویشل شي. لومړنۍ ډله دې د شاه شجاع قدرت ته د رسیدو په څرنگوالي او دویمه ډله دې د شاه محمود د وخت د مهمو پېښو په اړه په خپل منځ کې بحث وکړي او پایلي دې په ټولګي کې وړاندي کړي.

پوښتنې

- ۱- د شاه محمود د سلطنت په اعاده کولو کې د وزیر فتح خان ونډه بیان کړئ.
- ۲- شاه محمود دویم ځل لپاره څرنگه واک ته ورسید؟
- ۳- شاه شجاع د خپل سلطنت په لومړۍ ځل کې کومې کړنې وکړې؟

له ټولګي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د زمانشاه دلري کیدو وروسته د انګریزانو د نفوذ په اړوند له مشرانو او فرهنګي څېرو څخه معلومات تر لاسه او بیا دې په ټولګي کې وړاندي کړي.

د سياليو او اختلافاتو منځ ته راتگ

ولې د سدوزيو او باركزيو كورنيو تر منځ سيالي او اختلافات را پيدا شوې. لاملونه يې څه وو او څه پايلې يې درلودې؟ په دې لوست كې به په دې اړه معلومات وړاندې شي.

محمدزي د كندهار د باركزيو ريښې پورې تړاو لري. محمد بن عمر د دارو او بارك له قوم څخه وو. ځكه نو باركزي او محمدزي په يو قوم پورې اړه لري. حاجي جمال بن حاجي يوسف بن يارو بن محمد د شېر سرخ د مزار د جرگې غړی او د احمد شاه بابا د دربار سلاكار و. سردار پاينده محمدخان د زمان شاه د سلطنت پر وخت د زمان شاه پر ضد د يوې سياسي توطيې له امله ووژل شو او وزير فتح خان د پلار د غچ اخیستلو او د زمان شاه د سلطنت په پرځولو كې فعاله ونډه درلوده. شاه محمود د هغه په مرسته سلطنت ته ورسېد. هغه لومړی روند او بيا يې وواژه. كله چې شاه محمود او شهزاده كامران هرات ته ولاړل، نو د لنډې مودې لپاره يې هلته پاچاهي وكړه.

وزير فتح خان د شلو په شاوخوا كې وروڼه درلودل، چې هر يو يې په ځانگړې توگه سردار محمد

عظیم خان او سردار دوست محمد خان د واک د تر لاسه کولو هڅه کول د مرکزي دولت تر سقوط وروسته د وزیر فتح خان د ورونو تر منځ بي اتفاقی او ځان غوښتنې د دې سبب شوې چې تر منځ يې جگړې رامنځ ته شي. هغوی ونه شو کړای چې د افغانستان ملي وحدت او مرکزي دولت وژغوري. د هغوی پر له پسې جگړو تر شلو کلونو پورې افغانستان د گلوډيو او بې نظميو لور ته يووړ او د افغانستان خلکو ته يې بېوزلي او بدبختي په ارمغان راوړه، چې همدې کار د هېواد مرکزي دولت له منځه يووړ او اقتصاد او کلتور يې کمزوری کړ.

سردار دوست محمد خان چې څنگه کابل ونيو، خپل ورور امير محمد خان يې د غزني والي وټاکه. خو کابل ته د کشمير د والي محمد عظيم خان په راتگ سره د هغوی تر منځ اختلاف ډېر شو. هر يوه غوښتل چې د سدوزيو له شهزادگانو څخه يو سلطنت ته ورسوي او پخپله د وزير په توگه کار وکړي. چې په دې توگه سردار محمد عظيم خان (ايوب شاه) او سردار دوست محمد خان (سلطان علي شاه) سلطنت ته ورسول او دوی د پاچاهانو په نامه وو. واک او صلاحيت له دواړو ورونو سره و چې هم مهاله په کابل کې دوو پاچاهانو او دوو وزيرانو واکمني کوله.

په ۱۸۱۹ ميلادي کال کې سردار محمد عظيم خان سلطان علي شاه له سلطنته لرې او دوست محمد خان يې له وزارت معزول کړ.

کابل يې سردار محمد عظيم خان، غزني يې سردار دوست محمد خان، پېښور يې سردار يار محمد خان، کشمير يې سردار نواب عبدالجبار خان او ديره جات يې (دېره اسماعيل خان او دېره غازي خان) نواب محمد زمان خان ته ورکړل. شمالي او مرکزي ولايتونه، بدخشان، تخار، بلخ، ميمنه او جوزجان د ځايي حاکمانو له خوا اداره کېدل او ملوک الطوايفي په کې واکمنه وه. د هرات ولايت د شاه محمود په وسيله اداره کېده. په دې توگه افغانستان د موروثي ملکيت په توگه د وزير فتح خان د ورونو تر منځ وېشل شوی و.

خرنگه چې د افغانستان بهرنيو دښمنانو او د پنجاب سيکانو؛ د افغانستان له بريو او سفرونو څخه تر څه خاطره درلوده، د افغانستان له ناوړه حالت او د وزير فتح خان د ورونو د خپلمنځي بې اتفاقيو څخه بې گټه واخيسته. رنجيت سېنگ د هغه قرارداد له امله چې له انگليسانو سره يې لاسليک کړی و، نه شو کولای چې د ستلج له سيند څخه راتېر شي او نورو سيمو ته لاسرسی پيدا کړي، نو ځکه د افغانستان ختيځو سيمو ته متوجه شول. لکه چې په ځان کې يې دا توان لیده، لومړی يې ملتان، کشمير او بيا يې پېښور تر اټکه ونيول. سردار محمد عظيم خان او امير دوست محمد خان د افغانستان د لاسه تللو سيمو د نيولو لپاره سند ته ولاړل، خو امير دوست محمد خان ناخپه کابل ته راستون شو او د قومي مشرانو سره تر موافقې وروسته يې له سردار محمد عظيم خان سره مخالفت ښکاره کړ او په داسې حال کې چې مخالفت دوام درلود، له کابل څخه غزني ته روان شو؛ سره له دې هم د دوی مخالفتونو دوام درلود.

سردار محمد عظيم خان پرته له جگړې کابل ته راغی، په دې وخت کې رنجيت سېنگ ځيني نورې سيمې هم ونيولې او سردار محمد عظيم خان د دويم ځل لپاره د رنجيت سېنگ د مقابلي لپاره خپل قوتونه ولېږل او پرته له کومې لاسته راوړنې چې غوښتل يې کابل ته راشي، د لارې په اوږدو کې ناروغ او مړ شو، چې د عاشقانو او عارفانو په زيارت کې خاورو ته وسپارل شو. وروسته له دې سردار دوست محمد خان د محمد عظيم خان د زوی سردار حبيب الله خان له مخالفت سره مخامخ شو.

امير دوست محمد خان د يوه حکومت د جوړولو سرريزه جوړه کړه، په داسې حال کې چې د سيکانو پرمختگ دوام درلود. له دې سره جوخت شاه شجاع د انگليسانو په لمسون د کندهار د نيولو تياری ونيو. امير دوست محمد خان لومړی جلال آباد ته سفر وکړ او هغه يې ونيو او وروسته يې خپلې قواوې کندهار ته ولېږلې. د امير دوست محمد خان او د انگليسي جنرالانو او شاحجاع د قواو تر منځ تر سختې جگړې وروسته د دښمن قواو ماتې وخوړه او کندهار فتح شو. شاه شجاع

او ملگري يې وټنټېدل. شاه شجاع د خټکو په غرونو کې پټ شو.

امير دوست محمد خان چې کله په کندهار کې و، د رنجیت سېنگ د ټکولو لپاره يې اقدام وکړ، خو د کندهار سردارانو يې مرسته ونه کړه، هغه ناهیلی کابل ته ستون شو. کله چې د خیبر درې له نیولو څخه خبر شو، خپل زوی سردار محمد اکبر خان يې له لږو قواو سره هلته واستاوه وزیر محمد اکبر خان یوازې دفاع کوله او نه يې غوښتل چې تعرض وکړي، ځکه چې له کابله يې مرستندويه قواو ته انتظار کاوه. نوي راغلي ځواک له رنجیت سنگ څخه وغوښتل، چې پېښور خالي کړي، خو هغه ورته ارزښت ور نه کړ.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وویشل شي. لومړنۍ ډله دي د سدوزیو او بارکزیو د خپل منځي اختلافاتو د عواملو په اړه او دویمه ډله دې د انگلیسانو د لمسون او د اختلافاتو په زیاتوالي کې خپل معلومات د خپلو ټولگیوالو په وړاندې ووايي.

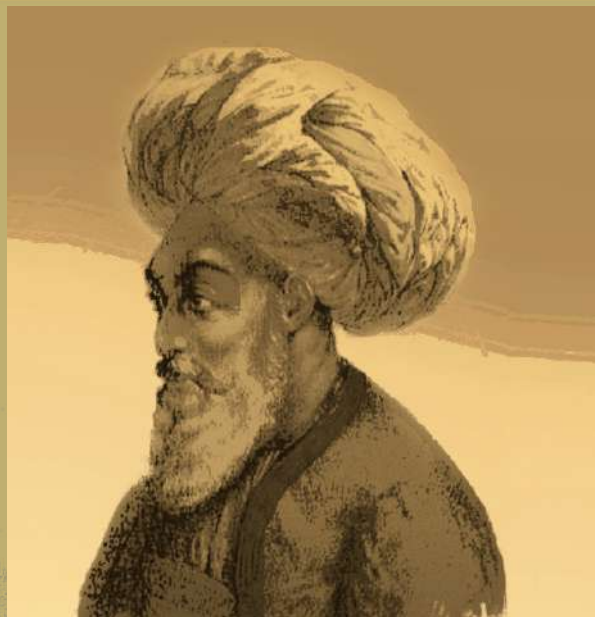
پوښتنې

۱. وزیر فتح خان کومې کورنۍ پورې اړه درلوده؟
۲. د سدوزیو او بارکزیو د سیالیو لاملونه څه وو؟
۳. د سیمې ځواکونو په ځانگړې توگه انگلیسانو د وزیر فتح خان د ورونو د بې اتفاقیو په ډیرولو کې کوم نقش ولوباوه؟

له ټولگي څخه دباندي فعالیت

زده کوونکي دې د منابعو او ماخذو په لرلو سره د سردار دوست محمد خان او سردار عظیم خان دسیالیو د اصلی لاملونو په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې ووايي.

د واک لېرد او لاسوهني (۱۸۱۸-۱۸۳۴ ميلادي)

امير دوست محمد خان

د واک لېرد څرنگه له سدوزيانو څخه بارکزيانو ته سرته ورسيد؟ انگليسانو څه غبرگون وښود او د افغانستان د خلکو لپاره يې کومې پايلې درلودې؟ په دې لوست کې به د دې پوښتنو ځوابونه تر لاسه کړئ.

د سدوزيو سلطنت د احمدشاه بابا په مشرۍ په کال (۱۷۴۷ م.) کې پيل او د ايوب شاه سدوزي په سلطنت سره پای ته رسېږي. يوشمېر کورني او بهرني لاملونه د سدوزيانو د سقوط سبب شول چې په لاندې توگه د يادوني وړ دي:

د افغانستان په کورنيو چارو کې د انگليسانو او ايرانيانو مستقيمي مداخلې او توطيې، د تيمور شاه د زامنو او لمسيانو زياتوالی او پر خپلو رقيبانو باندې د برياليتوب لپاره خپل ځانونه د انگليسانو او ايرانيانو په لمنو کې اچول او همدارنگه د بارکزيو سردارانو لکه د سردار پاينده محمد خان او وزير فتح خان وژنه د سدوزيو د سقوط له لاملونو څخه گڼل کېږي.

مخکې له دې چې سردار دوست محمد خان واک ته ورسېږي، هغه له سيکانو څخه د افغانستان له لاسه تلليو سيمو په برخه کې د خلکو د فشار لاندې و او پرته له دې چې له ديني عالمانو او قومي

مشرانو څخه د جهاد فتویٰ واخلي، بله لاره یې نه درلوده. ځکه نو دیني عالمانو هغه ته مشوره ورکړه چې خپل ځان امیر المومنین اعلان کړي، تر څو د شرعي جهاد د اعلان صلاحیت تر لاسه کړي. په ۱۸۳۵ م. کې امیر دوست محمد خان د خپلو یو شمېر باوري کسانو سره د عیدگاه جومات ته لاړ، په هغه وخت کې عیدگاه د بگرامیو سره نږدې و). په دې وخت کې میر حاجي د میر واعظ زوی چې د کابل مشهور عالم او مبارز و، د هغه په وسیله چې د عالمانو مشر و، د ساده مراسمو په ترڅ کې امیر المومنین وټاکل شو او د هغه په نامه لومړنی خطبه وویل شوه.

امیر دوست محمد خان د جهاد امر اعلان کړ او خلکو یې پلوي وکړه. د ده پوځ پنځوس زره کسيز پلي ځواک او لس زره یې داوطلب سپاره وو، په ۱۸۳۵ م. کې د پېښور حوزې ته داخل شو او د خیبر درې په (شېخانو) کې ځای پر ځای شو. ورور یې سردار سلطان محمد خان د لس زره باجوړي مبارزو ځوانانو مشري پر غاړه درلوده، چې دا هم د همدې ځواک یوه برخه وه. د پنجاب حکومت ته وپه پيدا شوه، وپې غوښتل چې د سولې له لارې رامخکې شي. انگلیسانو یو هیئت د (هارلان) په مشرۍ د امیر دربار ته واستاوه او هارلان دا دنده درلوده، چې د افغاني قواو په منځ کې یې اتفاقي واچوي. سلطان محمد خان ته یې د پېښور د حکومت ورکولو وعده ورکړه. سلطان محمد خان خپل لس زره کسيز ځواک له افغاني قواو څخه بېل کړ. امیر دوست محمد خان پرته له ځنډه کابل ته راغی، چې د امیر دې پرېکړې ټول خلک حیران کړل.

په تېر څپرکي کې مویادونه کړې وه، چې د افغانستان له لارې د ناپليون احتمالي يرغل انگلیسان په وپه کې اچولي وو. په همدې وخت کې په روسیه کې ورته پېښې رامنځ ته شوې، ځکه نو انگلیسانو په افغانستان کې دلچسپي وښوده. انگلیسانو له امیر دوست محمد خان څخه وغوښتل چې ناپليون ته اجازه ور نه کړي، چې د افغانستان له لارې هند ته داخل شي. امیر دوست محمد خان د پېښور د تر لاسه کولو په صورت کې د انگلیسانو شرط ومانه. خو انگلیسانو کابل ته د روسیې د هیئت راتگ بانه

کره او له امیر سره یې اړیکې پرې کړې. په لاهور کې د انګلیسانو، شاه شجاع او رنجیت سېنگ تر منځ په ۱۸۳۸ م. کې د مثلث په نامه معاهده لاسلیک شوه، چې د دې تړون ځینې مواد په لاندې ډول دي:

۱- شاه شجاع د افغانستان د ټولو حقوقو څخه د افغاني ولایت د اندوس د لویدیځي غاړې څخه لکه پشاور او دیره جات د سیک د دولت په ګټه تیر شي.

۲- د پنجاب امیر وعده کوي چې د خپلو ځواکونو په مرسته شجاع الملک بیرته د افغانستان د تخت او تاج څښتن کړي.

۳- د بریتانیه دولت د خیر غوښتونکي په توګه د موخو د سر ته رسولو لپاره د دوی تر منځ مرسته کوي.

د یادې شوې معاهدې او د سلمې د اعلاميې پر بنسټ انګلیسي پوځ د سند له سیند څخه راتېر شول او له شاشجاع سره یو ځای د بولان درې ته نږدې شول او کندهار یې ونیو. د شاشجاع د پاچاهۍ اعلان په رسمي توګه وشو او شاشجاع په کندهار کې دا ژمنه وکړه، چې انګلیسي پوځ دې په افغانستان کې په دایمي توګه پاتې شي. د انګلیسانو نورې قواوې جلال اباد ته نږدې شوې. د امیر دوست محمد خان د خراب حالت سره سره غازي وزیر محمد اکبر خان او سردار غلام حیدر خان د غزني والي ته امر وکړ، چې د دښمن په وړاندې په ټول ځواک سره مقاومت وکړي. هغوی مقاومت ونه شو کړای او انګلیسانو غزني ونیو او کابل ته نږدې شول. امیر دوست محمد خان بخارا ته پناه یووړه. که څه هم په ښکاره شاشجاع پاچا و، خو ټول واک د مکناتین او انګلیسانو په لاس کې و.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وویشل شي. لومړنۍ ډله دې د ۱۸۱۸ او ۱۸۳۴ کلونو ترمنځ د سیاسي او ټولنیز وضعیت په اړه او دویمه ډله دې د انګلیسانو د تیرۍ د لاملونو په اړه معلومات ترلاسه او په ټولګي کې دې ووايي.

پوښتنې

- ۱- امیر دوست محمد خان څرنگه واک ته ورسید؟
- ۲- د امیر دوست محمد خان خطي مشي څرنگه ارزوئ؟
- ۳- امیر دوست محمد خان ولي ځان ته د امیرالمومنین لقب ورکړ؟

له ټولګي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د منابعو او ماخذو په لرلو سره د افغانستان په اړه د رنجیت سنگ د پالیسی په برخه کې معلومات تر لاسه او په ټولګي کې دې ووايي.

شاه شجاع او ملي پاڅون

پوهیږئ چې شاه شجاع دوهم
ځل د کومو قوتونو په مرسته واک
ته ورسید، د خلکو غبرگون، ملي
پاڅون او د انگلیسانو تلفات او
ماتې هغه مطالب دي چې په دې
لوست کې به ورسره آشنا شئ.

له هماغې ورځې څخه چې شاه شجاع سلطنت ته ورسېد، خلک یې له ټیټ فطرت څخه خبر شول، د هغه او د انگلیسانو له منځه وړل یې له خپلو دیني او ملي وجایو څخه وگڼل او د خلکو په منځ کې د خپلواکۍ، ننگ او ناموس د ساتنې احساس پیاوړی شو. لومړی یې له خطبې څخه د شاه شجاع نوم لرې کړ او له انگلیسانو څخه یې خپله سخته کرکه څرگنده کړه. د انگلیسانو هغه خزاني چې له کندهاره کابل ته انتقالېدې، غازيانو غنیمت ونيولې. د کابل - کندهار لاره وتړل شوه او په مشرقي کې د سید جمال الدین افغان د کورنۍ د خلکو له خوا پاڅون پیل شو. دې حالت انگلیسان وارخطا کړل، په ځانگړې توگه کله چې روسانو امیر دوست محمد خان له ډېرو وسلو سره کابل ته راولېږه او د امیر ډېر شمېر پلویان له هغه سره یو ځای شول. په کندهار او سوېلي کې انگلیسي ضد شور شونه پیل شول. په ټول هېواد کې سر تا سري ناخوښي پیل شوه او نوره دا شونې نه وه چې شاه شجاع خلق وغولوي.

امير دوست محمد خان له بخارا څخه راووت او د جگړې د تياري لپاره له تاشقرغان څخه کوهستان ته لاړ. د کوهستان خلکو د مير مسجدي خان په مشرۍ پر انگليسانو يرغل کړی و. د يوشمېر ځاينينو د خيانت له امله نوموړی يرغل خنثی شو، نو ځکه امير دوست محمد خان کابل ته راغی او ځان يې انگليسانو ته تسليم کړ او مکناتېن دا ټينگار وکړ چې د شاه شجاع د وزير په توگه

وزير اکبر خان

دنده تر سره کړي، خو امير دوست محمد خان دا ونه منله او دا يې غوره وگڼله چې له افغانستانه ووځي. انگليسانو هغه له خپلې کورنۍ سره کلکتې ته ولېږه.

انگليسانو دا فکر کاوه چې د مخالفينو مشري له منځه يووړي، خو له دې سره هم جهاد د انگليسانو د شړلو او د شاه شجاع د سلطنت د پرځولو زمزمه غلې نه شوه. د خلکو اتحاد او ملي پاڅون ثمر ته ورسېد.

دغه ملي پاڅون له کابله پيل شو د قومي مشرانو لکه نايب امين الله خان لوگري او عبدالله خان اخکزي تر منځ د تړون تر عقد وروسته، نورو مجاهدينو د جهاد جنډه پورته کړه. لومړی يې

(برنس) په خپل کور کې وواژه او وروسته يې د انگليسانو ټولې خزاني او د وسلو ذخيرې ونيولې. ټول وگړي، لکه: د کوهستان خلک، لوگر او وردگ له هغوی سره يو ځای شول چې انگليسي قواو ته يې ډېر تلفات ورکړل او پاتې يې په شپږپوړ کې کلابند شول. په همدې وخت کې وزير محمد اکبر خان د بخارا له بنده خوشې شو او ځان يې کابل ته راوړساره. د هغه په راتلو سره د مجاهدينو روحيه لا پياوړې شوه. مکناتېن له چل څخه کار واخيست او له کابل څخه يې د انگليسانو د وتنې د تړون وړانديز وکړ، ترڅو مجاهدين مصروف او له هند څخه نورې قواوې راوغواړي. مکناتېن له وزير محمد اکبر خان سره دوکه کوله په مجلس کې يې وغوښتل چې هغه ووژني، خو وزير محمد اکبر خان مکناتېن په هغه تومانه چې يې ورته ډالۍ کړې وه وويشت او په دې توگه د انگليسانو سياسي استازی او مختار وزير

(وليام مکناتین) له منځه یووړل شول. له دې وروسته د انگلیسي قواو په منځ کې عجیب وحشت رامنځ ته شو. خوراکي مواد یې پای ته ورسېدل. قواوې یې چې شپاړس زره او پنځه سوه کسو ته رسېدې، له لوړې سره مخامخ شوې. سوړ ژمی و چې انگلیسانو له کابل څخه د وتلو شرایط د مجبورت له امله ومنل.

د کابل د پرېښودو شرایط

د افغانستان د ټولو سیمو پرېښودل د دې لپاره چې بیا وسلې ته لاس نه کړي، پرته له شپږو توپونو څخه د ټولې وسلې تسلیمول، خو سره له دې انگلیسانو هڅه وکړه چې له خپلو قواو سره چې په جلال آباد کې وې، اړیکې ټینګې کړي. ځکه نو د جلال آباد د لارې په اوږدو کې پرې د مجاهدینو یرغلونه پیل شول او ډېر سخت ځاني او مالي زیانونه یې وزغمل. له شپاړس زره پنځه سوه پوځیانو څخه یې یوازې یو کس ډاکتر برایدن په نیم ژواندي حالت کې بېښور ته ورسېد. د لندن په سیاسي کړيو کې دې بېښې حیرانوونکي غبرګونونه رامنځ ته کړل. د هند وایسرای (لارډ اکلنډ) تبدیل او پر ځای یې (لارډ لټن برون) وټاکل شو.

انګرېزان د دې لپاره چې خپل بایلی حیثیت بېرته تر لاسه کړي، خپلې دوه ډلې قواوې یې د افغانستان لوري ته راولېږلې. د جنرال (پالک) په مشرۍ شل زره قواو لومړی له شاه شجاع سره اړیکې ټینګې کړې. څرنګه چې شاه شجاع خپل ځان د مجاهدینو په منځ کې محاصره لیده، نو د مجبورت له مخې یې د انګرېزانو پر ضد جهاد اعلان کړ، خو له بلي خوا یې ورځیني اطلاعات یې له افغانستان څخه انگلیسانو ته ورکول. د جنرال پالک تر رسېدو دمخه خلکو شاه شجاع وواژه او د شاه شجاع زوی (فتح جنگ) واک ته ورسېد خو هغه هم د امیر دوست محمد خان د ورونو له مخالفت سره مخامخ شو، انگلیسانو ته یې پناه یووړه. تر فتح جنگ وروسته ورور یې شهزاده شاهپور سلطنت ته ورسېد.

د انگلیسانو د قواو دویمه ډله د جنرال (ناټ) په مشرۍ کندهار ته ورسېده او په همدې وخت

کې امير دوست محمد خان له کلکتې څخه کابل ته راغی او د حکومت چارې يې په لاس کې واخيستې. انگرېزانو د امير دولت سمدستي په رسميت وپېژانده او درې اړخيز (مثلث) تړون چې د انگرېزانو، شاه شجاع او رنجيت سېنگ تر مينځ لاس ليک شوی و. پخپله له منځه لاړ. د دې سره سره انگليسانو د افغانستان په چارو کې لاسوهنه کوله او د افغانستان د سياسي يووالي لپاره يې د پېښور، کندهار او هرات يو ځای کېدل له کابل سره د خپل استعماري سياست په وړاندې ضد کار کاښه.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وویشل شي. لومړنۍ ډله دې پر افغانستان باندې د انگليسانو د لومړي يرغل په اړه او دويمه ډله دې د لاهور د معاهدې په برخه کې معلومات ترلاسه او په ټولگي کې دې ووايي.

پوښتنې

۱. پر افغانستان باندې د انگليس لومړی يرغل په کوم کال کې او څرنگه وشو؟
۳. د افغان انگليس د لومړۍ جگړې د مبارزينو نومونه ليست کړئ.

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې پر افغانستان باندې د انگليس د لومړني يرغل د پايلې په اړه د خپلو ښوونکو په مرسته معلومات ترلاسه او په ټولگي کې دې ووايي.

د امير دوست محمد خان دويمه پاچاهي

امير دوست محمد خان دوهم ځل
څرنګه هېواد ته راستون شو، په کومو کړنو
يې لاس پورې کړ او کومه معاهده يې د
انګليسانو سره لاسليک کړه؟ په دې لوست
کې به د دې پوښتنو ځوابونه ترلاسه کړئ.

امير دوست محمد خان په ۱۸۴۲ م. کال کې د دويم ځل لپاره سلطنت ته ورسېد. لومړی يې د هېواد د کورنيو اوضاعو په اصلاح لاس پورې کړ، ځکه د ملوک الطوايفی له امله داخلي حالت خراب او بې نظمه شوی و. د سياسي او مرکزي دولت د ټينګښت لپاره يې ډېرې هلې ځلې وکړې او ځينې هغه سيمې چې له مرکزي دولته، لکه: باميان، مزار شريف او ټول هزاره جات جلا شوې وې، ونيولې او له مرکزي دولت سره يې يو ځای کړې.

د تګاب، نجراب او خوګياڼيو بغاوتونه غلي کړي شول. اتل غازي محمد اکبر خان د امير دوست محمد خان زوی د يوه سرښندونکي او وطنپرست په توګه د افغانستان د ملي وحدت لپاره ډېر زيارونه وګالل، خو د ۲۹ کلنۍ په عمر کې چې يو هندي طبيب يې معالجه کوله، زهرجنې ګولۍ يې ورکړې او شهيد کړای شو چې د حضرت علي (رض) په روضه کې خاورو ته وسپارل شو. امير دوست محمد خان د پېښور د نيولو ډېره هڅه وکړه، خو بريالی نه شو او نور يې نه غوښتل چې له انګليسانو سره يې

اړیکې خرابې شي. خو په داخل کې یې ټولې سیمې د مرکزي حکومت تر ولکې لاندې راوستې. که څه هم د لوی احمد شاه بابا په سرحداتو کې بدلون راغی، خو مرکزي حکومت تر یو وخت وروسته جوړ شو.

امیر دوست محمد خان د خپلې دویم ځل واکمنۍ کې د انگلیسانو او د ختیځې هندي کمپنۍ سره یو شمیر تړونونه لاسلیک کړل چې په لاندې ډول ورڅخه یادونه کېږي:

د جمرود تړونونه

انگلیسانو د جمرود د تړونونو وروسته له امیر دوست محمد خان څخه دوه امتیازونه غوښتل، لومړی د هغو سیمو په رسمیت پېژندنه چې پخوا د سیکانو تر ولکې لاندې وو چې وروسته انگلیسانو ونیولې. دویم دا چې روسانو د ایرانیانو په مرسته غوښتل چې د هرات ولایت په خپله ولکه ونیسي، ځکه نو د روسانو د پرمختګ له امله یې خپلې گټې په خطر کې لیدلې. نو دا خطر باید رفع شوي وای.

لومړی تړون: د هند د گورنر جنرال لارډ الهزی په هدایت د پنجاب والي سر جان لارنس د دې تړون کولو ته موظف شوي وو، خو خپله امیر دوست محمد خان په دې خبرواترو کې گډون ونه کړ او په خپل ځای یې سردار غلام حیدر خان په کال ۱۸۵۵ م. کې جمرود ته چې د پېښور ښار ته نژدې پروت دی ولېږه. له مذکرو وروسته د درې فقري تړون (معاهده) د همدې کال د مارچ په ۳۰ د دواړو لورو ترمنځ لاسلیک شو.

- ۱- امیر دوست محمد خان د کابل حاکم او د ختیځ هندي کمپنۍ تر منځ، هغه سیمې چې دده په کنټرول کې دي له هغه وروسته دده د ورثې او د ختیځ هندي کمپنۍ تر منځ به دایمی سوله او دوستي ټینګه وي.
- ۲- ختیځه هندي کمپنۍ ژمنه کوي هغه سیمې چې اوس د امیر په تصرف کې دي احترام وکړي.

۳- امير دوست محمد خان د کابل حاکم او د افغانستان هغه سيمې چې دده په واک کې دي د خپل ځان او خپلي ورثې لخوا ژمنه کوي د ختيځې هندي کمپني د سيمو احترام وکړي او هيڅ کله د هغوی په کورنيو چارو کې لاس وهنه و نه کړي. د هندي کمپني د دوستانو سره دوست او د دښمنانو سره دښمن اوسي.

دويم تړون

کله چې انگليسان د هرات ولايت له تجزيې څخه تير شول په دې لټه کې شول چې امير دوست محمد خان سره خبري اترې پيل کړي. امير په هند کې خبري اترې قبول نه کړې نو دا خبرې اترې په جمرود کې د امير دوست محمد خان او سر جان لارنس تر مينځ وشوې او دغه تړون د محمد اعظم خان له خوا لاسليک شو. چې مواد يې په لاندې ډول دي.

۱- ايران د خپلو ژمنو بر عکس هرات ونيوه او انگليسان به جگړې ته د ايرانيانو پر خلاف دوام ورکړي تر څو امير وکولای شي د نورو ولاياتو څخه دفاع وکړي د جگړې تر پای پورې به انگلستان به هره مياشت سل زره روپۍ ((لس زره پونده)) امير ته ورکوي.

۲- انگليسان، امير دوست محمد خان ته سربره په اوسني پوځ يو ديارلس زريز سواره او اتلس زريز پلي پوځ مجهز کړي.

۳- د پيسو اخيسته او لېږدېدنه په امير دوست محمد خان پورې اړه لري.

۴- د انگليستان نور استازي به د افغانستان په دريو ولاياتو (کابل، قندهار او بلخ) کې د څارنې او جگړيزو راپورونو چمتو کولو په موخه استوگن شي. دوی به په کورنيو چارو کې د لاس وهنې حق نه لري خو د دوی ساتنه به د امير دوست محمد خان په غاړه وي.

۵- د کابل يو استازی به په پېښور کې استوگن شي.

۶- د ايران سره د جگړې له پای وروسته به د لومړۍ مادې مطابق پيسې قطع شي.

۷- د پيسو د قطع کولو وروسته به انگرېزي منسبداران له افغانستان څخه ووځي که چيرې غوښتنه وشي يو مسلمان استازي به په کابل کې استوگن شي.

۸- امير دوست محمد خان به افغانستان ته د انگرېزي افسرانو د راتلو او وتلو په وخت کې د پوره

ساتونکو په وسیله د دوی محافظت او ساتنه کوي.

۹- د پیسو ورکول به د جنوری د میاشتي له لومړۍ نېټې څخه پیل کیږي.

۱۰- درې سوه زره روپۍ په قندهار او دوه سوه زره په کابل کې ورکول له دې تړون څخه جلا دي. هغه د ختیځې هندي کمپنۍ یوه ډالۍ ده. د شپږ سوه زره روپیو ورکړه په کابل کې د نورو موخو لپاره ده او په بل تړون پورې اړه لري.

۱۱- دغه تړون د مخکیني تړون ناقص نشي کېدلی. امیر دوست محمد خان به د سولې او جگړې په حالت کې د ایران او د هغه د متفیقینو وړاندیزونه انگلیسانو ته رسوي.

۱۲- سرپرته پر څلور زره ټوپکو نور څلور زره ټوپکه به د انگلیس د حکومت له خوا د ټل په سیمه کې د امیر دوست محمد خان مامورینو ته وسپارل شي.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوه ډلو وویشل شي لومړۍ ډله د اتل او پیاوړې څیرې وزیر محمد اکبر خان او د هغه ونډه د امیر دوست محمد خان د نظام په ټنګښت کې او دویمه ډله دې د امیر دوست محمد خان د کورني سیاست په اړه معلومات تر لاسه او بیا دې په ټولګي کې پرې مباحثه او مشاجره وکړي.

پوښتنې

۱- د جمرود د لومړي تړون مواد معرفي کړئ.

۲- د جمرود دویم تړون د کومو شخصیتونو تر منځ لاسلیک او د دغه تړون درې مادې بیان کړئ؟

۳- د جمرود د تړونونو لاملونه توضیح کړئ.

له ټولګي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د مشرانو او فرهنګي څیرو څخه د امیر دوست محمد خان د خدمتونو په اړه معلومات تر لاسه او بیا دې په ټولګي کې بیان کړي.

د امير شېر علي خان لومړنی سلطنت (۱۸۶۳-۱۸۶۶ ميلادي)

امير شير علي خان

سردار شير علي خان څرنگه واک ته ورسيد. د کومو مخالفونو سره مخامخ شو او ادارې يې ولې سقوط وکړې؟ د دې مطلب ځواب به په دې لوست کې ترلاسه کړئ.

د افغانستان خلک د وزير فتح خان د ورونو د تسلط په دوره کې کابو نيمه پېړۍ له جگړو او ناخوالو سره لاس او گربوان وو. ځکه چې په دې بې نظميو کې د انگليسانو استعماري سياست دخيل و. د امير شېر علي خان له سلطنت څخه مخکې پر امير دوست محمد خان باندې يو شمېر معاهدې تحمیل شوې چې دغو معاهدو له مخې ترانزيتي او مواصلا تي لارې د افغانستان د خلکو پر مخ وتړل شوې او افغانستان يې په اقتصادي او سياسي محاصره کې ښکېل کړ.

امير شېر علي خان د خپل پلار په ژوند کې وليعهد ټاکل شوی و چې د پلار له مرگ څخه وروسته يې د ۱۸۶۳ کال د جون په ۱۲ مه د ۴۱ کلنۍ په عمر خپل سلطنت اعلان کړ. ورونو يې ظاهراً هغه ته بيعت وکړ، خو په پټه کې يې د هغه په وړاندې مخالفت پيل کړ.

امير شېر علي خان د هرات ولايت د تنظيم لپاره خپل زوی شهزاده محمد يعقوب خان پرېښود او پخپله له محمد اعظم خان سره کابل ته روان شو، خو د سبزوآر (شينلېنه) په برخه کې محمد اعظم

خان له امير څخه بېل شو او د مرکزي سيمو له لارې د خپل سکه ورور سردار محمد حسين خان ته چې د هزاره جاتو حکمران و؛ ورغی او غوښتل يې چې د هزاره خلکو په مرسته پر کابل يرغل وکړي، خو د هزاره جاتو خلکو خپله وفاداري له امير شېر علي خان څخه اعلان کړه. وروسته محمد اعظم خان له خپلو نورو ورونو څخه مرسته وغوښته او د يوې حملې تياری يې ونيو، خو د امير شېر علي خان د ځواکونو په وړاندې يې مقاومت ونه شو کړای، د انگليسانو دولت ته يې پناه يووړه. په يوه بلې جگړې کې سردار عبدالرحمن خان او محمد افضل خان د هندوکش د درې د باجگاه په سيمه کې د امير شېر علي خان د قواو په وړاندې ماتې وخوړه. محمد افضل خان تسليم او عبدالرحمن خان بخارا ته تېښته وکړه.

امير شير علی خان په ۱۸۶۵ م کال کې د کندهار د تصفيې لپاره د يو شمېر ډېرو قواو سره حرکت وکړ او له سردار محمد امين خان سره يې مقابله پيل کړه، او د هغې جگړې په ترڅ کې چې د دواړو لوريو تر منځ ونښته، د هغه زوی سردار محمد علي خان او تره يې محمد امين خان سره له اتو زرو عسکرو سره ووژل شول. امير په دې پېښه ډېر غمجن شو. پر روحياتو يې بده اغېزه وشوه، د اعصابو کنترول يې له لاسه ورکړ او په کندهار کې يې جلا والی غوره کړ. چې دغه انزوا د امير شير علی خان د سلطنت د سقوط لامل وگرځيده.

د امير محمد افضل خان سلطنت (۱۸۶۶-۱۸۶۷ ميلادي)

سردار محمد افضل خان

د امير شېر علي خان گوښه والی د دې سبب شو، چې سردار محمد اعظم خان او سردار عبدالرحمن خان کابل ونيسي، چې د کابل تر نيولو وروسته محمد افضل خان سلطنت ته ورسېد او څنگه چې انگليسان په هند کې د امير محمد افضل خان له پاچاهۍ خبر شول، نو سمدستي يې د هغه سلطنت به رسميت وپېژانده. وروسته يې خپل سياسي استازی کابل ته واستاوه، په داسې حال کې چې د افغانستان رسمي پاچا شتون درلود او خلکو يې ملاتړ کاوه.

د امير شېر علي خان قواوو د محمد اعظم خان او عبدالرحمن خان د قواوو په وړاندې ماتې وخوړه او په هرات کې د خپل زوی محمد يعقوب خان سره ډېره شو. وروسته د اچې پخواني حاکم فيض محمد خان امير شېر علي خان ته خبر واستاوه او د مرستې وړاندیز يې وکړ. امير شېر علي خان د ميمني او مزار شريف له لارې له هغه سره يو ځای شو. په ۱۸۶۷ ميلادي کال کې عبدالرحمن خان د پنجشېر په بازارک کې د امير شېر علي خان د قواوو مخه ونيوله او فيض محمد په جگړه کې ووژل شو او امير شېر علي خان بيا هرات ته ستون شو. په همدې وخت کې امير محمد افضل خان د ناروغۍ له امله مړ شو او جسد يې په قلعه حشمت خان کې له شهدا صالحين (ع) سره نژدې خاورو ته وسپارل شو. د هغه د سلطنت موده ډېره لنډه وه او کوم مهم کار د هغه په وخت کې ونه شو.

د امير محمد اعظم خان سلطنت (۱۸۶۷ - ۱۸۶۸ ميلادي)

سردار محمد اعظم خان

د امير محمد افضل خان له مرگ څخه وروسته سردار محمد اعظم خان د عبدالرحمن خان په موافقه سلطنت ته ورسېد. امير محمد اعظم خان يو نوبتگر سپړی و، غوښتل يې چې يو شمېر اصلاحات په افغانستان کې رامنځ ته کړي، خو وخت ورته پيدا نه شو. امير شېر علي خان له هراته کندهار ته ورسېد او د کندهار خلک چې د امير محمد اعظم خان د زامنو د ظلم له لاسه ډېر تنگ شوي وو، نو د امير شېر علي خان هر کلی يې وکړ. په دې وخت کې امير عبدالرحمن خان د شمالي ولايتونو په ايلولو بوخت و. امير شېر علي خان د کابل

د نيولو تکل وکړ، مخکې له دې چې کابل ته ورسېږي، د کابل خلکو د امير محمد اعظم خان

په وړاندې احتجاج او له امير شېر علي خان څخه يې ملاتړ وکړ. امير محمد اعظم خان وليدل چې اوضاع د امير شېر علي خان په گټه ده، روحيه يې کمزورې شوه او امير عبدالرحمن خان ته چې په تخار کې و، ورغی. په ۱۸۶۸ ميلادي کال کې امير عبدالرحمن خان او امير محمد اعظم خان قواوې ترتيب کړې او د غزني د ششگاو په سيمه کې د امير شېر علي خان د لښکرو سره مخامخ شول خو ماتې يې وخوړه. او دواړه وتښتېدل. انگليسانو هغوی ته په هندوستان کې د اوسېدو بلنه ورکړه، خو هغوی تهران ته د سيستان له لارې روان شول امير محمد اعظم خان د لارې په اوږدو کې ناروغ او مړ شو او په بسطام کې خښ شو او سردار عبدالرحمن خان بخارا ته پناه يووړه.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د امير شېر علي خان د شخصيت او دويمه ډله دې د امير د کورنيو اختلافونو په اړه خبرې اترې وکړي.

پوښتني

- ۱- امير شېر علي خان څنگه واک ته ورسېد؟
- ۲- د امير شېر علي خان داخلي ستونزې د هغه د لومړي سلطنت پر وخت وليکئ.
- ۳- محمد افضل خان څنگه قدرت ته ورسېد؟
- ۴- امير محمد اعظم خان څنگه واک ته ورسېد؟

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې د امير شېر علي خان د لومړي سلطنت د ماتې د عواملو په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې ووايي.

د امیر شېر علي خان دویمه پاچاهي (۱۸۶۸- ۱۸۷۹ میلادي)

سید جمال الدین افغان

په کومو برخو کې اصلاحات
رامنځ ته شول، پایلې یې څه وې
او د انگلسانو د دویم تیري لاملونه
او اړوندې موضوعگانې به په دې
لوست کې ولولئ.

امیر شېر علي خان د ۱۸۶۸ میلادي کال په پای کې په ششگاو کې د سردار محمد اعظم خان او سردار عبدالرحمن خان تر ماتې وروسته کابل ته داخل او د دویم ځل لپاره سلطنت ته ورسېد. هغه لومړی مرکزي حکومت ټینګ کړ.

امیر شېر علي خان یو روښانفکره او نوښتگر سړی و. نوموړی په افغانستان کې د نوي تمدن بنسټ اېښودونکی دی. افغانستان ته د نوي تمدن راتګ د اروپا له صنعتي انقلابه پیلېږي. امیر شېر علي خان د مشهور فیلسوف او پوه افغان سید جمال الدین لارښوونې په پام کې ونیولې او په اصلاحاتو کې یې ترې ګټه واخیسته.

امیر شېر علي خان له روسیې او ایران سره خپلې سیاسي اړیکې د دوستۍ پر بنسټ پیل کړې او عطا محمد سدوزی یې د افغانستان د رسمیت پېژندلو لپاره برتانوي هند ته واستاوه. وروسته یې پخپله له برتانوي هند څخه لیدنه وکړه. په برتانوي هند کې تکنالوژۍ او تمدن دی یو شمېر اصلاحاتو (Reform) ته وهڅاوه.

الف - اداري برخه: حکومت یا اجرائیہ قوه رامنځ ته شوه. په راس کې یې سید نورمحمد شاه فوشنجي صدراعظم، سپاه سالار حسین علي د دفاع وزیر، ارسلا خان د بهرنیو چارو وزیر، عصمت الله خان د داخلی وزیر، حبیب الله وردک د مالیې وزیر او محمد حسین خان د خزانو وزیر وټاکل شو او کابینه د صدراعظم تر مشرۍ لاندې جوړه او پر دولتي چارو به خبرې او پرېکړې کېدې.

ب - پوځي برخه: امیر شېر علي خان د هېواد د خاورې او خپلواکۍ د ساتلو لپاره یو لک کسيز منظم پوځ جوړ کړ د یاد شوي پوځ غړيو ته به تر پوځي زده کړې وروسته د هماغه وخت وسله ورکول کېده او یونیفورم به یې اغوسته او په اتو پوځي مرکزونو کې ځای پر ځای شوي وو. د وسلو جوړولو صنعت پرمختگ وکړ. توپ، ټوپک، کریچ او باروت تولیدېدل. همدارنگه پوځي اصطلاحات او قوماندې په پښتو ژبه جوړې او په پوځي نظام کې رایجې شوې.

ج - اقتصادي برخه: د مالدارۍ او کرنې په برخه کې ډېره پاملرنه وشوه او اصلاحات رامنځ ته شول. پخوا مالیات ډېر درانه وو، بزگرانو او مالکانو نه شواى کولای چې هغه ورکړي. هغوی مجبور وو چې د کال په لومړیو درېو میاشتو کې د حاصلاتو تر اخیستو دمخه د پېشکۍ په توگه ورکړي هغه صنایع چې خلکو ورته اړتیا درلوده، صنعتگران یې هڅول کېدل، تر څو کیفیت او کمیت یې پورته لار شي.

د - فرهنگي برخه: عنعنوي ښوونه او روزنه چې پخوا به په جوماتونو او کورونو کې تر سره کېده، د ښوونځیو په جوړولو سره په عصري ښوونې او روزنې بدله شوه. ملکي او پوځي ښوونځي جوړ شول، د کابل په بالاحصار کې مطبعه تأسیس شوه. د لومړي ځل لپاره د شمس النهار په نامه جریده په میاشت کې په شپاړسو مخونو کې دوه ځلې چاپېده او یو شمېر معلوماتي رسالې او اصولنامې هم چاپېدې. پوستي ټکټ چاپ شو او د پوستي خدمتونو لپاره هر ځای کې پوسته خانې فعالې شوې. د امیر شېر علي خان د وخت اصلاحات د دولتي چارو پر ټینګښت او د اقتصاد په ودې ډېر اغېز وکړ او د خلکو پر ژوند یې د پام وړ تغیر راوست.

په مخکې لوست کې یادونه وشوه چې امېر شیرعلي خان د ځینو دلایلو له مخې په ولایتونو کې د انگلیس دایمي استازی منلی نه وو او تر دې وروسته د انگلیسانو سره په سیاسي اړیکو کې محتاط و، خو د انگلیسانو لپاره د افغانستان او روسیې دوستي ښه پلمه وه چې پر افغانستان تېری وکړي.

سربېره په دې د وليعهد په توگه د شهزاده عبدالله ټاکل، شهزاده محمد يعقوب خان يې دې ته اړ کړ چې د پلار په مقابل کې بغاوت وکړي، ځکه چې هغه د امير په سلطنت کې مهم رول درلود. بله مهمه موضوع دا وه چې د سيستان (د هلمند د اوبو د وېش) او د افغانستان د شمالي سرحدونو د ټاکلو په برخه کې د انگليسانو قضاوت امير ته د منلو وړ نه و. ځکه نو د امير اړيکې له انگليسانو سره خړې شوې. د پورته ستونزو سره سره، انگليسانو وغوښتل چې له امير شيرعلي خان سره خبرې وکړي، خو امير د انگليس استازی ونه مانه، خو د سلطنت په وروستيو کې حاضر شو چې له انگليسانو سره خبرې وکړي، خو د وليعهد عبدالله جان مړينه او سوگ خبرې وځنډولې، انگليسانو د خبرو ځنډتيا د روسانو سره د دوستۍ له امله پلمه وگڼله. په همدې وخت کې روسانو (خپوه او مرو) ونيوله او انگليسانو پر بلوچستان حمله وکړه او هغه يې ونيوه. امير شيرعلي خان مجبور شو چې مزار شريف ته لاړ شي، ترڅو له روسانو څخه مرسته واخلي، خو هلته ناروغ او په ۵۸ کلنۍ کې مړ او هملته خښ شو.

پر افغانستان باندي د انگليسانو دويم يرغل (۱۸۷۸ کال نوامبر - ۱۸۸۰ ميلادي کال اگست)

په هند کې د انگليسانو اوږدې خبرې د افغانستان له استازي صدراعظم سيدنور محمدشاه سره کومې پايلې ته ونه رسيدې، ځکه چې انگليسانو په افغانستان کې پر خپلو تليپاتي استازيو ټينگار کاوه چې مخکې د امير شيرعلي خان له خوانه وو منل شوي او ياد شوي صدراعظم هم دا وړانديز ونه مانه، تر دې وروسته انگليسي ځواکونو جلال آباد او کندهار ونيول او امير له ناچارۍ څخه مزار شريف ته ولاړ، ترڅو له روسانو څخه مرسته وغواړي. امير محمد يعقوب خان د پلار پر ضد د بغاوت له امله چې زندان ته اچول شوی و. امير شير علي خان مزار شريف ته تر تگ دمخه د هغه د خلاصون فرمان صادر کړ. چې وکولای شي د هېواد د چارو څخه سرپرستي وکړي.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د امير شيرعلي خان پر فرهنگي شخصيت او دويمه ډله دې د سلطنت د نيولو په اړه د يعقوب خان د ونډې په برخه کې معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې ووايي.

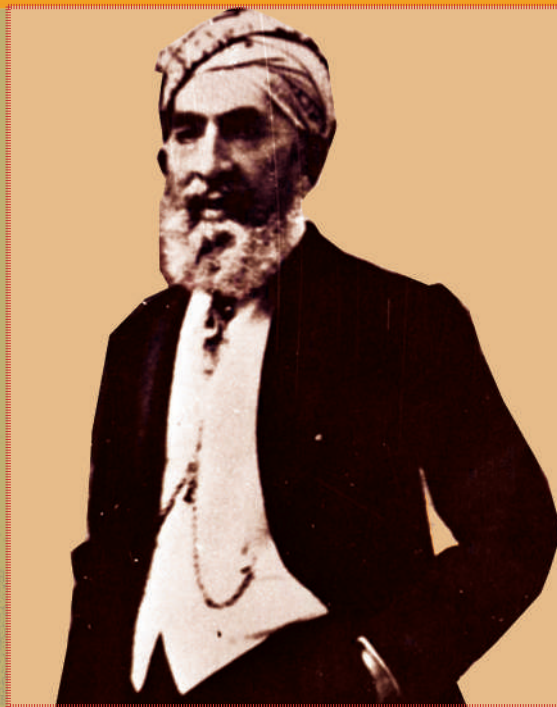
پوښتنې:

۱. د افغان سيد جمال الدين اصلاحي برنامه چې امير شيرعلي خان ته يې وړاندې کړې، کوم مطالب يې درلودل؟
۲. د شمس النهار جريدې څه وخت په خپرېدو پيل وکړ؟
۳. د امير شيرعلي خان پر وخت د هغه نوي تمدن بېلگې بيان کړئ چې افغانستان ته يې لاره پيدا کړه.

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې پر افغانستان باندې د انگليس د دويم يرغل د لاملونو په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې ووايي.

د امير محمد يعقوب خان سلطنت (مارچ - اکتوبر ۱۸۷۹ ميلادي)

محمد يعقوب خان

شهزاده يعقوب خرنگه واک
ته ورسيد. د گندمک تړون کومې
پايلې درلودې، په دي لوست کې
به ور سره آشنا شئ.

شهزاده محمد يعقوب خان د خپل پلار د پاچاهۍ پر وخت د نیک نوم خاوند او د پلار د دويمې پاچاهۍ پر وخت د هرات او کندهار په خلاصون کې مهم رول درلود. د افغانستان خلک د هغه په زنداني کېدو او د وليعهد په توگه د شهزاده عبدالله پر ټاکل کېدو خواشيني وو، ځکه چې شهزاده يعقوب خان يې خوښاوه. سردار محمد يعقوب خان د زندان تر خلاصېدو وروسته په روحي او عصبي ناروغۍ اخته شوی و.

انگليسانو د افغانستان د نيولو او اشغال لپاره عملاً لاس په کار شوی وو او خلکو يوه پاچا يا مشر ته اړتيا درلوده، ترڅو پر هغه راتپول او د انگليس د يرغلونو مخه ونيسي. ځکه نو امير محمد يعقوب خان د ۱۸۷۹م کال د مارچ په مياشت کې سلطنت ته ورسېد. د سلطنت له پيله يې يوشمېر نوميالي وزيران لکه حبيب الله خان صدراعظم، مرزا محمد خان د بهرنيو چارو وزير او داوود شاه خان

سپه سالار د انگلیسانو د یوشمېر اجیرانو په وسیله تر څارنې لاندې نیول شوي وو. خو محمد (لاتي) په کابل کې د امیر پر ضد فعالیت کاوه او غوښتل یې چې افغانستان انگلیسانو ته تسلیم کړي او د انگلیسانو په مرسته سلطنت ته ورسېږي او د کندهار حاکم سردار شیرعلي خان او د جلال آباد حاکم محمدحسین له انگلیسانو سره د دې لپاره چې په قدرت کې پاتې شي، همکاري درلوده.

انگلیسانو له افغانانو سره له جگړې وېره درلوده، غوښتل یې چې له امیر سره خبرې وکړي ځکه یې نو د امیر خسرو سردار یحیی خان چې د امیر د بند پر وخت کې یې کشمیر ته تېښته کړې وه، د هندي منشي بختیار سره د خبرو لپاره کابل ته راغی. انگلیسانو له دوو مطلبونو سره علاقه درلوده، یو د درې گونو لارو کنترول (کرم، بولان، خیبر) او بله دا چې د افغانستان پر بهرني سیاست نفوذ او اغیز ولري. هندي منشي بختیار او امیر ته نږدې یوشمېر سردارانو امیر دې ته اړ کړ چې د تړون د لاسلیک لپاره گندمک ته سفر وکړي.

په ۱۸۷۹ میلادي کې د (گندمک) شرمونکې معاهده د انگلیس د استازي (لیوکیوناري) او امیر محمد یعقوب خان ترمنځ لاسلیک شوه. د دې معاهدې پر بنسټ (کرم، لنډي کوتل تر خیبردرې پورې، سیالکوټ او ځینې نور ځایونه) د برتانوي هند برخه وگرځېدلې او د انگلیس استازي د افغانستان په مهمو ښارونو کې ځای پر ځای شول او کیوناري له خپلو ساتونکو سره کابل ته داخل شو. د کابل خلکو یوځل بیا په هیواد کې د پردیو لاسوهنه ولیده. د انگلیسانو پر ضد یې پاڅون خپله دیني او ملي فریضه وگڼله او په ولسي بڼه یې د کیوناري پر کور حمله وکړه او هغه یې وواژه او یوځل بیا د انگلیسانو د مخکې تلنې سیاست (Forward Policy) په افغانستان کې له ناکامۍ سره مخامخ شوه.

د مجاهدينو او مبارزينو مشرانو لکه محمد جان خان وردک، ملا دين محمد مشک عالم، صاحب جان تره کي، سردار محمد ايوب خان او محمد عثمان خان صافي په نورو سيمو کي د انگليسانو پر ضد يرغلو نه پيل کړل. د دغو مشهورو جگړو څخه يوه هم په کندهار کي د ميوند

محمد جان خان وردک

جگړه ده، چې د امير شيرعلي خان د زوی سردار غازي محمد ايوب خان په سرښندنه د ۱۸۷۹م. کال د جولايي پر ۲۷مه پکي انگليسانو د ميوند په دښته کي سخته ماتې وخوړه او درانه تلفات يې وليدل چې زموږ په تاريخ کي د افغانانو د وياړ او انگليسانو د شرمندگي په نامه ثبت شوي ده.

د يادوني وړه د افغانستان د تاريخ په اوږدو کي افغاني پيغلو او ښځو په ټولو ټولنيزو چارو کي

جوخت له نارينه وو سره سمه ونډه اخيستلې ده. څرنگه چې د ځوانې ملالې مشهوره حماسه چې د ميوند په جگړه کي د پام وړ گډون در لود، کله چې د جگړې په ډگر کي افغان بيرغ لرونکی په شهادت ورسيد ملي بيرغ يې په لاس کي ونيو او نه يې پرېښوده چې د غازيانو روحيه ضعيفه شي او دا لنډۍ يې په اوچت غږ د جگړې په ډگر کي وويله. چې د غازيانو جنگي روحيې يې پياوړې کړې، جگړې شدت وموند او پايله کي مجاهدين بريالي شول.

سردار محمد ايوب خان د ميوند د جگړې فاتح

خاځ به ډيار ډوښو كېږدم چې شنكي باغ كې گل گلاب و شرموښه
 كه په ميوند كې شهيد نه شوې خدايرو لاليه بې ننگۍ ته دې ساتينه

همدارنگه د كابل خلكو د انگليسانو ځواكونه د شيرپور په قرارگاه كې محاصره كړل. ترڅو سردار عبدالرحمن خان له بخارا څخه چاريكارو ته راوړسيد او انگليسان په ډير سخت حالت كې وو. سردار عبدالرحمن خان د خپل سلطنت اعلان وكړ. انگليسانو د ناچارۍ له مخې د امير عبدالرحمن خان سلطنت په رسميت وپيژانده او انگليسي جنرال (رابرتس) كابل يې د امير عبدالرحمن خان لپاره پرېښود او دويم ځل په افغانستان كې يو مقتدر مركزي دولت جوړ شو.

په ټولگي كې فعاليت

زده كوونكي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د امير شيرعلي خان واك ته د رسيدو په برخه كې او دويمه ډله دې پر افغانستان باندې د انگليس د دويم يرغل په اړه يو له بله سره خبرې وكړي.

پوښتنې

۱. امير محمدافضل خان څنگه قدرت ته ورسيد؟
۲. د امير شيرعلي خان په دويمه پاچاهۍ كې د هغه د غوره اصلاحاتو او ريفورم څخه يادونه وكړئ؟
۳. د لومړي ځل لپاره كومه جريده چاپ شوه؟
۴. سردار محمد يعقوب خان له انگليسانو سره كومه معاهده لاسليك كړه؟
۵. د انگليس افغان په دويمې جگړې كې د ملي مبارزينو نومونه ياد كړئ.

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده كوونكي دې له مشرانو او فرهنگيانو څخه د گندمك د معاهدې په اړه معلومات ترلاسه او په ټولگي كې دې ووايي.

د مرکزي دولت ټينگښت (۱۸۸۰-۱۹۰۱ ميلادي)

امير عبدالرحمن خان

د سردار عبدالرحمن خان رامينځ ته کېدل، د ملوک الطوايفی له منځه وړل، اسلام ته د نورستان د خلکو رابلل، د پنجدي نيول، له افغانستان څخه د انگليسانو تلفات او وتل دا هغه مفاهيم دي چې په دې لوست کې به ور سره آشنا شئ.

سردار عبدالرحمن خان د امير محمد افضل خان زوی او د امير دوست محمد خان لمسی و. نوموړی په کال (۱۸۳۰ م. کال) کې زيږيدلی او په پنځوس کلنۍ کې په ۱۸۸۰ م. کال کې سلطنت ته ورسېد. سردار عبدالرحمن په (۱۸۶۸ م. کال) کې د کابل او غزني ترمنځ د امير شيرعلي خان د قواوو په وسيله ماتې وخوړه او بخارا ته ولاړ. په ۱۸۷۹ م. کال کې کله چې انگليسانو پر افغانستان د دويم ځل لپاره يرغل وکړ، سردار عبدالرحمن خان د انگليسانو له يرغل څخه خبر شو او افغانستان ته راغی په قطعغ او بدخشان کې يې له خلکو سره خبرې وکړې او خلک يې د انگليسانو پر ضد جهاد ته وهڅول. ولسي لښکر يې جوړ او چاريکارو ته ور داخل شو. هلته يې د سلطنت اعلان وکړ. څرنگه چې انگليسان د امير عبدالرحمن خان له پوهې او سياست څخه خبر وو، نو کله چې عبدالرحمن خان واک ته ورسېد، هغوی ته تشويش او وېره پيدا شوه، ځکه يې نو افغانستان کې خپل شتون لازم نه گانه، په خانگري توگه په ميوند کې د هغوی ماتې مورال کمزوری کړی و. په همدې وخت کې د جنرال رابرتس

قواووې په شيرپور کې محاصره وې. د دې لپاره چې هغوی ته د لومړۍ جگړې پېښه تکرار نه شي، نو بې هڅه کوله چې د ژمي تر رارسېدو دمخه له افغانستان څخه ووځي. ځکه يې نو د عبدالرحمن خان حکومت په رسمیت وپېژانده، کابل يې امير ته تسليم او د خپلو قواوو په وتلو يې پيل وکړ.

کله چې امير عبدالرحمن خان په (۱۸۸۰م.) کال کې د دولت چارې ترلاسه کړې، له ډېرو سختو حالاتو سره مخامخ و، ځکه چې د افغانستان خلکو د انگليسانو د حملو له امله ډير زيانونه ليدلي وو. د بېلگې په توگه: په افغانستان کې اداري نظم او مرکزي حکومت له منځه تللی و، ملکي او پوځي جوړښت له منځه تللی وو. د افغانستان په مهمو ښارونو کې د صنعت او کسبونو، زراعت او مالدارۍ مرکزونه او د اوبو لگولو سيستم زيانمن شوی و او ملي اقتصاد او فرهنگ په ټوله مانا له منځه تللی او په ټول هېواد کې ملوک الطوايفي رامنځ ته شوې وه. د خانانو او ملاکينو له خوا درنې او ملا ماتوونکې ماليې پر بزرگانو وضع شوې وې چې بېوزلو خلکو يې د ورکولو توان نه درلود.

امير عبدالرحمن خان د دې لپاره چې پر ټولو ستونزو بريالی شي. دوه پروگرامه يې ترلاس لاندې ونيول، د يوه مرکزي سراسري دولت جوړول او بل په اداري او پوځي برخو کې اصلاحات. امير عبدالرحمن خان د خپلو اصلاحاتو په تطبيق کې دومره جدي و چې هېڅ ډول خنډ يې د خپلو اصلاحاتو په تطبيق کې په پام کې نه نيوه.

امير عبدالرحمن خان د خپل نوی تشکيل د جوړولو لپاره د امير شيرعلي خان د وخت د کابينې تشکيل ونه مانه، ځکه چې پر هېچا يې باور نه درلود. په دولت کې يې خپلواکې ادارې جوړې کړې او په خپله د صدارت، دفاع، داخلي، بهرنيو چارو وزارت او د ټولو وزارتونو په راس کې و. دولتي مامورينو په خپلو چارو کې درانه مسؤليتونه درلودل، ترڅو خپلې دندې ښې ترسره کړي. چې پرته له دې د جدي پوښتنې لاندې نيول کېدل.

امير عبدالرحمن خان د ۱۸۸۵ - ۱۸۸۶م. کلونو تر مينځ په اصلاحاتو لاس پورې کړ. په پوځي برخه کې يې ۹۶ زره کسيز وسله وال منظم پوځ جوړ کړ چې سپاره او پياده قطعات يې درلودل او د پوځ د سپاهيانو ترڅنگ يې د خانانو له زمانو څخه يو بل ځواک جوړ کړ چې د شاهي گارديا (باي بچه ها) په نامه يادېدل. د مال شمېرنې، پوستې، رهدارۍ (پاسپورت) کوټوالي (امنیه او پوليس) د مالياتو د حصول،

معاش، سکوکو او په لسگونو نورو فرعي ادارو دفترونه یې جوړ کړل، د نوموړو فعالیتو تر څنګ د امیر عبدالرحمن خان پروګرامونه په لاندې درې برخو کې خلاصه کېږي.

الف- د کورنیو شورشونو له منځه وړل: په مخکې لوست کې یاده شوه کله چې امیر عبدالرحمن خان سلطنت ته ورسېد، افغانستان د انګلیسانو تر یرغل لاندې و او مرکزي دولت شتون نه درلود. د افغانستان په ډیرو سیمو کې ملوک الطوائفي وه، نو خلک په داسې حالت کې اوسېدل چې په ټولنه کې خونديتوب، قانون او عدالت نه و او خلک له ډېرو ستونزو سره مخ و. د امیر عبدالرحمن خان یوه مهمه موخه دا وه چې یو مرکزي حکومت جوړ کړي، ترڅو قانوني دولت تشکیل او ملوک الطوائفي له منځه یوړل شي، ځکه د داسې حالت دوام خطرناکې پایلې درلودې، حتی د دې ویره وه چې افغانستان تجزیه شي، ځکه نو امیر عبدالرحمن خان دې کار ته جدي پاملرنه وکړه. څرنګه چې سیمه ییزو واکمنانو خپلې ګټې په خطر کې لیدلې، نو ځکه نوی جوړ شوی حکومت په ټول افغانستان کې له یولړ ګواښونو او مخالفونو سره مخامخ شو. لکه د بلخ، هزاره جاتو، شینوارو، منګلو، بلوڅانو، کړوخیلو، پنجشیریانو، نجرابیانو، ځدراڼو، جمشیدیانو او د میمنې د خلکو پاڅونونه او شورشونه چې په یادو شویو ځایونو کې د قوې په استعمال سره له منځه لاړل او ټول ولایتونه د مرکزي حکومت تر کنټرول او واک لاندې راغلل.

ب- نورستان: نورستان د افغانستان په شمال ختیځ کې یوه صعب العبوره سیمه ده چې د هندوکش یوه ډېره ګوښه لمنه ده. پخوانی نوم یې (بلوریا بولر) دی چې پخوا د کافرستان په نامه یادېده. د ډیورنډ تر معاهدې دمخه چې په وروسته لوست کې به د هغې په اړه معلومات درکړل شي، (چترال) او (گلګت) له نورستان سره یوځای وو او پراخه سیمه یې تشکیلوله. یوناني سکندر، ګورکاني امیر تیمور او ظهیرالدین محمد بابر غوښتل چې دې سیمې ته لار پیدا کړي، خو د سرې هوا، سختو درو او له واورو څخه ډکو غرونو له امله ونه توانېدل چې هلته لار شي. د دې ځای خلک بت نمانځونکي وو، د خپلو نیکونو دین او رسوم یې ساتلي او سیمه ییزه خپلواکي یې درلوده.

په ۱۸۹۱م. کال کې امیر عبدالرحمن خان دې سیمې ته ځیر شو. سپاه سالار غلام حیدر خان څرخي ته یې چې د ننگرهار او لغمان قوماندان او والي و، هدايت ورکړ چې نورستان ته د تګ یوه

مقدمه جوړه کړې. لومړی غلام حیدر خان خرخي د نورستان د یوځایوالي لپاره د مواصلاتي لارو د جوړولو اقدام وکړ او د نورستان خلکو ته یې ابلاغ کړه چې حکومت ستاسې د یوې سیمې څخه بلې ته تگ راتگ د اسانتیا لپاره د لارو په جوړولو سره ستاسې ستونزې رالږوي. پخوا له دې چې سپهسالار نورستان ته تگ پیل کړي، خپل عسکر یې په بریکوټ کې ځای پر ځای کړل او د نورستان له خلکو سره یې نیکې اړیکې ټینګې کړې. خلکو له هغه سره تگ راتگ پیل کړ او یو شمېر خلک د اسلام په دین مشرف شول. خو د (کافور) او ځینو نورو سیمو خلکو اسلام ونه مانه، خو د دولت تابعیت یې قبول کړ.

په ۱۸۹۶ م. کال کې سپهسالار خرخي تر اسمار او د نورستان تر خولې پورې سړک جوړ کړ او بله لاره د نورستان څخه تر بدخشانه پورې بشپړه شوه. د سړک تر جوړېدو وروسته نوموړي خپل عسکر نورستان ته داخل کړل. د عسکرو په رسېدو سره د نورستان خلک دوه ډلې شول. لومړۍ ډلې د سپهسالار اطاعت وکړ او دویمې ډلې په دفاع پیل وکړ او غرونو ته وختل. په هغه سخته جگړه کې چې د نورستان د ساتونکو او دولتي ځواک ترمنځ په (کلوم) کې پېښه شوه، ۲۰۰ کسه دولتي عسکر په کې ووژل شول او (۲۳۰۹) کسه ژوندي نیول شول چې په عزت سره کابل ته یورل شول او هغوی ته خوراک، پوښاک او د اوسیدو ځای په پام کې نیول شو. د دولت قواوو د نورستان ډیر ځایونه نیول، چې امنیت یې په کې ټینګ کړ. بتخانې وړانې شوې او پر ځای یې د جوماتونو جوړول پیل شول او د ۱۹ په شاوخوا کې د لرگیو مجسمې او یو شمېر غشي او لیندۍ کابل ته راوړل شول. له لوگر، لغمان، پروان او کاپیسا څخه د دیني علومو ښوونکي نورستان ته یورل شول، ترڅو د نورستان خلکو ته اسلامي زده کړې، زده کړي، د نورستان ټول سفر او فتحې اته میاشتې ونیولې. ځکه چې په لومړیو کې دا فکر کېده چې د نورستان نیول به ډېر وخت وغواړي، خو د سپهسالار غلام حیدر خان د پوهې او تدبیر له امله نورستان له مرکزي حکومت سره یوځای او خلک یې د اسلام په سپیڅلي دین مشرف شول او له کافرستان څخه یې نوم په نورستان بدل شو.

ج- د پنجدي نیول

د افغانستان په شمال کې روسي امپراتوری، برتانوي هند په ختيځ او سویل کې، ایران په لویدیځ کې موقعیت درلود. امیر عبدالرحمن خان به تل د برتانوي هند او تزاری روسیې له خوا له تهدید سره مخ و.

سردار محمد ایوب خان او سردار محمد اسحق خان د امیر دوه دښمنان چې لومړنی یې انګلیسانو او دویم یې روسانو حمایه کاوه. که څه هم د ایران دولت د امیر لپاره د فشار وسیله نه وه. خو دا یو رواج ګرځیدلی و چې ناراضي سردارانو به ایران ته پناه ورپه. خو امیر له روسیې سره د اړیکو په برخه کې له احتیاط څخه کار اخیسته او هڅه یې کوله چې له روس سره ټکر ونه کړي. د افغانستان دولت د برتانوي هند او تزاری روسیې ترمنځ د بفر (Buffer) یا حایل حیثیت درلود. د مرکزي آسیا د سیمو تر نیولو وروسته به روسانو بهانې جوړولې او غوښتل یې چې د افغانستان سیمو ته مخکې تګ وکړي. د روسانو لومړنی حرکت (مرو) ته د شپږ زره روسانو راوړل وو. د ۱۸۸۵ م. کال د مارچ په میاشت کې اوضاع دومره خرابه شوه چې د انګلیسانو ملکې د روس له تزار سره تماس ونيو او له تزار څخه یې وغوښتل چې د افغاني او روسي عسکرو د جګړې مخنیوی وکړي او په انګلیسي حکومت کې مخالفو ګوندونو پر حکومت انتقاد وکړ چې د روسانو د مخکې تګ مخه ولې نه نیسي. په همدې وخت کې روسانو افغاني عسکرو ته اخطار ورکړ چې د (کشک) په سیمه کې خپل سَنګرونه پرېږدي. انګلیسانو د روسانو د یرغل په وړاندې ځان بې تفاوته کړ او روسانو پر پنجدي یرغل وکړ. جنرال غوث الدین خان په میرانه وجنګیده، تر هغې چې له خپلې لږې قوې سره ووژل شو او پنجدی روسانو ونيوله.

امیر عبدالرحمن تر ۲۱ کالو پاچاهۍ د ۱۹۰۱ م. کال د اکتوبر په لومړۍ نیټه د ۷۱ کالو په عمر د نقرس د ناروغۍ له امله له نړۍ سترګې پټې او د کابل په بوستان سرای اوسني زرنګار پارک کې خاورو ته وسپارل شو. د هغه د حکومت پر وخت، په خواشینۍ سره د بڼوونې او روزنې، کلتور او صنعت

په برخه کې کوم کار ونه شو. د امير عبدالرحمن خان د هڅو له کبله مرکزي دولت بيا راژوندی او هغه ملوک الطوايفی چې د شهزاده گانو د بې اتفاقی او د انگلیسانو په استعماري دسيسو سره رامنځته شوې وې له منځه یوړل شوې. خو په خواشینی سره د ډیورنډ د معاهدې د لاسلیک له امله افغانستان په ختیځ او سویل کې د خپلې ځمکې یوه برخه له لاسه ورکړه.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د امير عبدالرحمن خان د واک ته د رسیدو او دویمه ډله دې د نورستان د یوځایوالي په اړه مباحثه وکړي.

پوښتنې

۱. روسانو پنجاهه څنګه ونيوله؟
۲. د بفر (Buffer) پالیسي د کومو هېوادونو له خوا په افغانستان کې عملي شوه؟
۳. امير عبدالرحمن خان په کوم کال کې سلطنت ته ورسید؟
۴. د امير عبدالرحمن خان شخصیت په لنډه توګه معرفي کړئ.

له ټولګي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د امير عبدالرحمن خان د اصلاحاتو او د ادارې نظام د ټینګښت په اړه معلومات ترلاسه او په ټولګي کې دې وويي.

د معاهدو لاسلیک

په دې لوست کې به د امیر عبدالرحمن خان له مجبوریتونو، د ډیورنډ له معاهدې او د هغې له پایلې سره پېژندگلوي ترلاسه کړئ.

د ډیورنډ معاهده

مخکې له دې چې انگلیسان د ډیورنډ تړون مطرح کړي، د افغانستان په ختیځو او سویلي پولو کې اوضاع مغشوشه کړه، د قومونو او قبایلو په منځ کې یې روپۍ او وسلې ویشلې خلک به یې په جگړې اچول او بیا به یې په دې بانه چې منځگړیتوب کوي او تشنج له منځه وړي، نو ځان به یې د یوه خیرخواه او مصلح په توګه معرفي کاوه او د امیر عبدالرحمن خان او د افغانستان د دولت د بې اعتباره کولو لپاره به یې له ډول ډول دسیسو او پرویاګندو څخه کار اخیسته.

په ۱۸۹۳ م. کال کې یو شپږ کسيز هیئت چې مشري یې د بریتانیا د بهرنیو چارو سکرتر (مارتیمر ډیورنډ) کوله او (الیس، ډاکتر فن، سمیت، مکمهان، ډانلډ او کلارک) په کې شامل وو، د خیبر له لارې افغانستان ته راغلل. په داسې حال کې چې انگلیسي قواوې د افغانستان په ختیځو او سویلي پولو کې ځای پر ځای شوې وې، یاد شوی هیئت له امیر عبدالرحمن خان سره د حشمت خان په باغ کې لنډه کتنه وکړه او د خبرو په پیل کې یې پرته له سریزې او په ډیره جدي توګه امیر عبدالرحمن خان ته وویل: امیر مجبور دی چې ترتیب شوی تړون لاسلیک کړي، په بل صورت کې به د دواړو دولتونو ترمنځ اړیکې پرې او بڼایي جگړه پیل شي. امیر په ډیره سخت حالت کې راگیر شو او د امیر تېروتنه دا وه چې د مذاکراتو او د هغه د متن په اړه یې د افغانستان خلکو ته معلومات ورنه کړل او د معمول په څېر پرته د خلکو له رایې او نظره یې یاده شوې معاهده لاسلیک کړه.

د ډیورنډ د کرښې مواد

۱. د افغانستان ختیځ او سویلي سرحد له واخان څخه پیل شوی او د ایران تر سرحدو دوام پیدا کوي چې په ترتیب شوې نقشه کې ښودل شوی او د نوموړي تړون سره ضمیمه ده.
۲. د برتانوي هند دولت په هغو ځمکو کې چې په افغانستان پورې اړه لري، هیڅ وخت لاسوهنه نه کوي او د افغانستان دولت هم د هندوستان په ځمکو کې لاسوهنه نه کوي.
۳. د (اسمار سیمې او پورته سیمه یې د چنگ تر سیمې پورې) په افغانستان پورې اړه لري او د افغانستان دولت هیڅ وخت د (سوات، باجوړ، چترال او ارنوی سیمه کې) مداخله نه کوي او د

(برمل) بشپړ سیمه په افغانستان پورې اړه لري او د افغانستان حکومت د (وزیرو او دواړو) په سیمو ادعا نه شي کولای.

۴. یاده شوې سرحدی لیکه به د بریتانوي او افغاني هیئت په واسطه له نقشی سره سمه په نښه شي.
۵. د چمن په سیمه کې چاوښی (پوځي مرکز) چې نوی جوړ شوی او د اوبو هغه برخه چې په (سرکي ننگي) کې چې افغانستان مخکې خریداري کړي، له هغې څخه تیر او د بریتانیا دولت ته دې وسپاري. په دې سیمه کې به د جلاوالي لیکه په لاندې ډول وکښل شي، د خواجه عمران د غره د سلسلې له سر څخه (شاه کوتل) ته نږدې چې د انگریز ملکیت دی، داسې امتداد لري چې (مرغه چمن) او (شیراوبه Shiroba) چینه مستقیماً د (نوي چمن کلا) او افغاني تانې چې په (لشکروند) مشهوره ده، په منځ کې تیرېږي. وروسته یاده شوې لیکه مستقیماً د (ریل سټیشن او د بلاک د کوڅې په منځ کې تیرېږي او بیا د سوېل لوري ته تاوېږي چې خواجه عمران د غرونو لړۍ په کې شاملېږي او د (گواشه Gowasha) تانې ته د انگریز په ملکیت کې راځي او هغه لاره چې د (شوراوک) په لوري د (گواشه) سوېل او لویدیځ ته ځي، په افغانستان پورې اړه لري، برتانیه به د دې لارې تر نیمایي پورې مداخله نه کوي.
۶. د دې ژمنلیک شرایط د برتانیې او افغانستان ترمنځ د قبول وړ دي، کله چې پر کومه فقره کوچنی اختلاف پیدا شي، د دوستانه خبرو له لارې به حل او فصل شي.
۷. څرنگه چې د هند برتانوي دولت د جناب امیر صاحب د هغه نیک نیتی څخه چې د هند د برتانوي دولت په برخه کې لري پوره ډاډمن دی، نو هیله لري چې افغانستان د خپلواکۍ په حالت کې ویني او کله چې افغانستان غواړي، چې وسله رانیسي، د برتانیې دولت کوم اعتراض نه لري او هم د دې قرارداد د لاسلیک له امله چې افغانستان ته به هر کال دولس لکه روپۍ ورکول کېدې، د دې تړون له لاسلیک څخه وروسته شپږ لکه نورې اضافه کېږي.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي او د ډیورنډ د معاهدې پر گټو دې یو له بله سره خبرې او اترې وکړي او پایله دې د ډلو د استازو په واسطه ټولګي کې وړاندې شي.

پوښتنې

۱. د ډیورنډ معاهده د کومو شخصیتونو ترمنځ لاسلیک شوه؟
۲. د ډیورنډ معاهده په کوم کال ترسره شوه؟

له ټولګي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې له مشرانو او فرهنگیانو څخه د ډیورنډ د معاهدې د پایلو په برخه کې معلومات ترلاسه او په ټولګي کې دې ووايي.

د امير حبيب الله خان سلطنت (۱۹۰۱-۱۹۱۹ ميلادي)

امير حبيب الله خان

د امير حبيب الله خان واک ته د رسېدو، د نوموړي د حکومت مهمې کړنې او د هغه د قتل لاملونه هغه مطالب دي چې په دې لوست کې به ورسره آشنا شئ.

سردار حبيب الله خان د امير عبدالرحمن خان زوی و. کله چې امير عبدالرحمن خان د امير شيرعلي خان له خوا د کابل او غزني ترمنځ په شش گاو (شپر قلاع) کې ماتې وخوړه، په بخارا کې يې پناه واخيسته او سردار حبيب الله خان په ۱۸۷۲ م. کال په سمرقند کې وزېږېد. هغه په ۲۸ يا ۲۹ کلنۍ کې په ۱۹۰۱ م. کال د پلار له مړينې څخه وروسته واک ته ورسېد. امير حبيب الله خان په طبيعي توگه آرام، هوبنيار، نوښتگر او د پرمختگ پلوی و. که څه هم له عيش، عشرت او له مجلل دربار سره يې مينه درلوده. امير حبيب الله خان د واکمنۍ پر وخت په څو څپرو کې څرگند شو. په لومړيو کې يې په خپله وينا کې خلکو ته وويل: افغانستان اسلامي ټولنه ده او اسلامي ارزښتونه دې په کې رعايت شي. لکه څنگه چې يې د کابل د خرابات په سيمه کې د رقاصو په نڅا بنديزو لگاوه او دغه عمل يې غير شرعي وبله او د مجرمينو په جزايي قانون

کې يې هم بدلون راوست. د بېلگې په توگه: د جرم کولو په صورت کې د بدن د غړيو غوڅول منع شول او په بدل کې ورته بېلابېلې جزاوې وټاکل شوې، خو د هغوی د آزادۍ په اړه يې عمل ونه کړ. ړندول، د غلامانو او وينځو پلورل منع شول. له څلورو څخه ډيرې بنځې په نکاح کول يې غير شرعي حکم اعلام کړ.

امير حبيب الله خان يو فرهنگي څېره وه. او ټينگار يې کاوه چې ټولنه پرته د ښوونې او روزنې څخه پرمختگ نه شي کولای. هغه کار چې د هغه په وخت کې ترسره شو، د معارف بنسټ ايښودنه او د نوي فرهنگ معرفي وه. په ۱۹۰۳م. کې لومړنۍ ښوونځۍ د حبيبي د ليسي په نامه جوړ شو. چې په دې ښوونځي کې پر ديني مضامينو سربيره نور مضامين لکه: تاريخ، جغرافيه، رياضي، کيميا، فزيک، هندسه، مثلثات، حکمت او حفظ الصحه تدرسيده او يو څو نور لومړني ښوونځي د ښار په ځينو برخو کې هم جوړ شول.

په پوځي برخه کې هم د حربي په نامه ښوونځۍ جوړ شو، چې پر علمي مضامينو سربيره ارکان حرب په کې هم تدرسيده، چې د نوموړو مضامينو تدریس د هندي، ترکي او افغاني استادانو په وسيله ورکول کېده.

د مطبوعاتو په برخه کې د کابل په ښار کې يوه مطبعه جوړه شوه چې ماشينونو يې د بخار د قوې په وسيله فعاليت کاوه او په نوموړې مطبعه کې ځينې دولتي لايحې او جريدې چاپيدلې. د لومړي ځل لپاره دوه جريدې د (سراج الاخبار) او (سراج الاطفال) په نامه تاسيسي شوې چې مسؤل مدير يې محمود طرزي و، د هغه تر نظر لاندې نوموړې جريدې چاپ او خپرېدلې چې د خلکو د وپېندلو او د خپلواکۍ غوښتنې د حس په ژوندي کولو کې يې مهم رول درلود او محمود طرزي ته د افغانستان د مطبوعاتو د پلار لقب ورکړل شو.

د کابل غزني او کابل جلال آباد او لغمان لاره جوړه شوه او د لومړي ځل لپاره يوشمېر موټرې

د وړلو راورلو لپاره له یوې کمپنۍ څخه چې (مدلر) نومېده، له بمبېي څخه دولت خریداري کړې او هم څو کسه د موټرو د ترمیم د زده کړې لپاره هندوستان ته واستول شول.

د نساجۍ په برخه کې د وړۍ ویدلو په نامه یوه فابریکه جوړه شوه چې د بخار د قوې په وسیله یې فعالیت کاوه. په کال کې به یې پنځوس زره عسکرو ته یونیفورم برابر او پاتې تولیدات یې بازار ته وړاندې کېدل. د اوبو د برېښنا یوه وړه فابریکه په جبل السراج کې جوړه شوه. د تولید کچه یې لږه وه چې یوازې ارگ یې روښانه کاوه. وروسته یې تورینونه ډیر شول چې د کابل ښار ته یې برېښنا ورکوله. د کرنې په برخه کې د هغو ځمکو لپاره چې اوبه یې لږې وې، یوشمیر بندونه او نهرونه جوړ شول.

د امیر حبیب الله خان د سلطنت مهمې پېښې د ځدرانو، منگلو، احمدزیو او د کندهار د خلکو پاڅونونه وو، دا پاڅونونه د دولت په لوړ تدبیر سره غلي شول. نړیواله پېښه چې د امیر حبیب الله د حکومت سره هم مهاله وه لومړۍ نړیواله جگړه وه. د آلمان د حکومت یو هیئت افغانستان ته راغی او د دواړو هېوادونو په دوستۍ یې ټینګار کاوه، ترڅو په دې وسیله افغانستان د (محور) دولتونو یانې له هغو دولتونو سره چې له آلمان سره ملګري وو یوځای کړي. او انګریزانو له دې څخه وېره درلوده چې افغانستان له محور دولتونو سره یوځای نه شي. ځکه یې نو له روسانو سره معاهده وکړه. د یادې شوې معاهدې پر بنسټ افغانستان په لومړۍ نړیوالې جگړې کې خپل ناپېلتوب اعلان کړ.

امیر د خپل سلطنت په ورسټیو کلونو کې د خلکو، روښانفکرانو او مشروط غوښتونکو کرکه خپل ځان ته را وپاروله. چې په دې توګه د هغه د حکومت د سقوط زمینه برابره شوه. د ۱۹۱۸ م. کال په پای کې امیر د خپلو ټولو درباریانو سره د تفریح لپاره له جلال آباد څخه د ماهیانو د ښکار لپاره د لغمان (کله ګوش) سیمې ته ولاړ او هلته د فبرورۍ د میاشتې په شلمه شپه د یوه نامعلوم

کس له خواد تومانیچې په دز ووژل شو. جسد یې جلال آباد ته یورل شو او خاورو ته وسپارل شو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوه ډلو وویشل شي لومړی ډله دې د امیر حبیب الله خان واک ته د رسیدو د څرنګوالي په اړه او دویمه ډله دې د نوموړې د شخصیت په اړه خپلو کې خبرې او اترې وکړي او پایله دې په ټولګي کې وړاندې کړي.

پوښتنې:

۱. امیر حبیب الله خان په کوم کال کې سلطنت ته ورسېد؟
۲. لومړنۍ جریده په کوم نامه او په کوم کال خپره شوه؟
۳. لومړنۍ د اوبو برېښنايي فابریکه چېرته او په څومره ظرفیت یې په فعالیت پیل وکړ؟

له ټولګي څخه دباندي فعالیت:

زده کوونکي دې د امیر حبیب الله خان د اصلاحاتو په برخه کې له مشرانو او لویانو څخه معلومات ترلاسه او په ټولګي کې دې ووايي.

د مشروطیت نهضتونه

د مشروطیت خوځښتونه څرنگه را منځ ته شول، موخې یې څه وي او څه ډول راتلونکي سره مخ شول؟ دا هغه مطالب دي چې په دې لوست کې به ورسره پیژندگلوي ترلاسه کړئ.

د امیر حبیب الله د سلطنت په پیل کې د لومړي ځل لپاره معارف تاسیس او نوی فرهنگ پیل شو. یوشمېر محدود بنوونځي جوړ او د نوي فرهنگ د خپراوي په برخه کې دوه ورځپاڼې چاپ او په مطبعه کې د کتابونو چاپول پیل شول.

امیر حبیب الله خان په کال ۱۹۰۵م. کې له انگریزانو سره د تړون تر لاسلیک وروسته خپل ځان ډاډه احساساوه، خو د هغه تړون له مخې چې د لومړۍ نړیوالې جګړې په پیل کې روس او انګلیس کړی و، انگریزانو دا وېره درلوده چې افغانستان د (محور) د ځواکونو یا د هغو دولتونو سره چې له آلمان سره متحد وو، یوځای نه شي. ځکه نو انگریزانو افغانستان تر خپلې حمایتي لاندې راوست، چې له دې سره د افغانستان خپلواکي سلب شوه.

د امیر حبیب الله د سلطنت په لومړیو کې اداري وضع ښه وه او خلکو دا فکر کاوه چې ژر به نوره هم ښه شي. خو وروسته د افغانستان اداري صلاحیتونه د یو څو محدودو کسانو لاسونو ته ورغلل. اداري

مراجع ملوثې او اداري فساد خپل اوج ته ورسيد او امير د دربار په عيش و عشرت کې ډوب او د هيواد له حالت ناخبره و. د ټولني د پرمختيا ټيټوالي، د خپلواکي له منځه تلل، د اداري فساد ډېر بدل، بې عدالتی او ملامتونکو ماليو د خلکو ستونزې لاپسې ډيرې کړې. روښانفکرانو چې به د هېواد بحراني حالت لیده، نو خوابدي به وو د دې ستونزې د حل په لټه کې شول چې د افغانستان خلکو ته څنگه خلاصون ورکړي. په پای کې يې پریکړه وکړه چې د دولت مطلق العناني په مشروطیت بدله کړي.

روښانفکران د دربار د اصلاح غوښتونکو شا او خوا راټول شول او په دولت کې د اصلاحاتو غوښتونکي شول. د دربار روښانفکران عبارت وو له، محمد ولي خان بدخشاني، ميرزمان خان، مير ياريک خان دروازي، پادشاه ميرخان لوگري، نظام الدين خان ارغنديوال او لعل محمد خان کابلي. وروسته يوه ډله ځوانان لکه جوهر شاه خان، لعل محمد خان، پادشاه ميرخان، نظام الدين خان او ميرزمان خان له دربار څخه بهر د ديموکراتانو له سياسي کړۍ سره يو ځای شول. بهرني کتابونه او جريدې به يې ترلاسه کولې او د کورنيو او بهرنيو سياسي او ټولنيزو مسايلو سره به يې علاقه پيدا کوله. د حبيبيې لیسې د روښانفکران په يوه سياسي مرکز بدل شوې وه. د روښانفکرانو په منځ کې د راډيکال ډله، يا افراطيون هم وو، چې د کودتاه غوښتونکي هم وو. بلې ډلې روښانفکرانو په يوازې توگه د دربار او حبيبيې لیسې څخه بهر فعالیت کاوه.

د دربار روشنفکرانو د حبيبيې لیسې څخه بهر، او د حبيبيې لیسې ښوونکو او کارکونکو سره ائتلاف وکړ او يو سياسي گوند يې د (جمعیت سري ملي) په نامه جوړ کړ، چې د نوموړي گوند په مرامنامه کې د مطلق العنان حکومت بدلون په مشروطیت، د خپلواکي گټل، متوازن معارف او په افغانستان کې د نوي فرهنگ خپرېدل شامل و.

یاد شوی گوند په يو لس کسيزه ډله د گوند د مؤسس او مشر په وسيله وويشل شو. د دې لپاره چې د گوند فعالیتونه ښکاره نه شي، د گوند غړيو يو بل حتی نه پيژندل. گوندي جلسې به په ډيره پټه توگه د میلمستیا په نامه د ډلو د مشرانو له خوا جوړېدې او په جلسو کې به د گوند د چارو په برخه کې پریکړې

کېدې. عمومي جلسې به تر اوږدې مودې وروسته کېدې او نوې پریکړې به په کې ترسره کېدې. د گوند د یوې غوره کړۍ رئیس تاج محمد خان بلوڅ پغمانی و جوهر شاه خان غوربندی او میر سید قاسم خان لغمانی او د گوند د هندي مسلمانانو غړي، چې ټول یې د حبیبی د لیسې ښوونکي وو، د گوند په یوې جلسې کې یې پریکړه وکړه، مخکې له دې نه چې امیر د گوند له شتون څخه خبر شي، باید هغه وهڅول شي چې پخپله د فرهنگ په خپرېدو او د سرتاسري معارف په خپراوي کې همکاري وکړي. له تاج محمد خان سره د گوند د مرانامې یوه کاپي وه چې له نورو اسنادو سره یې په خپل کور کې ساتله. ورور یې محمد شریف چې د سیاسي افکارو د مخالفینو له ډلې او د دولت له پلویانو څخه گڼل کېده، له تاج محمد خان سره په یوځای کې اوسیده. نوموړي هغه مصوبه د تاج محمد خان له اسنادو څخه ترلاسه کړه او هغه یې امیر حبیب الله ته وړاندې کړه.

د ۱۹۰۹م. کال په ژمي کې کله چې امیر په جلال آباد کې په تفریح بوخت و، محمد عظیم خان د حربي فابریکې کارمند او د شهزاده کبیر خان خصوصي ښوونکی ملا منهاج الدین، د گوند د ټولو غړيو فهرست ترتیب او له یو راپور سره یوځای امیر حبیب الله خان ته وړاندې کړ او په راپور کې داسې ویل شوي وو، چې د (حزب سري ملي) موخه د امیر وژنه او د مشروطه حکومت جوړول دي او په کابل کې داسې آوازه خپره شوې وه چې دا هرڅه د هغو هنديانو په وسیله رامنځ ته شول چې د گوند په دننه کې وو. خلکو دا استدلال کاوه چې د گوند هندي غړيو غوښتل چې لومړی د مشروطیت او خپلواکۍ غوښتنې نهضت له منځه یوسي او بیا افغانستان د انگلیسانو په گټه وروسته پاتې کړي او امیر د معارف د تاسیس او د نوي فرهنگ د خپرېدو څخه زړه ماتې کړي. او په یاد شوي فهرست کې هغه مشروطه غوښتونکي چې د افغانستان په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره رابنکاره او څلوېښت کسه وو، په خواشینۍ سره اعدام او ځینې بنديال شول. وروسته له څه وخته ځینې یې آزاد شول، خو مشروطه غوښتونکي په ټوله معنا ونه ټکول شول، بیا یې وړې ډلې جوړې کړې چې په پټه یې فعالیت کاوه. په (۱۹۱۸م.) کې د مشروطه غوښتونکو تر ټکولو وروسته (عبدالرحمن لودین) د سراج الاخبار

محرر او د گوند غړي چې راپیکال یا افراطي شخص و، د امیر حبیب الله خان د کلیزې په شپه په شوربازار کې د قاضي کوڅې د یوه دوکان په بام له تومانیچې سره کمین نیولی و او د امیر د سپرلی موټر ته یې انتظار کاوه (په هغه وخت کې شاه معمولاً د جشن او د کابل په چراغان شپو کې د ارگ له بازارونو او د شوربازار له چوک څخه تېرېده) همدا چې د امیر موټر د دې دوکان تر څنګ راورسېد، عبدالرحمن د امیر په موټر ډز وکړ، خو کارتوس د موټر په پورته ځای ولګېد او موټر په چټکۍ تېر شو او امیر وژغورل شو. په سبا شپه عبدالرحمن لودین امنیتي قواوو ونيو او په ارگ کې زنداني شو. امیر د هغه او د ملګرو د اعدام مسؤلیت په غاړه وانه خیست او د ۱۹۱۹م. کال په سیاسي اوښتون کې عبدالرحمن لودین له نورو روښانفکرانو سره یوځای له زندان څخه آزاد شول او د امانیه دورې په مامورینو کې مقرر شو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو وویشل شي. لومړنۍ ډله دې د مشروطیت د زمینو د رامنځ ته کېدو او دویمه ډله دې د دې نهضت د موخو په برخه کې یو له بل سره خبرې وکړي او پایله دې یې په ټولګي کې وويي.

پوښتنې

۱. د مشروطیت نهضت چا رهبري کاوه؟
۲. د دې نهضت مشهور غړي څوک وو؟
۳. امیر حبیب الله خان د دې نهضت له موخې څنګه خبر شو؟

له ټولګي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې منابعو او ماخذو ته په لاس رسي سره د نهضت د ناوړه ټکونې په اړه معلومات ترلاسه او په ټولګي کې دې وويي.

د لومړي څپرکي بيا کتنه

له يوې اوږدې مودې وروسته افغانستان د بهرنيانو د لاسوهنو له امله تجزيه او ووېشل شو. خو په ۱۷۴۷م. کال کې د افغانستان د دولت مؤسس احمدشاه بابا په وسيله جوړ شو. کرنه او مالداري چې د افغانستان د اقتصادي منابعو څخه وه، ډيره زيانمن شوی وه، چې د مرکزي دولت تر جوړښت وروسته يې يوځل بيا وده وکړه او دوديزو صنايعو چې د خلکو ورځنۍ اړتياوې يې پوره کولې، يوځل بيا په فعاليت پيل وکړ. سوداگري رامنځ ته شوه او اقتصادي وضع ښه شوه. عنعنوي ښوونه او روزنه په مدرسو او جوماتونو کې ترسره کېده، چې يوشمير مدرسې په ټول افغانستان کې جوړې شوې او (۴۵) کاله يې د احمدشاه بابا او د هغه د زوی تيمورشاه د سلطنت په دوران کې په ټول افغانستان کې رواج درلود. خو د نوي فرهنگ د خپراوي په برخه کې د ابداليانو د سلطنت تر پايه کوم گام وانه خيستل شو. له ۱۸۳۹-۱۸۴۲ م. کاله پورې افغانستان د انگرېزانو تر يرغل لاندې راغی او بيا په افغانستان کې د انگرېزانو تر ماتې وروسته د وزير فتح خان د ورونو د بې اتفاقی له امله د امير شيرعلي خان د سلطنت تر پايه پورې په هيواد کې گډوډي او ملوک الطوايفي حاکمه شوه. خو د امير شيرعلي خان د سلطنت په وخت کې مرکزي دولت جوړ او اجرائيه قوه چې صدراعظم، کابينه او نورې دولتي ادارې يې درلودې منځ ته راغله. د زراعت، مالدارۍ، صنايعو او کلتور په برخه کې اصلاحات رامنځ ته شول. عنعنوي معارف په عصري معارف بدل شو. پوځ جوړ شو او اقتصادي حالت وده وکړه. د امير محمديعقوب خان د سلطنت په وخت کې انگرېزانو د دويم ځل لپاره پر افغانستان يرغل وکړ او د امير شيرعلي خان د وخت اداره او اصلاحات له منځه لاړل. ملوک الطوايفي رامنځ ته شوه. د بې نظمۍ له امله اقتصادي منابعو زيان وليد او خلک له ډيرو ستونزو سره مخامخ شول.

په ۱۸۸۰م. کې امير عبدالرحمن خان سلطنت ته ورسيد. هغه لومړی سل زره کسيز پوځ جوړ کړ او د يو قوي مرکزي دولت بنسټ يې کېښود او ټول افغانستان يې د مرکزي دولت تر ولکې لاندې راوست.

انگریزانو امیر او د افغانستان دولت ته ډیرې دسیسې جوړولې، ترڅو په پای کې یې پر امیر د ډیورنډ کرښه تحمیل او لاسلیک کړه، چې دهغې له امله د افغانستان له بدن څخه ځینې برخې جلا شوې.

د امیر حبیب الله خان د سلطنت په موده کې تر یوې کچې پورې معارف او د نوي کلتور خپرېدو ته پاملرنه وشوه. اقتصاد پر مختگ وکړ مواصلا تي لارې، بندونه او نهرونه جوړ شول. د وړلو راورلو لپاره یوشمېر موټر له یوې انگلیسي کمپنۍ څخه خریداري شول او د کابل جلال آباد او لغمان ترمنځ ټیلیفون جوړ شو. د نساجۍ فابریکې د بخار د قوې په وسیله په کار پیل وکړ. د جبل السراج بند د کابل د ښار د روښانه کولو لپاره په کار پیل وکړ. یوه مطبعه جوړه شوه چې دوه ورځپاڼې او کتابونه په کې چاپېدل او روښانفکران په دربار او د حبیبې په ښوونځي کې راڅرگند شول چې موخه یې د دیموکراسۍ او د مشروطیت رامنځ ته کول وو.

دویم خپرکی

د خپلواکی له گټلو څخه د جمهوریت د نظام تر پایه پورې

۱۹۱۹ - ۱۹۷۸ میلادي.

د خپرکي موخې

- ۱- د استعمار پر وړاندې د ملي پاڅونونو او خپلواکۍ د لاسه ته راوړلو له مفاهيمو سره آشنا کېدل
- ۲- د نظامنامو او اصولنامو له ماهيت سره پېژندگلوي.
- ۳- د خپلواکۍ په لاس ته راوړلو کې د شاه امان الله خان د ونډې سره پېژندگلوي.
- ۴- پر افغانستان باندې د دويمې نړيوالې جگړې د ناوړه اغېزو سره پېژندگلوي.
- ۵- د سردار محمد داوود خان د صدارت په وخت کې د رغاونې له پلانو سره پېژندگلوي.
- ۶- د ديموکراسۍ د لسيزې او د هغې د لاسته راوړنې سره پېژندگلوي
- ۷- په جمهوريت باندې د سلطنت بدليدلو لاملونه.
- ۸- د استعمار د سياست د ماهيت په تحليل پوهيدل.
- ۹- د نقشې له مخې هغه ځايونه چې انگرېزان په لومړۍ جگړه کې هلته مېشت ول د نښه کولو مهارت.
- ۱۰- د تاريخي نقشو او اطلسونو څخه د گټه پورته کولو مهارت.
- ۱۱- د سياسي بدلونونو په لاملونو باندې پوهيدل او درک کول.

د هېواد په خپلواکۍ کې د امان الله خان ونډه (فبروري ۱۹۱۹ - جنوري ۱۹۲۹ ميلادي)

شاه امان الله غازي

د امان الله خان شخصیت، واک ته د رسېدو څرنگوالی، د خپلواکۍ په تر لاسه کولو کې د هغه ونډه او هغه تړونونه چې له انگریزانو سره لاسلیک شول چې د هغه له امله د افغانستان خپلواکي په رسمیت وپېژندل شوه په دې لوست کې به ورسره آشنا شی.

د ۱۹۱۹ میلادي کال د فبروري په ۲۱ مه امیر حبیب الله خان د لغمان د کله گوش په ښکار ځای کې ووژل شو او د وژلو پر دویمه ورځ ورور یې نصر الله خان په جلال آباد او زوی یې امان الله خان په کابل کې د پاچاهۍ اعلان وکړ. په دې توګه په یو وخت هېواد کې دوه حکومتونه منځ ته راغلل. څرنگه چې له امان الله خان سره د خلکو او درباریانو مینه او ملاتړ زیات و، نو د نصر الله خان په پرتله یې د هغه موقف پیاوړی کړ، ځکه نو نصر الله خان د پاچاهۍ له ادعا لاس واخیست امان الله خان د چاپ شویو اعلامیو له لارې خپله پاچاهي او د هېواد د خپلواکۍ په اړه خپلې موخې او تګلارې د افغانستان خلکو ته داسې څرګندې کړې:

«ای د افغانستان معظم ملته! د پلار د شهادت پر وخت په کابل کې د سلطنت وکیل وم او اوس مې د خدای (ج) په توکل او د هغه پر رسی باندې د منګولو لګولو له کبله د امانت دروند پیتی په غاړه واخیست. کله چې زما لوی ملت د شاهي تاج زما پر سر کېښود، نو ژمنه مې وکړه، چې باید د افغانستان دولت د نړۍ د نورو خپلواکو هېوادونو په څېر په دننه او بهر کې یو خپلواک هېواد وي. د افغانستان ملت

د هېواد په داخل کې بشپړه خپلواکي ولري او له هر ډول ظلم او تېري څخه خوندي او خلک بايد يوازې د قانون منونکي وي او بس. بيگار او اجباري کارونه په ټولو برخو کې منع او لغوه دي، زموږ حکومت به داسې اصلاحات پلي کړي چې ملت او هېواد مو وکړای شي چې د نړۍ د پرمختللو هېوادونو په منځ کې مناسب ځای او خپل مقام تر لاسه کړي. زه به د هېواد د چارو د سرته رسولو په برخه کې مشوره د شا ورهم في الامر د حکم په اساس خپله لار ښود وگرځوم. ((ای گرانه ملته او تمیز لرونکي قومه! د خپل دين، دولت او ملت په ساتنه کې وینئ او د هېواد د ناموس په ساتنه کې هوښیار اوسئ. زه له خدای ﷻ څخه ستاسې، اهل اسلام او ټولو انسانانو لپاره خیر او ښکمرغي غواړم...))

مخکې له دې چې امان الله خان واک ته ورسېږي، لومړی یې د هېواد له ډېر شمېر با رسوخو او روښان فکرو سره اړیکې ټینګې کړې او دویمه دا چې امان الله خان پخپله د اصلاحاتو او نوښتونو مینه وال و. درېیم دا چې مخکې له دې چې واک ته ورسېږي، د پلار د واکمنۍ پر وخت یې د سیاسي او ټولنیزو اړیکو لپاره لازم امکانات درلودل.

په بهرني سیاست کې امیر امان الله له پرديو څخه د هېواد د خپلواکۍ او د ځمکنۍ بشپړتیا د ساتنې غوښتونکی و. هغه د خلکو لویې غونډې ته چې د کابل خلک او د پلازمینې پوځیان په کې وو، پر آس سپور پرته له ساتونکو مرادخانۍ ته راغی د خلکو غونډې ته داخل شو. په داسې حال کې چې بې تیکې توره یې تر ملا څرېدله، خپله مشهوره تاریخي وینا یې واوروله. په دې وینا کې له ډول ډول مسائلو څخه یادونه وشوه، د بېلګې په توګه، د افغانستان بهرنۍ خپلواکي او په داخل کې فردي آزادي، مساوات، ورورولي او برابري، د ملت آزادي او د عدالت او صداقت په څېر مهم مسائل یې د نوي دولت په کړنلاره کې مطرح کړل. د وینا پر مهال د خوشالی او شاباسي چغې پورته او په دې توګه نوی دولت منځ ته راغی، چې په لسو ورځو کې د هېواد د ټولو ولایتونو د خلکو ملاتړ یې تر لاسه کړ.

د امان الله خان د مرام اعلان بزرګران، مالداران، سوداګران او روښان فکران د نوي حکومت پلوي کړل، ځکه د هغه مرام د ټولو خلکو له غوښتنو سره سمون درلود.

د یوه کس پوځي تنخواه چې ۱۲ روپۍ وه وروسته له دې ۲۰ روپۍ اعلان شوه. دولت د پوځیانو د آرامۍ او اړتیاو د پوره کولو لپاره چې د خپلواکۍ ساتونکي وو، ډېره پاملرنه وکړه. همدا و چې د افغانستان شپېته زره کسيز پوځ په ټول هېواد کې له نوي دولت څخه ملاتړ وکړ. کله چې امان الله خان د خپلواکۍ د ګټلو لپاره جهاد اعلان کړ، د هېواد مختلفې طبقې متحدې او د ۱۹۱۹ میلادي کال د اپریل په ديارلسمه

یې د خپلواکۍ اعلان وکړ.

امان الله خان انگلیسانو ته د افغانستان د خپلواکۍ خبر ورکړ، دا چې د بریتانیا دولت دې ته حاضر نه و، چې له خپل استعماري نفوذ څخه تېر شي او د افغانستان خپلواکي په رسمیت وپېژني، په ځواب کې یې یوازې د پلار د مړینې تسلیت ور ولېږه او د خپلواکۍ هیڅ یادونه یې ونه کړه.

د دارالامان ماڼۍ

امان الله خان د دې لپاره چې د افغانستان د خپلواکي د رسمیت پېژندنې موضوع پلي کړي، افغاني پوځیان یې د برتانوي هند د پولې مختلفو برخو ته ولېږل او ځای پر ځای یې کړل او د افغانستان د سیاسي خپلواکۍ لپاره د افغان او انگلیس درېیمه جگړه پیل کړه. د افغاني قواوو سوقيات د هېواد په درېو جبهو (خیبر، پکتیا او کندهار) کې پیل شول.

الف: د راولپنډۍ د سولې مذاکره د اګست (۱۸ ۱۹۱۹ م. کال)

له افغانستان سره د جګړې وروسته انگلیسانو دا غوره وگڼله چې د افغانستان دولت سره خپلې اړیکې ښې کړي او مسئلې د خبرو اترو له لارې حل کړي، ځکه نو د حکومتونو ترمنځ تر یو شمېر لیکونو وروسته د سولې یو هیئت د علي احمد خان په مشرۍ راولپنډۍ ته روان شو او د بریتانیا د هیئت له رئیس سرګرانت Sir Grant سره یې په کنفرانس کې ولیدل او وروسته له څو غونډو په پای کې د دواړو دولتونو له خوا د سولې پنځه ماده ییزه معاهده لاسلیک شوه. علي احمد خان په دغه لاسلیک کې تېروته او د سولې تړون د انگلیسانو په گټه او د افغانستان په زیان لاسلیک شو.

ب: د مونسوري مذاکره (۱۹۲۰ میلادي کال)

څرنګه چې د راولپنډۍ د سولې کنفرانس د افغانستان په زیان لاسلیک شوی و، د افغانستان حکومت د بریتانیا له حکومت سره د دویم ځل لپاره د مساوي حقوقو پر بنسټ د یوې معاهدې غوښتنه وکړه، په پای کې د ۱۹۲۰ م. کال د مارچ په ۹ مه انگلیسي دولت له امیر څخه غوښتنه وکړه چې یو افغاني هیئت منسوري ته راولېږي. افغاني هیئت د محمود طرزی په ریاست د افغانستان د بهرنیو چارو وزیر، او د بریتانیا د استازې سره خپلې غونډې پیل کړې، نوموړي کنفرانس څه کم درې میاشتې دوام وکړ،

پایله یې ور نه کړه او افغاني هیئت تر سترو او اوږدو مذاکراتو وروسته یې له دې چې قرارداد لاسلیک کړی وي، کابل ته راستون شو.

انگلیسانو ولیدل چې افغانستان له نورو هېوادونو سره دیپلوماتیکې اړیکې پیل کړې دي، ددې په لټه کې شو تر څو افغانستان ته هیئت ولېږي او خبرې بیا پیل کړي.

ج: د کابل معاهده د نوامبر (۲۲ د ۱۹۲۱ میلادي کال)

برتانوي هیئت د سرهزي دابس په مشرۍ کابل ته راغی او خپلې خبرې یې د افغانستان د بهرنیو چارو له وزیر محمود طرزي سره پیل کړې. خبرې څه کم یو ولس میاشتې اوږدې شوې، څرنگه چې د دواړو خواو غوښتنې یو له بل سره په تقابل کې وې، نږدې و چې یوولس میاشتې اوږدې خبرې قطع شي. په پای کې د کابل معاهده د نوامبر په ۲۲ مه په ۱۹۲۱ م. کال کې لاسلیک شوه او د انگلیس دولت د افغانستان خپلواکي تصدیق او په رسمیت وپېژندله. دواړو دولتونو یو بل ته د سفیرانو په لېږلو کابل او لندن ته موافقه وکړه.

په افغانستان کې د یوه خپلواکه دولت جوړېدل په بهرني سیاست کې د انگلیسانو په استعماري موضوع باندې په منځنۍ او نږدې ختیځ کې مرګونی گوزارو او د آسیا استعماري ضد کې ډیر ژور اثرات درلودل.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د امان الله خان د اعلامیو په اړه او دویمه ډله دې د افغانستان د خپلواکۍ د بیا تر لاسه کولو په برخه کې یو له بل سره خبرې وکړي.

پوښتنې

- ۱- کوم علتونه وو چې نصرالله خان یې د سلطنت له ادعا څخه لاس په سر کړ او شاه امان الله خان ته یې د قدرت رسېدو لار هواره کړه؟
- ۲- د شاه امان الله خان د اعلامیو په برخه کې لنډ معلومات ورکړئ.
- ۳- د افغانستان خپلواکۍ د کومې معاهدې پر اساس تر لاسه شوه؟

له ټولګي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د منابعو په مرسته د امان الله خان د شخصیت په اړه معلومات تر لاسه او هغه دې په ټولګي کې نورو ټولګیوالو ته ووايي.

د هېواد د خپلواکۍ درې ګوني مورچلونه

په دی لوست کې به د افغانستان د خپلواکۍ د بیلاسته راوړنې،
د درې ګونو مورچلونو ارزښت چې د انگلیسانو د ماتې او متارکې
لامل شو پېژندګلوي تر لاسه کړي.

مخکې تر دې چې د انګریزانو په وړاندې د خپلواکۍ د جګړې د دريو لویو مورچلونو یادونه وکړو، د یوه مطلب څرګندونه اړینه ده او هغه دا چې، د هېواد خپلواکي یوازې د خپلواکۍ د جګړې په همدې دريو مورچلونو پورې رالنډه نه کړو، د انګریزانو په وړاندې د خپلواکۍ جګړې لپاره د هېواد هره سیمه د خپلواکۍ ساتلو سنگراو د دفاع مورچل جوړ شوی و. د هېواد هره برخه او هر ګوټ د انګریزانو په وړاندې د هغوی د خپلو سنگر ګرځېدلی و. خو بر بنډه ماته او پرېکنده ګوزار د هغو افغان شازلمو په توره وشوه چې د امانی دولت له خوا یې په دريو مورچلونو کې څارنه او پالنه کوله.

امانی دولت د خپلې واکمنۍ له پیله په هند کې انګریزي واکمنانو ته وښوده چې د افغانستان نوی دولت د پخوانیو تړونونو لاندې د اړیکو دوام نه غواړي او په ځانګړې توګه د اعلیحضرت امان الله خان له خوا د مارچ د میاشتې په دریمه نیټه په هند کې انګلیسي نایب الحکومه لارډ چلسفورد ته یو لیک ولېږل شو او په لیک کې غوښتنه و شوه چې د دواړو هېوادونو تر منځ د ۱۹۰۵ میلادي کال پر تړون

باید له سره غور وشي او د افغانستان خپلواکي د انگلیسانو له خوا ومنل شي . امانی دولت یې له دې چې د انگلیسي لوري ځواب ته انتظار وباسي، ورسره سم یې د نړۍ د یوشمېر هېوادونو او له هغې ډلې هېوادونو څخه د نوي جوړ شوي شوروي دولت سره د دیپلوماتیکو اړیکو لپاره او هم یې د شوروي له لارې د یو شمېر اروپایي هیوادونو سره د اړیکو د تأمین هڅې پیل کړې. د دې تر څنګ یې د انگلیسانو سره د خپلواکۍ جګړې لپاره تیاری او چمتووالی ونیوه . په دې ترڅ کې د هېواد څخه د دفاع شورا جوړه او پر دښمن یې د غوڅو بریدونو لپاره یې درې ستر مورچلونه (د هېواد څخه د دفاع ختیځ، سویلي او سویل لوېدیځ مورچل) جوړ او د همدې مورچلونو د لارښونې لپاره یې دولتي کسان وګمارل.

ختیځ مورچل

د امانی دولت د واکمنۍ د پیل سره جوخت د هېواد د خپلواکۍ تر لاسه کولو لپاره هڅو جریان درلود، خو د اپریل په میاشت کې د افغاني ځواکونو منظمې او پرلپسې هڅې غښتلې او ګرځندۍ شوې. د افغاني ځواکونو لومړنۍ خوځښت د هېواد د ختیځ مورچل په لور هلته تر سره شو. چې سپهسالار صالح محمد خان چې د خپلو منظمو ځواکونو سره جلال آباد ته ورسېد ورسره سم د سیمې ولسي ځواکونه او د خپلواکۍ جګړې لپاره سر سپارونکو زلمو د انگلیسانو په وړاندې جګړې ته خپل تیاری څرګنده کړ. د هېواد په ختیځ مورچل کې جګړه د مۍ میاشتې په دریمه نیټه د افغاني ځواکونو په یوه ناڅاپي یرغل پیل شوه. دا برید دومره ځواکمن او ګرځندۍ و چې د انگلیسي لښکرو په منځ کې یې د وېرې او ډار فضا واکمنه کړه. افغاني ځواکونو د یوې اونۍ جګړو په ترڅ کې انگلیسي پوځیان د ننگرهار د څنډونه تر پېښوره داسې وځپل چې د بیا راګرځېدلو توان پکې پاتې نه شو. په ډهلي او لندن کې د انگلیس نظامیانو او سیاسيونو د افغانانو دا ناڅاپي برید او پرلپسې بری په اسیا کې خپلو ګټو ته ستر تهدید او ماتې وګنله، نو ځکه یې په متقابل برید لاس پورې کړ او په خپل ټول توان یې د هوايي او ځمکنیو ځواکونو څخه ګټه واخستله او پرله پسې درنې هوايي بمبارۍ یې تر سره کړې، له یوې خوا یې د خپلو ماتې خورلو ځواکونو مورال لوړ کړ او له بلې خوا یې د افغاني ځواکونو د پرلپسې بریدونو مخه په درنو بمباریو سره ونیوله او د تورخم تر پولې شاتګ ته اړوېستل چې له یوې خوا یې د لوژستیکي اړینو توکو د رسېدو مخه ونیول شوه او له بلې خوا یې د کابل او جلال اباد ښارونه تر داسې هوايي بمباریو لاندې راوستل چې بې شمېره ولسي

خلک سپين ربري او ماشومان يې په شهادت ورسول . دا هوايي حملې دومره زياتې پرلپسې او درنې وې چې د امانې دولت يوشمېر لوړ پوړو کسانو له کابل څخه يوه مصوٰن ځای ته د مرکز د لېرلو غوښتنه وکړه، خو اعليحضرت امان الله خان دا وړانديز ونه مانه او د جگړې لارښونه يې له همدې کابل ښار څخه د بري تر ورستېو شېبو په غاړه واخيستله.

سويل ختيځ مورچل

د امانې دولت د پريکړې سره سم سپه سالار محمد نادرخان د خپلو منظمو ځواکونو سره د اپريل پر ۲۴ مه نېټه گرديز ته ورسېد. په گردېز کې داوطلب ځوانان د نادر خان له ځواکونو سره يوځای شول. محمد نادر خان په گردېز کې د ځواکونو د تنظيم او تر تيب په نيت د دوو اونيو لپاره پاتې شو. د مې د مياشتې په ۱۴ مې نېټې په ټوله پکتيا کې د خپلواکۍ اخیستلو نغاړه ووهل شوه او افغاني قوتونو د انگرېز لښکرو ته داسې پرله پسې ماتې ورکړه چې انگرېزانو يو په بل پسې خپل عسکر کوټونه له لاسه ورکول. افغاني ځواکونه د ټل او وانې تر سيمو پورې د انگرېزانو ټولې ټانې تر لاسه کړې ، خو هغه غوڅ او هر اړخيزه بريد چې د مې د مياشتې په ۲۶ مه نېټه تر سره شو، نور نو غليم ته توان پاتې نه شو او ناهيلي شو ، ځکه يې د جون د مياشتې په دريمه نېټه د امانې دولت سره د متارکې او اور بند غوښتنه وکړه .

سويلي مورچل

د هېواد د خپلواکۍ سويل مورچل چارې د سردار عبدالقدوس خان اعتماد الدوله په مشرۍ په مخ تللې . د سويل حوزې د بېلا بېلو سيمو اوسېدونکي د تياری په حال کې د مرکز امر ته سترگې په لار ولاړ وو. اعتمادالدوله له کابل څخه د کندهار په لور د وتلو پر مهال يو څو د گوتو په شمار کسان ورسره ملگري وو، خو د وردگو، ميدان او غزني تر سيمو پورې د اعتمادالدوله د لښکرو شمير تر زرگونو کسانو زيات شو. کله چې اعتمادالدوله کندهار ته ورسېد په زرگونو داوطلبو ځوانانو په گډون سره يې شمېر لسگونو زرو کسانو ته ورسېد.

په کندهار کې د ځواکونو ترتيب او تياری لا نه و بشپړ شوی چې د انگرېزي پوځيانو له لوري په يوه ناڅاپي بريد کې د سپين بولدک او پښين يو شمېر افغاني ساتندويان تر حملې لاندې راغلل او

په یوه نابرابره جگړه کې افغاني ساتندویان په شهادت ورسیدل، د دې خبر په خپرېدو سره د کندهار اوسېدونکو پر انگریزانو د برید چارې دومره گړندی شوې چې سردار عبدالقدوس خان اعتمادالدوله ته یې د ځواکونو د سمون او تنظیم وخت ورنه کړ او بې له ځنډه یې د میاشتې په ۲۶ مه نېټه د انگریزانو پر لښکرو برید پیل کړ، خو انگریزي پوځیانو پخوا تر دې چې د افغانانو د تورې شرنګ ته ځانونه ټینګ کړي لایې پخوا پښې د خپلو عسکرکوټونو څخه سپکې کړې وې، افغاني ځواکونو د انگریزانو پاڅه سنگرونه یو په بل پسې تر خپل واک لاندې راوستل او تر کوټې ښاره یې سیمه د غلیم له واک او ځواکه پاکه کړه. کله چې افغانان کوټې ښار ته ورسېدل نو انگریزانو امانې دولت ته د متارکې او اور بندخواست وکړ او د دولتونو تر منځ د جون د میاشتې پر دریمه نېټه د اور بند خبر خپور شو چې ورسره سم د انگریزانو له خوا د افغانستان د خپلواکۍ د منلو دیپلوماتیک بهیر پیل شو.

په ټولګی کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوه ډلو ویشل شي، لومړنۍ ډله دې د درې گونو مورچلونو په اړه او دویمه ډله دې د افغانستان په اړوند د انگریزانو د پالیسۍ په اړه له یو بل سره خبرې پرې وکړي.

پوښتنې

- ۱- د پکتیا په محاذ کې د محمد نادر خان ونډه څرنگه ارزوي؟
- ۲- صالح محمد خان په کوم مورچل کې گمارل شوی و او څه لاسته راوړنې یې درلودې؟
- ۳- د ټل کلا څرنگه فتحه شوه؟

له ټولګی څخه د باندي فعالیت

زده کوونکي دې منابعو او ماخذو په لرلو سره د دريو گونو مورچلونو د پایلو په اړه معلومات تر لاسه او بیا دې په ټولګی کې ووايي.

اصلاحت او ريفورم ۱۹۲۱-۱۹۲۸ ميلادي

محمود طرزی

په دې لوست کې به د هغو اصلاحتو او سترو کارونو په اړه چې امير امان الله خان ترسره کړي دي معلومات ترلاسه کړئ.

په ۱۹۱۹م. کال کې چې د ۱۲۹۸ لمريز سره سمون لري د يوې لويې تاريخي پېښې په توگه د افغانستان د سياسي خپلواکۍ لاس ته راوړنې د هېواد په وروستيو ټولنيزو او اقتصادي پروسو کې ژوري اغېزې درلودې. افغانستان يوې نوې مرحلې ته داخل شو، له دې امله چې شاه امان الله د خلکو په منځ کې محبوبيت درلود، د هغوی په ملاتړ يې ډېر مهم بدلونونه رامنځ ته کړل. دغه اصلاحت او بدلونونه په دوو مرحلو کې ترسره شول. لومړنۍ مرحله چې له ۱۹۱۹-۱۹۲۴م. کلونو پورې يې دوام وکړ. د افغانستان خلک چې د پرمختگ غوښتونکي وو. له دولت سره ودرېدل او ټولونيو اصلاحتو ته يې هرکلی ووايه. د اصلاحتو دويمه مرحله چې له ۱۹۲۴ م. کال څخه پيل شوه چې داماني دولت تر پاي پورې يې دوام وکړ خو د يوشمېر کورنيو او بهرنيو عواملو له امله يې عملي بڼه پيدانه کړه. شاه امان الله خان غوښتل چې ډير ژر د خپلو تگ لارو او اصلاحي پروگرامونو له لارې د ښکلو، قيصرونو، مجللو او زړه راښکونکو ودانيو، پارکونو، تفريح ځايونو، لويو فابريکو په جوړولو لاس پورې کړي، او صحتمنده وگړي ولري چې له نوي فرهنگ او تمدن سره آشنايي ولري، په همدغه هيله يې

له دغو کارونو سره ډیره مینه درلوده، پرته له دې چې د ټولني فرهنگي حالت په پام کې ونيسي، د دغو کارونو په ترسره کولو کې يې له بېرې کار واخيست چې په پای کې يې ناوړې پایلې له ځانه سره درلودې. د لومړۍ دورې له مهمو اصلاحاتو څخه يو هم د افغانستان د اساسي قانون تصويب و چې د ۱۹۲۳ م. کال د لويې جرگې په ترڅ کې چې په جلال آباد کې جوړه شوې وه او ۸۸۲ کسوپه کې گډون کړی وو چې وروسته دا قانون د پغمان په لويه جرگه کې د ۱۹۲۴ م. کال د چنگاښ په مياشت کې تائيد او توشیح شو. اساسي قانون چې د امان الله خان په اصلاحاتو کې لومړنی گام گڼل کېږي، د ډېرو ځمکو لرونکو له گټو سره په ټکر کې و. شاهي مشروطه نظام يې تثبيت کړ. ډير مهم اصلاحات يې په اقتصادي برخه کې رامینځته کړل څرنگه چې له انگلیسانو سره د ۱۹۱۹ م. کال د خپلواکۍ په جگړې کې د هېواد پانگه په بشپړه توگه تشه شوې وه، اړینه وه چې د رويو زېرمې چې پرته له هغې په هېواد کې يو بدلون هم ناشونی و، رامنځ ته شي. له همدې امله شاه امان الله خان د مالي او اداري اصلاحاتو چارې پیل کړې.

مالي او اقتصادي چارې

شاه امان الله خان د اصلاحاتو د تطبيق په لومړي پړاو کې له ستونزو سره مخامخ نشو. نوموړي پر خلکو د مالياتو فشار راډکړ. له ځمکې څخه د جنس مالیه يې په نقدې مالیه بدله کړه. او ټولو خلکو پرته د خان او ملک له سپارښتنې ښځه په ښځه له مالي دفترونو سره اړیکې پيدا کړې. د څارويو د مالي دورکړې لپاره د څارويو محصول په نامه قانون رامنځ ته شو. د مالي ادارو د تنظيم لپاره په کابل کې د (دفترې اصولو) په نامه ښوونځی جوړ شو چې فارغان يې د مالي د مامورينو په توگه په هېواد کې مقرر شول او د دولت زړې حسابي چارې يې په عصري سیستم بدلې کړې. د حاکمانو په نامه ښوونځی په مرکز کې جوړ او فارغان يې په سيمه یيزو حکومتونو کې پر دندو وگومارل شول. سوداگري هم پراخه شوه او د داخلي گمرکي تعرفو ډيروالی لغوه شو او د دې اصلاحاتو د پایلو له امله پانگې وده وکړه. د سوداگريزو معاملاتو شرعي محاکم رامنځ ته شول او د سوداگري، شرکتونه په کابل کې جوړ شول. امانیه دولت د فابريکو او اوسپنو د پټليو جوړولو په هڅه کې شو او له دوو جرمني او فرانسوي شرکتونو سره قرارداد وشو چې له مخې يې په لسو کلونو کې له سوېل څخه د افغانستان شمال ته د اوسپنې پټلی جوړېده. مرکزي ولايتونو ته د تيليگراف او د تيليفون د لاینونو د غځولو کار پیل شو. په پغمان، جلال آباد او کندهار کې د ستیشنونو د جوړولو کار پیل شو. د موټرو بيارغولو، صابون، عطرو، ټوکر جوړونې، پنبې، غوړ ایستلو، نجاری، فابريکې په کندهار، هرات او مزارشريف کې جوړې شوې. د کابل،

مزارشريف، شوروي، ايران او تركيې ترمنځ هوايي پوستې په پام کې ونيول شوې. د غازي او سراج بند په غزني کې بشپړ شول. د بدخشان د لاجوردو او هرات د نفتو په برخه کې يوه فابريکه او د اوسپنې د ويلې کولو، گوگړو، سربو، ابرک، تباشيرو او نورو په برخه کې پروگرامونه په پام کې ونيول شول. د دغو اصلاحاتو په پايله کې د دولت عايدات د تير په پرتله له دوه چنده پورته شول او په کال کې له ۸۰ ميليون روپيو څخه ۱۸۰ ميليون روپيو ته ورسېدل. د وزنونو لپاره ميټريک سيستم رامنځ ته شو. افغاني پولې واحد له روپۍ څخه په افغانۍ ونومول شو.

اداره

دولت له هر څه نه ډېره د افغانستان ملي وحدت او ثبات ته پاملرنه وکړه. او دغه ملي وحدت ورورولې د افغانستان د خلکو پر مساوي حقوقو ولاړه وه. د اساسي قانون د اتمي مادې سره سم ټول هغه خلک چې په افغانستان کې ژوند کوي، پرته له ديني او مذهبي مسايلو د افغانستان تبعه گڼل کېږي په مذهبي او ديني چارو کې، د دولت سياسي نظام مکلف و چې دوگړو د شخصي آزاديو څخه پالنه وکړي او هيڅوک هم پرته له شرعي مجوز قانون څخه توقيف او مجازات کېدای نه شي، د تبعيض او تفریق مسئله (مذهب، توکم او قبيله) له نظره له مينځ يورل شول او ټول ملت ته برابر حقوق ورکول شول. د دولت دستگاه هم پر دريو اجرائيه، مقننه او قضائيه قواوو باندې ودرېده. امني دولت د هېواد د حريم د ژغورنې لپاره هوايي ځواک جوړ کړ چې (۱۱) الوتکې يې درلودې او ۶۵ کسه زده کوونکي د دغې څانگې د زده کړې لپاره روسيې، فرانسې او ايټالې ته واستول شول. يوشمېر نور د پوځي زده کړو لپاره روسيې او ترکيې ته ولېږل شول. د کابل حربه فابريکه پياوړې شوه. جگړيز مهمات لکه: دافع هوا، توپونه او زري پوس موټرې د پوځي نظام په واک کې ورغلل. په کابل کې د راډيو اداره جوړه شوه او بناړ په برېښنا روښانه شوه. د روغتيا په برخه کې په کابل او ولايتونو کې ملکي او پوځي روغتونونه جوړ او په مرکز کې د ښځو روغتون او په پغمان کې سناتوريم جوړ شو. د اکسرې ماشينونه کابل ته وارد شول او د دارالمجانين او دارالايتم د جوړولو کار پيل شو.

پوهنه او کلتوري چارې

د اساسي قانون له ۶۸ مې مادې سره سم د ليک لوست زده کړې وړيا او اجباري شوې. ډېر شمېر ښوونځي په مرکز او ولايتونو کې جوړ شول. په پايتخت کې د حبيبيې پرلپسې سربېره امانيه لېسه جوړه شوه. لومړنۍ د فرانسويانو او دويمه يې د جرمنيانو په مرسته منځ ته راغله. همدارنگه په مرکز او ولايتونو کې ۳۲۲ ښوونځي، او يو دارالمعلمين په هرات کې جوړ شو چې تر

۱۹۲۷ م. کال پورې يې د زده کوونکو شمېر ۵۱ زرو کسو ته ورسېد. په ثانوي او مسلکي برخو کې درې زره زده کوونکو زده کړه کوله. په سلگونو محصلين شوروي اتحاد، جرمني، فرانسې، ايټالېې او ترکيې ته د زده کړو لپاره واستول شول. همدارنگه يوه ملي کتابتون جوړ شو چې نن ورځ په عامه کتابتون يادېږي. د دې کارونو ترڅنگ يوه سينما د کابل په ښار او يو تياتر په پغمان کې جوړ شو او ديارلس مجلې او جريدې د دولت په لگښت په کابل او ولايتونو کې نشر شوې، لکه ارشاد النسوان، اتحاد مشرقي، روزنامه افغان، معارف مجله، امان افغان، بيداري، د حقيقت ورځپاڼه او نور... مطبوعات او داخلي ورځپاڼې آزادې شوې او د شخصي جريدو او ورځپاڼو د چاپ لپاره زمينه برابره شوه چې د بېلگې په توگه کولای شو چې انيس، نسيم سحر او د نورو نومونه ياد کړو.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وویشل شي. لومړنۍ ډله دې د شاه امان الله خان د مالي او اقتصادي اصلاحاتو په اړه او دويمه ډله دې د نوموړي د اداري اصلاحاتو په اړه په خپلو کې خبرې وکړي.

پوښتنې

۱. د امان الله خان اصلاحاتو څو مرحلې درلودې؟ هره مرحله يې د نېټې په يادونې سره ووياست.
۲. د افغانستان لومړنی اساسي قانون په کوم کال او چېرته تصويب شو؟
۳. شاه امان الله خان د کومې موخې لپاره اصلاحات پيل کړل؟
۴. د اداري جوړښت له مخې امانی دولت پر کومو قواو ولاړ و؟
۵. امان الله خان د پوهنې په برخه کې کوم کارونه ترسره کړل؟ لنډ ډول يې ووياست.

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې د شاه امان الله خان د کلتوري اصلاحاتو په اړه معلومات تر لاسه او بيا دې په ټولگي کې وويي.

د غازي شاه امان الله خان اروپايي سفر (۱۹۲۷ م / ۱۳۰۶ لمريز)

د شاه امان الله خان د سفر ضرورت، د سفر پایلې، د سفر په وړاندې غبرگونونه او د شاه له غیابت څخه د یو شمېر فرصت طلبو کړيو گټه اخیستنه، دا هغه مفاهیم دي چې په دې لوست کې به ورسره آشناشئ.

غازي امان الله خان په (۱۳۰۵ لمريز) کال د وزیرانو د شورا په عالي مجلس کې د افغانستان د پرمختګ لپاره د نویو آلاتو او وسایلو کمی تر بحث لاندې ونیوه او وېي ویل: چې باید د بنوونې او روزنې، مطبوعاتو، رغونې، د نویو مخابراتو، صنعت او د افغانستان د کرنې د پرمختګ په برخه کې له اروپايي هېوادونو څخه ډېر لوی سامان آلات واخلي او تهیه کړای شي. او ددې کار لپاره باید مسلکي او کارپوه خلک انتخاب او په مناسب وخت کې اروپا ته ولېږل شي. د وزیرانو مجلس دا تصویب کړ چې ددغو ټولو علمي او فني موخو د لاس ته راوړلو لپاره دې پخپله غازي پاچا ددغه هیئت مشري پر غاړه واخلي، ځکه چې هغه پخپله د پوهنې او روښانفکرۍ ډېر لوی غوښتونکی و او هم څرنگه چې له (۱۳۰۱ لمريز) کال څخه وروسته د ځینو هېوادونو له خوا ځینې رسمي بلنلیکونه راغلي وو چې پاچا دې د هغوی له هېوادونو څخه لیدنه وکړي همدا و چې امان الله خان د ملکې ثریا او د دولت د عالي رتبه غړیو سره اروپا ته روان شو او د ۱۹۲۷ میلادي کال د (۱۳۰۶ لمريز) کال مطابق د لیندۍ د میاشتې په لومړیو کې په کابل کې تر الله پامانۍ وروسته یې د کندهار لوري ته حرکت وکړ او په کندهار کې یې د

خلکو تر تاوده هرکلي وروسته د چمن لوري ته مخه وکړه او وروسته د کوبتې له لارې کراچي ته ورسېد او په نوموړو ښارونو کې يې تر تودو هر کليو ورسته د هوايي ډگر او د الوتکو د ترميم د فابريکې تر ليدلو بيا د رسمي پروگرام سره سم د بمبي بندر ته روان شو. که څه هم پخپله له ترکي او فرانسوي ژبو سره بلد و، سره له دې هم يو شمېر ژباړونکي ور سره وو او همدارنگه په بهر کې د ټاکلي پروگرام د لرلو له امله افغاني سفيرانو او استازيو ته کومه ستونزه پيدا نه شوه. بمبي ته په رسېدو افغانان او هندوانو د هغه د هر کلي لپاره د سرک دواړو لوريو ته کتارونه جوړ کړي وو او له تودو ولولو سره چې (ژوندی دې وي غازي پاچا) استقبال شو. خلکو داسې احساسات وښودل، چې انگليسان يې سخت ووېرول او دا له دې امله چې امان الله خان په اسلامي نړۍ کې له څومره گرانبښت څخه برخمن دی او غازي پاچا هم په خپلو ټولو ويناوو کې د هند او نورو محرومو ملتونو د خپلواکۍ خبرې کولې. په هند کې د خپلې پاتې کېدنې پر وخت د هغه هېواد خلکو ته داسې وويل: «خپلواکي نه ورکول کېږي، بلکي د تورې په زور تر لاسه کېږي» د هند د مشرانو او ټولنو تر ليدلو وروسته، امان الله خان عدن او له هغه ځايه مصر ته سفر وکړ چې د مصر د پاچا لومړني فواد او خلکو له خوا يې هر کلي وشو، د هغه هېواد د تاريخي آبداتو تر ليدنې وروسته سکندريې ته ولاړ او د مديترانيې د بحيرې له لارې ايټاليې ته روان شو. په روم کې له امان الله خان څخه تود هرکلی وشو او د پاچا (ويکتور امانويل)، ملکې او وليعهد سره يې وکتل. د ايټاليې پاچا په خپلې وينا کې د امان الله خان نه ستړي کېدونکي کارونو سرته رسول وستايل او له افغانستان سره د ښو اړيکو غوښتونکی شو، شاه او هيت له ايټاليا څخه فرانسې ته مخه وکړه. په فرانسې کې يې جمهور رئيس تود هر کلي وکړ او په هغه ځای کې د خوښې وړ موضوعگانو لکه: د الوتکو، ټوپکو، مهماتو، په فرانسه کې د افغاني زده کوونکو د تحصيل، د استقلال لېسې ته د فرانسوي لايقو ښوونکو د راتگ د لرغون پوهني په برخه کې د فرانسې همکاري او په نورو علمي او تخنيکي اړتياوو خبرې اترې او توافق وشو او هم د فرانسې له دولت څخه غوښتنه وشوه تر څو په کابل کې يو موزيم په فرانسوي سليقه جوړ شي. په فرانسه کې تر ټولو لوی وياړ چې امان الله خان تر لاسه کړ دا و چې د پاریس ښاروال د هغه په اړه وويل «ستاسې له شان سره داسې ډالی نه لرو چې تاسې ته يې وړاندې کړو. خو د پاریس ښار ستاسې چوپړ ته وړاندې کوم» او هم د ناپليون چپرکت يې د امان الله خان د استراحت لپاره ورکړ. امان الله خان له هغه ځايه بروکسل، بلژيک او سويس ته سفر وکړ او وروسته آلمان ته روان شو او د آلمان جمهور رئيس (پاول فن هندنبرگ) او دولتي چارواکو يې هر کلي وکړ، همدارنگه په آلمان کې د افغانستان د خپلواکۍ لسمه

کالیزه ونمانخل شوه او یو خرخي الوتکه د آلمان د دولت له خوا امان الله خان ته ډالی شوه. د آلمان تر سفر وروسته امان الله خان انگلستان ته ولاړ او هلته یې د انگلیستان د پاچا (پنځم جارج) او ملکې له خوا هر کلی وشو، هلته یې د هغه ځای هوایی ځواک ولید، همدارنگه یې د آکسفورډ له پوهنتون او ځینو نورو ځایونو څخه لیدنه وکړه. د آکسفورډ پوهنتون له خوا ورته د حقوقو افتخاري دوکتورا ورکړل شوه. دا لومړنی افغاني شخصیت و چې د حقوقو په افتخاري دوکتورا وویارل شو. د انگلستان تر سفر وروسته امان الله خان شوروي روسیې ته سفر وکړ او انگلیستان د امان الله خان له دې سفر سره مخالف وو، ددې لپاره چې امان الله خان له روسیې سره دوستانه اړیکې ونلري. شاه امان الله خان ته په روسیه کې د جمهور رئیس (کالینن) او نورو لوړو دولتي چارواکو له خوا تو د هر کلی وشو او دا لومړنی افغاني اتل و چې په شوروي روسیه کې یې بڼه هر کلي وشو. دغه سفر په پایله کې یو لړ سیاسي، کلتوري او اقتصادي معاهدې لاسلیک شول.

وروسته امان الله خان ترکیې ته روان شو، په ترکیه کې د ترکیې د جمهور رئیس مصطفی کمال (اتاترک) او د ترکیې د صدراعظم عصمت انیونو او نورو دولتي غړیو له خوا یې هر کلی وشو په دې سفر کې دواړه هېوادونه د دوستۍ د ټینګښت، سیاسي، سوداګریز او کلتوري اړیکو غوښتونکي شول. امان الله خان د آسیایي او اروپایي یو لسو هېوادونو تر لیدنې وروسته ایران ته مخه وکړه او هلته یې د رضا شاه پهلوي له خوا تود هر کلی وشو. شاه او د ایران ملت د امان الله خان هغو کارنامو ته چې د ۹ کالو واکمنۍ په موده کې یې تر سره کړي وې، په درنه سترګه کتل، هلته د دواړو هېوادونو ترمنځ معاهدې لاسلیک شوې. همدارنگه هغه سرحدی ستونزې چې د ترکیې او ایران ترمنځ وې، د هغه په زیار او هڅه حل شوې، پاچا د ایران تر سفر وروسته افغانستان ته راستون شو.

د افغانستان لپاره د امان الله خان د دوو اسلامي هېوادونو (ایران او ترکیې) او اروپایي هېوادونو څخه لیدنې ډېر اهمیت درلود. په پایله کې دافغانستان موقف ټینګ او نړیوال اعتماد یې لوړ شو. د اروپایي او آسیایي هېوادونو له مشرانو سره د هغه اړیکې ددې ښکارندوی وې، چې افغانستان د یو خپلواک هېواد په توګه کولای شي، چې د نړۍ له ټولو هېوادونو سره د برابرۍ او متقابل احترام پر بنسټ اړیکې ټینګې کړي. له شوروي اتحاد څخه د امان الله خان لیدنې او له ترکیې او ایران سره تړونونو دا ښکاره کړه چې په افغانستان کې دا نګلیسانو بیا اغېز له خاورو سره خاورې شو، هغه په دې سفر کې په دې بریالی شو چې له افغانستان سره د ځینو اروپایي هېوادونو پراخه اقتصادي مرستې را جلب کړي.

ملکه ثريا د امير امان الله خان مېرمن او د هېواد د نامتو ښځو څخه په دې سفر کې له امان الله خان سره گډون درلود. ملکه ثريا د محمود طرزي دريمه لور وه چې يوه پوهه، عالمه، فاضله او د علم پلوي مېرمن وه. دغې نامتو ميرمنې په کال ۱۲۹۳ لمریز کال د شهزاده امان الله خان سره واده وکړ. ملکه ثريا د امير امان الله خان له مشوقينو څخه د نوي فرهنگ او تمدن په خپرېدو، د ښځو د حقوقو د تايمينولو او د هېواد د ترقي او پرمختگ په برخه کې وه. يوه فرانسوي خبرياله او د هوډلو مجلې استازې د امير امان الله خان د اقامت په وخت په فرانسې کې د ملکې ثريا سره مرکه او ليدنه وکړه او ددې په اړوند يې داسې وليکل: ((ماد نړۍ د ډېرو ملکونو او لومړۍ درجو ښځو سره مرکې کړي دي خو په دې متانت، ذهانت، د ملکې ثريا غوندې ښځې مې لږې ليدلې دي. د دې مرکې څخه ماته ثابته شوه چې د افغانستان خاوره چې داسې ملکه روزلې شي، ډير ژر ترقي، وده او د نړۍ له نورو هېوادونو سره سيالي کولی شي)).

د شاه امان الله خان سفر شپږ مياشتې اوږد شو، دې سفر له يوې خوا ښې پايلې درلودې، خو له بل لوري يې د پاچا د اوږد مهاله نه شتون له امله د هېواد امنيت او اداره د گډوډولو لوري ته نږدې کړه او د دښمن د پلانونو د تطبيق لپاره يې زمينه مساعده کړه، همدا علت و، چې دغه کار ناوړه او ډېرې زيانمنونکې پايلې له ځان سره راوړې.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې اروپا ته د امان الله خان د سفر پر علتونو او دويمه ډله دې د سفر په لاس ته راوړنو يو له بله سره خبرې وکړي.

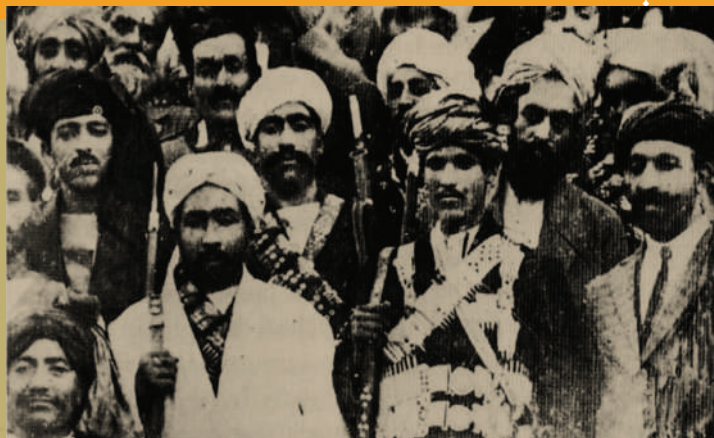
پوښتنې

- ۱- د شاه امان الله خان اروپايي سفر څو مياشتې او کومو هېوادونو ته و؟
- ۲- په هند کې د امان الله خان د هرکلي په برخه کې لنډ معلومات ورکړئ.
- ۳- د شاه امان اله خان په وړاندې د دسيسو او توطيو لامل څه و؟

له ټولگي څخه باندې فعاليت

زده کوونکي دې د شاه امان اله خان د اروپايي سفر په اړوند معلومات تر لاسه او بيا دې په ټولگي کې وويي.

د اصلاحاتو پر وړاندې غبرگون

ولي اصلاحات له غبرگونونو سره مخامخ شول،
کورني او بهرني لاملونو پکې څومره ونډه در لوده؟ په
دې لوست کې به د دې پوښتنو ځوابونه تر لاسه کړئ.

د هېواد خپلواکي تر گټې وروسته چې د غازي امان الله خان په مشرۍ د خلکو د قرباني په پایله کې حاصله شوه، د انگلیسي استعمار چیانو پر وړاندې ستر بریالیتوب و. افغانان و توانېدل چې د افغانستان ځوان او خپلواک دولت جوړ کړي. زموږ هېواد چې د استعمار له جغ څخه خپلواکه شوی و، په (اقتصادي، ټولنيزو کلتوري او نورو) برخو کې اصلاحاتو او بدلونونو ته یی اړتیا درلوده. نو کله چې امان الله خان د هېواد چارې په لاس کې واخیستې په اصلاحاتو یې لاس پورې کړ، تر څو وکړای شي هېواد د پرمختللو هېوادونو په کتار کې ودروي. اصلاحات او ریفورمونه پیل شول. او ډېرو افغانانو یې ملاتړ وکړ، خو ځینو خلکو د انگریزانو په مرسته د اصلاحاتو په وړاندې منفي غبرگونونه وښودل. ځکه انگلیسانو غوښتل چې د داخلي اړو دور په پیدا کولو سره د افغانستان

ځوان دولت کمزوری او له منځه یوسي.

انگريزانو له دې سياست څخه چې (تفرقه واچوه او حکومت وکړه) کار واخيست او په ځينو ځايونو کې يې جاسوسي دستگاوو او شبکو په کار پيل وکړ. د جزا له قانون سره د منگلو خلکو مخالفت څرگند کړ. د نوي قانون په وړاندې مذهبي کړيو غبرگونونه وښودل. له دې امله يو شمېر روحانيونو په پکتيا کې مخالفت څرگند کړ، په ۱۳۰۴ لمريز چې د ۱۹۲۵ م. کال سره سمون لري، امان الله خان هڅه وکړه چې د خبرو له لارې موضوع حل کړي هيڅونه او د جوماتونو ملا امامان يې پکتيا ته ولېږل، تر څو د هغه ځای روحانيون قانع کړي. خو هغوی ونه منله، هماغه و چې د ملا عبدالله په مشرۍ په پکتيا کې مخالفت پيل شو او تر لوگره راورسېد. دولت د هغوی په وړاندې مقاومت وکړ او مخالفين يې غلي کړل.

شاه امان الله خان د افغانستان د پېژندنې او د مرستو د راجلبولو لپاره آسيا او اروپا ته اوږد سفر وکړ چې د هغه د اوږدې مودې د نه شتون څخه بهرني دښمن گټه واخيسته او د شومو پلانونو لپاره يې ډېره ښه زمينه برابره شوه. کله چې امان الله خان له اروپا څخه راستون شو، له اصلاحاتو او پرمختگ سره يې مينه ډېره شوه او د اصلاحاتو او ريفورمونو عمليه يې چټکه کړه امان الله خان له يوې خوا د نړۍ پرمختللي هېوادو نه ليدلي وو نو غوښتل يې چې افغانستان داسې پرمختگ او پراختيا وکړي او د نورو هېوادونو له احتياجه خلاص شي او له بل لوري وروسته پاتې کړيو له بهرني لوی دښمن (انگليس) سره يو ځای ددغو بدلونونو د تطبيق مخه نيوله.

د امانی خپلواکه دولت پر ضد لويه توطئه جوړه شوه. د مخالفينو خواره واره گروپونو سمون پيدا کړ او نظامي عمليات يې پيل کړل او دښمن په دوو جبهو (ختيځ او شمال) کې په فعاليتونو مصروف شول. ددې پلان طرحې داسې وې چې اغتشاش لومړی له ختيځ څخه پيل، تر څو دولت په دې

مجبور شي چې پوځيان هلته ولېږي او پایتخت له پوځيانو تش شي او له دې وروسته دې د شمال جبهې (کوهدامن او کوهستان ، بلواگر کابل ته داخل شي او په چټکۍ سره دې دولت له منځه یوسي ، او همدارنگه د امان الله خان د دولت یو شمېر دولتي عالي رتبه مامورینو یې هم په پټه د دوی مرسته کوله.

په هغو ورځو کې چې په ختیځ کې د شینوارو بغاوت پیل شوی و په شمال کې د کابل لاره د کلکاني حبیب الله لخوا چې د سقاو د زوی په نامه مشهور و وتړل شو.

کلکاني حبیب اله خپلې اړیکې د کابل والي علي احمد خان سره چې د هغه وخت د دولت لخوا کوهدامن ته د ستونزو د حل لپاره مامور شوی و ټینګې کړې. علي احمد خان ددې پر ځای چې د دولت په ګټه کار وکړي، د خپلو شخصي ګټو د ساتلو لپاره یې له کلکاني ګروپ سره اړیکې ټینګې کړې، همدارنگه نورو فرصت طلبو کسانو له کلکاني حبیب الله سره مرسته وکړه.

کلکاني حبیب الله د ځینو لوړ رتبه دولتي مامورینو په مرسته د دولت پر ضد بلوا وکړ، د هغوی په همکارۍ د ۱۹۲۸ میلادي کال د دسمبر په آخره پر کابل یرغل وکړ. څرنگه چې امان الله خان نه غوښتل چې وینې توبې شي، په ۱۹۲۹ م. کال د جنورۍ په لومړیو کې یې له پاچاهۍ څخه استعفا وکړه او کندهار ته ولاړ، له هغه ځایه یې ایټالېي ته مخه وکړه او د ژوند تر پایه هلته دېره شو. ورور یې سردار عنایت الله خان درې ورځې اقتدار په لاس کې ونيو او وروسته حبیب الله د سقاو زوی ارګ محاصره کړ او سردار عنایت الله خان کندهار ته شاتګ وکړ او په دې توګه حبیب الله کلکاني پرکابل واکمن شو او د واک په لاسته راوړو سره یې د پاچاهۍ اعلان وکړ.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د امان الله خان په وړاندې د غبرگونونو د لاملونو په اړه او دویمه ډله دې د افغانستان پر ضد د انگرېزانو د تحریکاتو او دسیسو په اړه یو له بله سره خبرې وکړي.

پوښتنې

- ۱- کوم علتونه ددې سبب شول چې یو شمېر خلک د امانی دولت له اصلاحاتو څخه ناراضه شول؟
- ۲- د دولت پر ضد لومړنۍ بلوا چېرته پیدا شوه. پایله یې څه شوه، په لنډ ډول یې وواياست؟
- ۳- د حبیب الله کلکاني د شخصیت په اړه څه پوهېږئ؟ معلومات وړاندې کړئ.

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې له هغو سرچینو چې ور سره شته، د امانی اصلاحاتو پر وړاندې د یو شمېر خلکو د ضدیت پر لاملونو یوه لکینه تیاره او په ټولگي کې دې نورو ټولگیوالو ته ووايي.

د بحران پای او د قدرت ټینګښت (۱۹۲۹م / ۱۳۰۸ لمريز)

محمد نادر شاه

نادر شاه څرنګه واک ته ورسېد.
 په کومو اصلاحاتو یې لاسی پورې
 کړ، بلواوې یې څرنګه غلی کړل. په
 دې لوست کې به ورسره آشنا شی.

د کلکاني حبيب الله ۹ میاشتني واکمني کابل له هر پلوه خراب او زیانمن کړ. هېواد ۹ میاشتي په اړو دورکې تېرې کړې، نو ځکه د افغانستان خلک له دې نظام څخه ناراضه وو او د یوه مثبت بدلون لپاره تیار وو. هماغه و چې محمد نادرخان د سویل ختیځې جبهې یو له فاتحینو او د امانی دورې سپاه سالار د خلکو په مرسته او همکارۍ د اکتوبر په ۱۵ (۱۹۲۹) میلادي کال کې کابل ته راننوت او د سلام خانې ماڼۍ ته ولاړ. هلته یو شمېر د کابل معززین، مشران او قبایلو استازي موجود وو، محمد نادرخان په یوه ویناکې هغوی ته داسې وویل: «د خدای په فضل زه خپل آرمان ته ورسېدم. زما هیله د هېواد خلاصون و او دا دی نن ورځ زما هیله تر سره شوه، زه د قدرت هیله من نه یم. یوه لویه جرګه جوړوم، تر څو هغوی خپل مشر وټاکي» په دې وخت کې حاضرینو په یوه غږ وویل: لویې جرګې ته اړتیا نشته تاسې زموږ پاچا یاست او د مجلس غړو

وويل: په دې غونډه کې د پخوانۍ لويې جرگې ډېر غړي شته څرنگه چې هغوی له سپاه سالار
 خڅه غواړي چې د پاچاهۍ تکليف قبول کړي. په دې وخت کې حضرت مجددی (نورالمشايخ)
 د نادرخان پر سر پټکۍ د تاج او جوغې په ډول کېښود او محمد نادرخان د افغانستان پاچا شو.

محمد نادرخان خپله پاچاهي پر وران او خراب کابل پيل کړ، له دې کبله چې نوموړی له جدي
 ننگونو سره مخامخ و، مجبور و چې هر قدم په احتياط سره واخلي. له يو لوري د امان الله خان
 د پلويانو مخالفت له بلې خوا د انگرېزانو لاسوهنې په هېواد کې ډېرې ستونزې رامنځته کړې
 همدارنگه د حبيب الله کلکانی پاتې شوني د دې لامل شو تر څو دولتي او حکومتي ادارې
 ويجاړې اکثر نهادونه لوټ شوي وو. د کابل ښار او دولتي دفترونه چې په نهه مياشتو حکومت
 کې زیانمن شوي وو، د پادشاه او د نوي دولت اراکينو پاملرنه يې ځان ته ورواړوله تر څو پادشاه له
 خپلې کورنۍ سره په ارگ کې استوگن شي.

د محمد نادرشاه د پاچاهۍ دوره د (امان الله خان او کلکاني حبيب الله) له دواړو پخوانيو دورو
 سره توپير درلود. دا دوره نه د امان الله خان د دورې د لويديځ ژوند او تهذيب په څېر او نه هم د
 کلکاني حبيب الله د دورې په شکل د مدنيت دښمنه وه چې ماليات او دولتي عايدات يې خلکو
 او بيت المال يې سپاهيانو ته ورکاوه.

محمد نادرشاه چې يو هوښيار، با تدبيره او آگاه شخصيت و د افغانستان د دولت په سر کې ودرېده.
 د هغه ورور محمد هاشم خان چې يو ډېر با انضباطه شخص و، د صدراعظم په توگه توظيف شو.
 د دولت نور غړي د تدبير خاوندان وو چې په خپل چوکاټ کې يې ځانگړې صلاحيتونه درلودل.
 که څه هم هغه خپل حکومت د خپل ورور محمد هاشم خان په صدارت سره جوړ کړ، خو د
 اساسي کارونو کيلي يې له ځان سره ساتلې وه. د نادر شاه د پاچاهۍ پر وخت بنسټيز اصلاحات
 رامنځ ته شول. د کابل طبي ښوونځي چې وروسته د محمد ظاهر شاه په وخت کې د پوهنځي په

نامه ارتقا وکړه، د کابل ادبي انجمن رامنځ ته شو، کلنی چې د پاچا له نوښتونو څخه وه، چاپ شوه او پخپله پاچا به د مطبعې له کارونو څخه څارنه کوله او په دې توگه په هغه وخت کې ډېر بنسټيز کارونه تر سره شول. د امنيت له پلوه د نادر خان په دوره کې ډېرې ستونزې وې، دا ځکه چې د کلکاني حبيب الله تر ماتې وروسته موضوع په دومره سادگي سره پای ته ونه رسېده، بلکې غبرگون يې درلود. لکه چې د ۱۹۳۰ ميلادي کال د جون په مياشت کې د شمال هغه شمېر قومونه چې د کلکاني حبيب الله د پاچاهۍ پر وخت يې گټې تامين شوې وې، په يوه ډېر لوی قوت سره يې بلوا وکړه چې په لومړي ځل د نادر خان له خوا ورته توصيه وشوه چې له بلوا څخه لاس واخلي، خو هغوی ونه منله. وروسته محمد نادر خان مجبور شو چې اقدام وکړي او امنيت يې ټينگ کړ.

په ۱۹۳۲ ميلادي کال کې ملالېوني د حکومت پر ضد بغاوت وکړ او نادر خان يې په چټکي سره مخه ونيوله، له بل لوري د امانې دورې يو شمېر پلويانو د نوي حکومت لپاره ستونزې رامنځ ته کولې، خو نادر خان د دولتي حاکميت او ټينگښت لپاره گډوډي غلې او مخالف کسان يې له صحنې څخه ووېستل.

محمد نادر شاه او صدراعظم محمد هاشم خان له هر څه نه مخکې دې ته متوجه وو چې له ديني علماوو سره نېکې اړيکې ولري، ځکه هغوی پوهېدل چې له ديني عالمانو سره منفي چلند د ځان د له منځه وړلو حکم لري. نادر شاه يو باکلتوره شخص و، په همدې توگه يې وغوښتل تر څو هغه زيانونه چې په مخکينۍ دوره کې کلتور ته رسېدلي وو، بشپړ کړي او په دې برخه کې يې دقدر وړ خدمتونه وکړل. د هغه له کلتوري کارونو څخه يو هم دا دی چې پخپله به يې د زده کوونکو په سينه مهال لگاوه.

محمد نادر شاه د خپلې پاچاهۍ په ۴ کالو کې وکړای شول هغه بحران چې په ټول افغانستان کې

را منځ ته شوی و، پای ته ورسوي او دولتي واک ټينگ او واحد مرکزیت رامنځ ته کړي. محمد نادرشاه د ۱۹۳۳م. کال د نوامبر د میاشتې په ۸ مه نېټه زده کوونکو ته د دلکشا په چمن کې مایالونه ورکول چې د عبدالخالق نومي محصل د تومانچې په ډزو سره ووژل شو. چې په همدې توگه د هغه څلور کلنه دوره پای ته ورسېده.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وویشل شي، لومړۍ ډله دې د نادرشاه د شخصیت او د هغه د قدرت ته د رسېدو پر لاملونو او دویمه ډله د هغه د کارنامو په برخه کې پخپلو کې بحث وکړي.

پوښتنې

- ۱- کله چې محمد نادرشاه واک ته ورسېد، له کومو ننگونو سره مخ و؟
- ۲- د نادر شاه د سلطنت مهمې کړنې بیان کړئ؟
- ۳- محمد نادر شاه له څو کالو پاچاهۍ څخه وروسته او په څه ډول ووژل شو؟

له ټولگي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې په دولتي چارو کې، د محمد نادر شاه د سیاست او پالیسۍ په اړه د ښوونکو او منابعو په مرسته، یو مطلب برابر او په ټولگي کې دې ووايي.

د اصولنامې ترتیب او تدوین

سردار محمد هاشم خان

په دې لوست کې به د اصولنامو ضرورت د هغوی ترتیب او تدوین، اقتصادي کرکيچونو او د هغه له منځه وړلو سره به آشنا شئ.

کله چې محمد نادرشاه د هېواد واک په لاس کې واخیست، نو هېواد بحراني او داسې حالت درلود چې قانون په کې نافذ نه و، هماغه و چې د هېواد د قانونیت په فکر کې شو. محمد نادرشاه په دې پوهېده تر هغه یو هېواد د قانون پر بنسټ ولاړ نه وي، هغه دولت نه یوازې دا چې پایښت نه لري، بلکې د هېواد شتون له خطر سره مخامخ کېږي. هغه دا درک کړې وه چې د امانې دولت له حساسیت سره مخامخ و او په همدې توګه منظم پلانونه مطرح شوي وو ترڅو د محمد نادر خان دولت له ریښې څخه راوباسي بهرنیو لاسونو او داخلي اجیرانو کار کاوه، ترڅو بحران رامنځ ته کړي. نادرخان په هونښیاری سره هماغه قوانین چې د امان الله خان په دوره کې د نظامنامې په نامه یادېدل، په لږ تفسیر سره د اصولنامې په نامه نافذ کړل. محمد نادرشاه د یوه با صلاحیته هیئت په واسطه اصولنامه (اساسي قانون) تدوین کړ. دا هماغه اساسي

نظامنامه وه چې د قوانينو د مور حيثيت يې درلود. په اساسي اصولنامه کې د شاه د حقوقو فصل تعديل او د امان الله خان د نامه پر ځای د نادر خان نوم راوړل شو.

د دولتي شورا پر ځای ملي شورا او دا عيانو مجلس په اصولنامه کې داخل شو. همدارنگه اصولنامه يې د ملي شورا انتخابات ترتيب او دا دواړه د لويې جرگې غونډې ته د ۱۳۰۹ لمریز کال د سنبلې (ورې) په ۲۸ مه وړاندې او تصويب شول. د همدې قانون پر بنسټ د ملي شورا انتخابات په ۱۳۱۰ لمریز کال د سرطان (چنگاښ) په ۱۴ مه د سلام خانې په ماڼۍ کې د پاچا له خوا افتتاح شو او هېواد يو قانوني پړاو ته داخل شو. دا اساسي اصولنامه تر ۱۳۴۳ لمریز کاله پورې نافذ وه او له هغې سره په مطابقت کې ډېرې اصولنامه يې جوړې او تطبيق شوې. د قوانينو تطبيق د صدراعظمانو او وزيرانو په لاس کې وي. محمد هاشم خان چې ۱۸ کاله د افغانستان صدراعظم و، د شوراگانو په جوړښت کې يې ډېره ونډه درلوده. عبدالاحد ميار وردگ له ۱۹۳۲ م. څخه تر ۱۹۴۶ م. کاله پورې چې د محمد هاشم خان د ماموريت وروستی کال و، په پرلپسې توگه د ملي شورا رئيس و ځکه چې دا د صدراعظم د باور وړ سړی و او د ښې پوهې په درلودو سره يې شورا ښه اداره کوله.

له هغه ځايه چې نادر شاه د ديني عالمانو سره د نیکو اړیکو غوښتونکی و، نو غوښتل يې چې د ديني عالمانو موقف ته عزت ورکړي. په دې توگه يې امر وکړ چې د ټولو اصولنامو په تدوين کې دې له علماو څخه مشوره واخيستل شي، تر څو قوانين له شريعت سره سم تدوين شي. په دې برخه کې له هغوی سره له مخکې مشوره کېدله.

د ديني چارو د لابنه پرمخ بېولو لپاره يې د (جمعيت العلماء) مجلس جوړ کړ چې له شاهي خزاني څخه ديني علماو ته يو شمېر امتيازات ورکول کېدل. ورپسې يې په کابل کې عربي دارالعلوم

جوړې چې تجربه لرونکي ملایان یې د مدرسینو په توګه مقرر کړل او سردار عبدالرحمن خان یې د رئیس په توګه وټاکه.

خرنګه چې محمد نادرخان په یوه ډېر اساس وخت کې د افغانستان چارې په لاس کې واخیستې، ۱۹۲۹ م. او ۱۹۳۰ م. کلونه د اقتصادي بحران کلونه وو او ټول لوی شرکتونه په اروپا، آسیا او ان امریکا کې له رکود سره مخامخ شول، یوه لویه بېوزلي په نړۍ کې خپره شوه. دا وضع چې د نړېوالې جګړې له پایلې څخه را پیدا شوې وه، په هر لور کې یې تباهي خپره کړه او افغانستان هم په غیر مستقیمه توګه له دې بحران څخه بې برخې پاتې نه شو. سربېره پر دې یو بل آفت (کورنی جګړه وه چې د افغانستان اقتصاد یې ځپلی وه او د کابل خزانه تالا شوي وه، محمد نادرشاه غوښتل چې په اقتصادي برخه کې یو قانوني سیستم پلي کړي، چې د هغې په اساس یو شمېر خبیر او پوه خلک چې کافي او مسلکي تجربې ولري، په دولت کې ونډه واخلي، د کابل، مزارشريف، هرات او کندهار لویې لارې جوړې کړې ځینو شرکتونو ته د فعالیت اجازه ورکړل شوه.

پانګوالو پر دولت اعتماد وکړ، په همدې توګه راکد شوې پیسې یې راویستې او په کار ولوبېدې، چې په دې کار کې د عبدالمجید زابلي دنده دیادولو وړ ده، په همدې توګه یې د محمد ظاهر شاه په دوره کې زیاتره د سوداګرۍ او اقتصاد د وزیر په توګه دنده سرته رسولې وه. همدارنګه د هېواد په صنعتي کېدو کې یې فعال او مهم رول درلود، نوموړي ډېرې فابریکې جوړې کړې او د افغانستان لپاره یې ډېر خدمتونه تر سره کړي دي. د محمدنادرخان او محمد هاشم خان په ډېرې پاملرنې سره د هېواد ډېرې وېجاړې ترمیم او د هېواد اقتصاد پراختیا وکړه.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د اصولنامې پر تدوين او دويمه ډله دې د محمد نادرخان پراقتصادي پروگرامونو خبرې وکړي.

پوښتنې

- ۱- له ديني عالمانو سره د محمد نادر شاه اړيکې څه ډول وې؟ شرح يې کړئ.
- ۲- محمد نادر شاه په اقتصادي برخه کې کوم کارونه وکړل؟ په لنډه توگه يې معرفي کړئ؟

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې د اصولنامې او د محمدنادرشاه د دورې د قوانينو په برخه کې له مشرانو او پوهانو څخه پوښتنې وکړي او يو مطلب دې ترتيب او په ټولگي کې دې ووايي.

د محمد ظاهر شاه سلطنت

شهزاده محمد ظاهر څنگه واک ته ورسېد، د دویمې نړیوالې جگړې د بحران کلونه او پر افغانستان کې اغېزې او د دې بحران په له منځه وړلو کې د صدر اعظم محمد هاشم خان ونډه، دا هغه مطالب دي چې په دې لوست کې به ورسره آشنا شئ.

د محمد نادر شاه تر وژلو وروسته کورنۍ شورا جوړه او د اساسي اصولو د (۵) مادې سره سم محمد ظاهر شاه د محمد نادر شاه زوی چې ۱۹ کلن و، پاچاهۍ ته وټاکل شو. د اساسي اصولنامې سره سم ټول ملت یې تابعیت وکړ. نوم یې په خطبه کې ولوستل شو او په نامه یې سکه ووهل شوه او د شورا د مصلحت له مخې د المتوکل علی الله لقب هم ورکړل شو چې ۴۰ کاله یې له نامه سره یو ځای و.

دا چې د محمد ظاهر عمر لږ او د کار تجربه یې نه درلوده، نو ټول کارونه یې د مشر تره محمد هاشم خان په غاړه وو. کله چې محمد ظاهر شاه پاچا شو، نو ډېر ژر یې خپل تره محمد هاشم خان پخوانی صدراعظم یو ځل بیا د کابینې مسؤول وټاکه او هغه هم خپله کابینه پاچا ته معرفي او په کار یې پیل وکړ.

د محمد ظاهر شاه د پاچاهۍ په لومړيو کلونو کې دويمه نړيواله جگړه پېښه شوه دويمه نړيواله جگړه په ۱۹۳۹ م. کې پيل او په ۱۹۴۵ م. کې پای ته ورسېده. د دې جگړې لمبې چې له اروپا څخه راپورته شوې وې، ډېر ژر اسيا او د نړۍ نورو برخو ته ورسېدې.

د دې جگړې گډون کوونکي (المان، ايټاليا، جاپان او د ختيځې اروپا کوچني هېوادونه) د محور په نامه او (انگلستان، فرانسه، شوروي اتحاد، د امريکا متحده ايالات او يو شمېر اروپايي هېوادونه) د متفقينو په نامه يادېدل، وو.

هغه هېوادونه چې په مستقيمه توگه په دويمه نړيواله جگړه کې ښکېل وو له مالي او ځاني پلوه ډېر زيانمن شول او همدا رنگه ناوړه اثرات يې ډير وو. ټول هېوادونه يې متاثره کړل، ددې جگړې په وخت کې روسيه په شمال، ايران په لويديځ او برتانوي هند د افغانستان په سوېل کې زيانمن شول. محمد ظاهر شاه او د وخت صدر اعظم محمد هاشم خان د يوې جرگې په جوړېدو د يوه فرمان له مخې افغانستان يې ناپېيلی اعلان کړ.

محمد هاشم خان د ښه تدبير په درلودو سره نه يوازې دا چې افغانستان د جگړې له لمبو او زيانه وژغوره، بلکې له اقتصادي احتمالي ستونزو څخه يې هم وژغوره. د اقتصادي ستونزو سره سره يې ډېر اسعار ذخيره کړل چې وروسته ترې په پرمختيايي پروژو کې گټه واخيستل شوه.

کله چې جگړه ډېره سخته شوه، د محور ځواکونه د ختيځې اروپا له لارې د روسيې خاورې ته داخل شول. په افغانستان کې يو شمېر الماني او ايټالوي انجينرانو په ځينو پروژو کې کار کاوه، نو شوروي اتحاد او برتانوي هند يې په اړه اندېښنه کوله او افغانستان ته يې يادگېرنې ورکړې، تر څو المانيان او ايټالويان له خپلې خاورې وباسي. افغانستان د دغو وړانديزونو ځينې برخې ومنلې او ياد شوي کارکوونکي يې په درنښت له هېواده بهر کړل.

خو د هغه وخت مدبر صدراعظم محمد هاشم خان وتوانېد چې د افغانستان اوضاع نورماله وساتي. د جگړې دروندوالي پر افغانستان هم اغېز درلود او يو شمېر امنيتي ستونزې يې رامنځ ته کړې، چې د هغه وخت له حالاتو، او د محمد هاشم خان له تدبير سره سم دا ستونزې لري شوي.

ځکه نو ويلای شو چې د افغانستان د ناپيلتوب پايله دا شوه چې امپريالستي قواو نه شو کولای چې پرې تېری وکړي چې دا کار د افغانستان د خپلواکۍ په ټينگښت، په منځني او نږدې ختيځ کې د امنيت په پياوړتيا کې مرستندوی ثابت شو.

دويمی نړيوالې جگړې له اقتصادي پلوه هم پر افغانستان منفي اغېزه وکړه. پر شوروي اتحاد د المان يرغلونه او د بحرالکاھل پر سيمې د جاپان د يرغلونو په پايله کې د افغانستان سوداگريزې اړيکې د محور، اروپايي او اسيایي هېوادونو سره چې د جگړې په ساحه کې وې، قطع شوې. د افغانستان او شوروي اتحاد سوداگري ټيټې کچې ته ورسېده او يواځې له هندوستان (برتانوي هند) سره سوداگري دوام درلود. د وارداتي توکو د کمي له امله د خوراکي توکو بېې لوړې شوې، په ځانگړې توگه په (۱۹۳۹-۱۹۴۴م.) کلونو کې بېې له څلورو څخه تر پنځه چنده پورې لوړې شوې. دولتي چارواکو د خوراکي او صنعتي توکو د گرانی د مخنيوي او د بيو د تنظيم لپاره کلک تدبیره تر سره کړل.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې د دویمې نړیوالې جګړې او د افغانستان د ناپیلتوب د پایلو په اړه، یو له بله سره خبرې وکړي.

پوښتنې

- ۱- د محمد ظاهر شاه د واک ته د رسېدو د څرنګوالي په اړه معلومات ورکړئ؟
- ۲- په دویمه نړیواله جګړه کې جنګي قوتونه په کوم ترتیب سره وپشل شوي وو؟
- ۳- د وخت صدراعظم محمد هاشم خان د دویمې نړیوالې جګړې په وخت کې د افغانستان د سوکالی لپاره کومې چارې سر ته ورسولې؟
- ۴- په دویمې نړیوالې جګړې کې د افغانستان ناپیلتوب په سیاسي برخه کې کوم رول تر سره کړای شو؟

له ټولګي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې له خپلو مشرانو څخه د محمد ظاهر شاه د شخصیت په اړه یو مطلب جوړ او په ټولګي کې دې وویي.

لومړنی پنځه کلن پلان (۱۹۵۶ میلادي / ۱۳۳۵ لمريز)

سردار محمد داوود خان

د لومړني پنځه کلن پلان ضرورت،
د سردار محمد داود خان ونډه د دې
پلان په تکميل او پلي کولو کې، دا هغه
مفاهيم دي چې په دې لوست کې به
يې ولولئ.

د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د سلطنت په لومړي وخت کې محمد هاشم خان د صدارت چارې پر غاړه لرلې او د خپلې غوښتنې له مخې يې له دغه مقام څخه استعفا ورکړه. له هغې وروسته يې کشری ورور سپهسالار شاه محمود خان صدارت ته غوره شو. هغه اوه کاله وروسته د ناروغۍ له امله استعفا ورکړه. له دې وروسته د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه له خوا يې د تره زوی سردار محمد داوود خان د سردار محمد عزيز خان زوی د صدارت مقام ته وټاکل شو.

محمد داوود خان غوښتل چې افغانستان د سياسي، اقتصادي او اجتماعي پلوه پر خپلو پښو ولاړ يو هېواد اوسي. او د منظمو اقتصادي پلانونو په جوړولو سره يې د ودې پړاو نه پيل کړل. هغه په لومړي سر کې کابينه له پوهو کسانو څخه جوړه کړه. په بهرني سياست کې يې د افغانستان مثبت ناپييلتوب ځان ته غوره کړ چې بنسټ يې په ملي گټو او د افغانستان د خلکو پر آزاد قضاوت ولاړ وو او دا کار د دې سبب شو چې د نړۍ هېوادونه دې ته حاضر شول چې پرته له قيد او شرطه څخه افغانستان سره مرسته وکړي. په دې وخت کې دا يو له ډېرو غوره کارونو څخه و، ځکه چې د امريکې د متحده ايالاتو او شوروي اتحاد تر منځ سياسي موازنه يې ښه وساتله.

سردار محمد داوود خان يو مترقي او هېواد پال شخصيت و. هغه په دې ښه پوهېده چې يو هېواد په کومو وسايلو سره پر ستونزو بريالی کېدای شي. هغه د توليدي او اقتصادي موسسو د پراختيا او پرمختيا

په برخه کې ډېره هڅه کوله. هغه و چې خپل کارونه يې په يوه چوکاټ کې منظم کړل. لومړنۍ پنځه کلن پلان يې په ۱۹۵۶م. کې پيل او په ښه توگه يې سرته ورساوه او دويم پلان يې په ۱۹۶۱م. کې تر لاس لاندې ونيو. په لومړي اقتصادي پلان کې پرمختيايي بودجه په بنسټيزو کارونو کې ولگول شوه چې د هغې په وسيله د سرکونو جوړول او د برېښنا د توليد کار ډېر ښه مخکې لاړ. په دې موده کې د کابل - کندهار او سپين بولدک تر منځ سرک، کابل - تورخم - قزل قلعه - د سالنگ تونل - کندهار - هرات او کشک نخود سرکونه اعمار شول.

همدارنگه د برېښنا په برخه کې د نغلو برېښنا د ۶۶ زره، ماهير د ۱۰ زره او د درونټې بند د ۱۱ زرو او د مزار شريف برېښنا ۱۰ زره کيلو واټو ته يې ظرفيت لوړ شو.

د نفتو او گازو د منابعو استخراج د هېواد په شمال کې پيل شو. د ډبرو سکاره په پوره اندازه توليد شول. د صنايعو په برخه کې د مزار شريف د سرې د فابريکې توليدات په کال کې ۱۰۰ زرو ټنو ته ورسېدل، د غوري سمټو فابريکه او د موټرو د ترميم ډېر شمېر دستگاه گانې د هېواد په مختلفو برخو کې جوړې شوې. د دې تر څنگ د کابل د جنگلک فابريکه داسې کمپلېکس شوه چې نه يواځې وروسته يې لوی ماشينونه ترميمول، بلکې د نصبولو چارې يې هم سر ته رسولې.

همدارنگه د ننگرهار پروژې ته زياته پاملرنه وشوه تر څو د هغې د توليداتو کچه جگه شي چې په ټول ژمي کې به يې د هېواد اکثره سيمو ته مېوې او سابه ورکول.

د محمد داوود خان دويم اقتصادي پلان د وخت د کموالي او د ځينو نورو ستونزو له امله پلې نشو چې وروسته محمد داوود خان مستعفي او په دې توگه د هغه د صدارت دوره پای ته ورسېده.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د محمد داوود خان پر شخصيت او بهرني سياست او دويمه ډله دې د هغه د پنځه کلن پلان په اړه يو له بله سره خبرې وکړي.

پوښتنې

- ۱- سردار محمد داوود خان څرنگه د صدارت دنده تر لاسه کړه؟
- ۲- د محمد داوود خان بهرني سياست په لنډه توگه معرفي کړئ.
- ۳- په لومړي پنځه کلن پلان کې کوم بنسټيز کارونه تر سره شول؟ هغه ووايست.
- ۴- د سردار محمد داوود خان دويم پنځه کلن پلان ولې پلې نشو؟

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې د محمد داوود خان د شخصيت او پنځه کلن پلان په برخه کې له منابعو، مشرانو او پوهانو څخه معلومات تر لاسه او بيا دې په ټولگي کې ووايي.

د دېموکراسۍ لسيزه (۱۳۴۳ - ۱۳۵۲ لمريز)

ډاکټر محمد يوسف

آيا پوهېږئ د ديموکراسۍ د لسيزې
اساسي قانون څه پايلې درلودلې؟
د دې پوښتنې ځواب په دې لوست
کې به يې ترلاسه کړئ.

د ظاهر شاه د سلطنت وروستي لس کلونه د دېموکراسۍ د لسيزې (اساسي قانون) يا د مشروطي شاهي په نامه يادوي. په افغانستان کې د دېموکراسۍ دوره د سردار محمد داودخان تر استعفا يا د ۱۳۴۳ لمريز کال د اساسي قانون تر انفاذ وروسته پيل او تر لسو کلونو پورې يې دوام وکړ. تر دې دمخه د شاه محمود خان د صدارت په دوره کې هم هېواد ته د دېموکراسۍ زمينې رامنځ ته شوې وې.

په نوي اساسي قانون کې پرېکړه وشوه چې د شاهي کورنۍ غړي په سياسي گوندونو کې برخه نشي اخستې او لاندې دندې او مسووليتونه تر سره کولای نشي:

۱- د صدارت مقام. ۲- په شورا کې غړيتوب. ۳- په ستره محکمه کې غړيتوب چې د همدې پرېکړې له امله د دېموکراسۍ په لسيزه کې پنځه صدراعظمان چې د شاهي کورنۍ غړي نه وو

(ډاکټر محمد يوسف، محمد هاشم ميوندوال، نور احمد اعتمادي، ډاکټر عبدالظاهر، محمد موسی شفيق) دندې تر سره کړې. کله چې سردار محمد داوود خان د صدارت له مقامه استعفا ورکړه، محمد ظاهر شاه ډاکټر محمد يوسف د صدارت پر مقام مامور کړ، هغه هم ومنله او خپله کابينه يې د ۱۹۶۳ م. کال د مارچ په ۱۳ مه جوړه کړه.

ډاکټر محمد يوسف په آلمان کې د فزيک په رشته کې زده کړې کړې وې. هغه په يوې منځنۍ کورنۍ پورې اړه درلوده. د ډاکټر محمد يوسف د حکومت غوره او اساسي دنده د اساسي قانون تدوين او د هغه د قانوني مرحلې سر ته رسول وو چې اعليحضرت محمد ظاهر شاه لويه جرگه راوغوښته، اساسي قانون تدوين او هغه يې تاييد او تصديق کړ. ډاکټر محمد يوسف د درېيم اساسي قانون په تدوين پيل وکړ. د ډېموکراسۍ دغه نوی نهضت په افغاني ټولنه کې د ډول ډول غبرگونونو سره مخامخ شو. ډېرو افغانانو، په ځانگړې توگه ځوانانو يې تود هرکلی وکړ، خو د هېواد په لويو ښارونو کې سختې مظاهرې رامنځ ته شوې.

د ډېموکراسۍ په لسيزه کې د مطبوعاتو قانون د تقينې فرمان په وسيله نافذ شو او د دې قانون پر بنسټ په کابل کې دېرش جريدې نشر شوې چې د بېلگې په توگه مشهورې ورځپاڼې او جريدې يې په لاندې ډول وې:

افغان، مساوات، روزگار، افغان ملت، ملت، کاروان ورځپاڼه، خلق، پرچم، شعله جاوېد، گهيځ، ترجمان، مردم او داسې نور...

په دې دوره کې د احزابو قانون د اساسي قانون په شورا کې پاس او د توشېح لپاره د شاه حضور ته واستول شو، خو شاه دا قانون وځنډاوه او د خپلې پاچاهۍ تر پايه يې توشېح نه کړ، خو له دې

سره هم روشنفکرانو په ښکاره ډول خپل سياسي فعاليتونه پيل کړل او هر سياسي جريان د ځان لپاره يو نشراتي ارگان درلود چې خپلې اعلاميې به يې په کې خپرولې. دغو ډلو د ډيموکراسۍ په لسيزه کې د خپلو فکري کړنلارو له امله په ښي او کينوگروپونو وېشل شوي وو چې عبارت وو له:

۱- د خلق ډيموکراتيک گوند چې وروسته په دوو ډلو، خلق او پرچم ووېشل شو؛

۲- اسلامي نهضت يا د مسلمانو ځوانانو جريان؛

۳- حزب دموکراتيک نوين (شعله جاوېد)؛

۴- مترقي ډيموکرات گوند؛

۵- افغان ټولنپال ولسواک گوند (افغان ملت)؛

۶- د اتحاد ملي گوند.

همدارنگه نورې لويې او وړې ډلې هم وې چې په سياسي فعاليتونو بوختې وې. په عمومي توگه د ډيموکراسۍ په لسيزه کې سياسي ډلو د ډيموکراسۍ له نامه څخه په گټې اخيستنې سره په سياسي فعاليتونو لاس پوري کړ.

په فرهنگي او عمراني برخو کې هم کار وشو. د اساسي قانون په لسيزه کې چې پنځه صدراعظمانو دنده تر سره کړه، په ملکي او نظامي برخو کې تر يوې کچې کار وشو. د دغو فعاليتونو ځينې بنسټونه چې د داوود خان د صدارت په وخت کې اېښودل شوي وو، د ډيموکراسۍ په لسيزه کې پای ته ورسېدل.

د ډيموکراسۍ (اساسي قانون) په لسيزه کې د قواو تفکيک هم رامنځ ته شو او دولت پر درېو

قواوو (اجرایه، مقننه او قضایه) ووېشل شول او د شورا د دولسمې او دیارلسمې دورې لپاره په هېواد کې آزادې ټاکنې وشوې چې د افغانستان خلکو خپل استازي شورا ته واستول. په دې دوره کې پنځو حکومتونو له ولسي جرگې څخه د باور رایه واخیسته.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، لومړنۍ ډله دې د ډېموکراسۍ د لسيزې د احزابو د قانون په اړه او دویمه ډله دې د ډېموکراسۍ په لسيزه کې د قواوو د تفکيک په برخه کې یو له بله سره خبرې وکړي.

پوښتني

- ۱- د ډېموکراسۍ لسيزه په افغانستان کې په کوم ډول منځ ته راغله؟
- ۲- کومو صدراعظمانو د ډېموکراسۍ په لسيزه کې دندې تر سره کړې؟
- ۳- د ډېموکراسۍ په لسيزه کې کومې ورځپاڼې او جريدې خپرې شوې؟ نومونه يې ووياست.
- ۴- د ډېموکراسۍ په لسيزه کې دولت پر څو قواوو ووېشل شو؟

له ټولگي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د هغو کارونو او برنامو په هکله چې د ډېموکراسۍ په لسيزه کې تر سره شوي دي یو مطلب جوړ او خپلو نورو ټولگيوالو ته دې ووايي.

په جمهوريت باندي د سلطنتي رژيم د بدلېدو لاملونه

جمهور رئیس محمد داوود خان د کابینې له غړو سره

ولې سلطنت(مشروطه شاهي)) په جمهوریت بدله شوه، کومو شخصیتونو پکې لویه ونډه درلوده؟ په دې لوست کې به دغو پوښتنو ته ځواب ووايو.

مشروطه شاهي رژيم په ۱۳۵۲ هـ. ش کال د چنگاښ په ۲۶ نېټه د يوې سپينې کودتا په ترڅ کې د سردار محمد داوود خان تر مشرۍ لاندې نسکور او پر ځای يې جمهوري نظام اعلان شو. سردار محمد داود خان چې د محمدظاهرشاه د حکومت پرمهال د صدارت مقام يې د يولې مسایلو پر اساس پرېښود، غوښتل يې چې خپلې شخصي او ملي موخې په خپلواکه توگه پر مخ يوسي هيله يې درلوده چې په سياست کې بيا برخه واخلي او د هېواد په سياسي او اداري برخليک کې اغېزمنه ونډه ولري. د ډاکټر محمد يوسف د صدارت په دوره کې د ۱۳۴۳ لمریز کال د اساسي قانون انفاذ د مشروطه شاهي نظام اساسات رامنځ ته کړل، نو دغې موخې محمد ظاهر شاه ته دا انگېرنه ورکړه چې محمد داوود بايد د صدارت له مقامه لرې او سياسي ډگر ته يې بيا راتگ د تل لپاره ناشونی شي. د همدې اساسي قانون په يوې مادې کې ليکل شوي و چې د شاهي کورنۍ غړي په سياسي گوندونو کې غړيتوب نه شي اخيستلی. پورتنی محدوديت چې نېغ په نېغه محمد داوود خان ته متوجه و، وروسته يې د هغه د ټولو سياسي هلو ځلو لارې بندې کړې.

له بل لوري وروستني حکومتونه چې يو په بل پسې ناکامېدل، د هېواد د اقتصادي او ټولنيز پرمختگ په برخه کې يې د خلکو باور له لاسه ورکاوه. له دې امله د شاهي نظام له ادارې څخه د خلکو ناهيلي

او کرکه ورځ په ورځ ډېرېدله.

محمد داوود خان دا پرېکړه کړې وه په هر ډول چې امکان ولري د هېواد په سياسي جوړښت کې بدلون راوړي، تر څو له يوې خوا د بحران خطر له منځه يوسي او له بل پلوه د خلکو غوښتنې د افغانستان د اقتصادي او ټولنيز پرمختگ په اړوند پوره کړي. له دې امله محمد داوود خان يو ځل بيا په سياسي فعاليت لاس پورې او له شخصيتونو، سياسي گوندونو او د هېواد له مختلفو ډلو سره يې اړيکې ټينگې کړې.

محمد داوود خپل پلان داسې جوړ کړ چې د خپلو پلويانو د جلب و جذب دايره پراخه کړي او د سياسي قدرت د لاس ته راوړنې اصلي کيلي چې پوځ و ملاتړيې تر لاسه کړي، نو په دې وخت کې چې سلطنتي نظام خپل محبوبيت په ټولنه کې تر يو حده پورې له لاسه ورکړي و خلک دې ته حاضر وو چې د ټولنې په سياسي جوړښت کې يو ژور بدلون ومني او هغوی ورته هرکلی ووايي. محمد داوود او ملگرو يې وکړای شول، چې له همدې حالت څخه په گټې اخستني سره د خپل نفوذ حلقه په پوځ کې جوړ او د پوځي کودتا لپاره زمينه برابره کړي.

په دې وخت کې محمد ظاهر شاه د سترگې د علاج لپاره اروپا ته تللی و. د کودتا مقدمات له مخکې جوړ شوي و. نو په دې توگه د ۱۳۵۲ لمريز کال د چنگاښ په ۲۶ مه د محمد داوود په مشرۍ او د پوځ د افسرانو په مرسته د شاهي نظام په ړنگولو لومړنی جمهوريت برياليتوب ته ورسېد او د هېواد د تاريخ نوی څپرکی پرانيستل شو.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، لومړنۍ ډله دې له سلطنته څخه په جمهوريت د بدلېدلو پر لاملونو او دويمه ډله دې د شاهي او جمهوري نظام تر منځ د توپير په هکله يو له بله سره خبرې وکړي.

پوښتنې

- ۱- د ۱۳۵۲ کال د چنگاښ پر ۲۶ مه کومه پېښه رامنځ ته شوه؟
- ۲- هغه کوم لاملونه وو چې سردار محمد داوود يې دې ته اړ کړ چې کودتاه وکړي؟
- ۳- سردار محمد داوود خان د کودتا پلان څنگه طرح کړ؟

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې د محمد داوود خان د کودتا د لاملونو په اړه چې په ۱۳۵۲ لمريز کال کې رامنځ ته شوه، وڅېړي او برابر شوی مطلب دې په ټولگي کې وړاندې کړي.

د ۱۳۵۲ لمريز کال د چنگاښ د ۲۶ مې کودتاه

په تېر لوست کې د کودتاه د لاملونو سره آشنا شوي، په دې لوست کې به د کودتاه د سرته رسېدونکو، د نوي دولت د سياست او د کودتاه پايولو سره پېژندگلوي تر لاسه کړئ.

سردار محمد داوود خان چې کله د صدارت له مقام څخه استعفاء وکړه، او لس کاله يې په گوښه والي کې تير کړل، د خپل صدارت په موده کې يې د هېواد د پرمختگ لپاره ډېرې هڅې کړې وې. د خپلې لس کلنې گوښه والي په موده کې يې هم علاقه درلوده چې هېواد د پرمختللو هېوادونو په کتار کې ودروي. همدا وه چې د ۱۹۷۳ م. کال د جولای په ۱۷ مه چې د ۱۳۵۲ لمريز کال د چنگاښ له ۲۶ مې نېټې سره برابره وه، کودتاه وکړه چې په پايله کې د افغانستان شاهي نظام ملغا او جمهوريت اعلان شو. د چنگاښ د ۲۶ مې کودتاه د ۱۹۶۳ م. کال د اساسي قانون لسيزې ته د پای ټکي کېښود. که څه هم هغو پنځو حکومتونو د ډيموکراسۍ دعوه کوله، خو په حقيقت کې پرې انارشيسټي خصلت غالب و. د داوود خان کودتاه دې گډ وډيو ته خاتمه ورکړه او پر ځای يې سردار محمد داوود خان د يوه ملي رهبر په توگه راڅرگند شو.

د شخصيت له پلوه هغه ډير پاک، د اخلاقي سجايوو خاوند او پر هېواد مين انسان و. د کودتاه تر پايلې وروسته يې خپله تاريخي بيانیه (خلکو ته خطاب) په نامه اعلان کړه چې د نوي دولت کړنلاره په کې وه.

داوود خان افغانستان د گاونډيو هېوادونو سره د دوستۍ لېوال، د غير منسلک هېوادونو غړی وباله او د ملگرو ملتونو ټولنې له منشور څخه يې خپل ملاتړ اعلان کړ، يوازې د پښتونستان مسئله يې له پاکستان سره د اختلاف د ټکي په توگه ياده کړه او د سولې له لارې يې د هغې د حل غوښتنه وکړه.

د نوي دولت د کړنلارې څخه د هېواد خلکو په ولايتونو او مرکز کې تود هر کلی وکړ، محمدظاهر شاه چې د ايټاليا د ناپل په ښار کې په استراحت بوخت و، په کابل کې د خپلې پاچاهۍ د له منځه تللو څخه خبر شو. سمدستي روم ته لاړ او خپله استعفا يې د افغانستان د سفارت له لارې د افغانستان د جمهوريت د مؤسس په نامه کابل ته را ولېږله. د استعفا نامې په رسېدلو سره چې د شاهي کورنۍ غړي بنديان وو له بنده آزاد او ايټاليې ته ولاړل.

يوه ورځ وروسته د نوي نظام د مرکزي کمېټې لومړۍ جلسه جوړه شوه. مرکزي کمېټې محمد داوود خان د

دولت د جمهور رئیس، صدراعظم، د بهرنیو چارو او د دفاع د وزیر په توګه وټاکه او نوموړي نوې کابینه معرفي کړه. د محمد داوود خان د فرمان په اساس د ۱۳۴۳ لمریز کال اساسي قانون لغوه شو او د نوي اساسي قانون د تصویب لپاره لویه جرګه چې ۳۴۹ کسه غړي یې درلودل د عزیزالله واصفي په مشرۍ راوغوښتل شوه او د ۱۹۷۷م. کال د مارچ په ۱۴مه نوي اساسي قانون تدوین او د محمد داوود خان له خوا توشیح او نافذ شو. په ټولنیزه او اقتصادي برخه کې هم یولړ اقدامات وشول چې پر بنسټ یې د ځمکو اصلاحاتو ته پاملرنه وشوه، د ځمکې د اراضي قانون ((مترقي مالیات)) تصویب شو او له هغې سره سم د مالکانو اضافي ځمکې هغه بزګرانو ته چې لږ یا هېڅ ځمکه یې نه درلوده ورکړل شوه. د دولت له خوا د جزا او مدني قانون تصویب شو. ملي سرود منځ ته راغی، د بیړغ په نښان کې هم بدلونونه راغلل. د افغانستان د جمهوري دولت له ډېرو مهمو کارونو څخه یو هم د اووه کلن اقتصادي پلان جوړول و. دا پلان په ۱۹۷۶م. کې پیل او په ۱۹۸۳م. کې باید پای ته رسېدلی وای.

د جمهوریت په موده کې په ټول هېواد کې د سرکونو د څارنې او ترمیم کار پیل شو. له هراته د کندهار تر سپین بولدک پورې د اوسپنې پټلۍ، د لوګر د عینکو د مسو د کان او د حاجي ګک د سروې کار تر لاسه لاندې ونيول شو.

د محمد داوود خان پلانونه او پروګرامونه ډېر پراخ بنسټه ووچې ټول یې عملي نه شول، او د ۱۳۵۷ لمریز کال د غويي پر اوومه د یوې پوځي کودتاه په وسیله د محمد داوود خان جمهوري نظام ړنګ شو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو وویشل شي. لومړنۍ ډله دې د محمد داوود خان د شخصیت په اړه او دویمه ډله دې د هغه د اقتصادي پلانونو په برخه کې په خپلو کې خبرې وکړي.

پوښتنې

۱. د محمد داوود خان د کودتاه پایلې څه وې؟
۲. کومو خلکو د محمد داوود خان په کودتاه کې زیاته ونډه درلوده؟
۳. د ۱۳۴۳ لمریز کال اساسي قانون په برخه کې کوم اقدامات وشول؟ په لنډه توګه یې ووايي.
۴. په اووه کلن اقتصادي پلان کې کوم کارونه تر سره شول؟

له ټولګي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د جمهوریت د دورې د څرنګوالي په اړه مطلب جوړ او په ټولګي کې دې ووايي.

د دویم څپرکي بیا کتنه

د نړۍ د شلمې پېړۍ ټولنیز، سیاسي او اقتصادي حالت د رنسانس د دورې د ۱۵ مې پېړۍ د دویمې نیمایي څخه تر ۱۸ مې میلادي پېړۍ پورې د مستقیمو اندونو، نظریو، د فرانسې د لوی انقلاب په ۱۷۸۹ م. کال کې د بنسټیزو اغېزو او د ۱۹ مې پېړۍ د یوشمېر فیلسوفانو د افکارو او نظریو محصول گڼل کېږي. د دغو ټولو سیستمونو او سیاسي مکتبونو لوړوالی په دې تاریخي مرحله کې داسې انگازې رامنځ ته کړې چې بشریت یې په تېرو دورو کې ډېره لږه بېلگه لېدلې وه. دا ځکه چې د اقتصادي گټو او د مخالفو لوریو اختلاف د خپلو تضادونو تر ټولو لوړې کچې ته ورسېد او په نړۍ کې ډېرو لویو وړانونکو پېښو ته لاره هواره کړه.

په همدغې دورې کې د دوو نړیوالو جگړو په لړ کې نړۍ په دوو دښمنو قطبونو (ختیځ او لوېدیځ) ووېشل شوه. د امریکا متحده ایالاتو په نړیواله برخه کې د بریتانیا ځای ونیو. چین د خپل مستقل سیاسي خط په لرلو سره د نړۍ د دریم ځواک په توگه څرگند شو. اټومي، بیولوژیکي او کیمیاوي وسلې د نړیوالې سیالۍ د پرمخ وړلو وسیله شوه، اقتصادي سیالۍ خپل وروستی پور ته ورسېدې او سرې جگړې چټک دوام پیدا کړې.

که څه هم د شلمې پېړۍ نړۍ ډېره متشنجه او بې ثباته وه، خو پرله پسې سیالیو د انسان د ژوندانه په څرنگوالي کې ستر رول ولوباوه او د پرمختګ سبب شو. خو دغو پرمختګونو ټولنیزه جنبه نه درلوده او د ملتونو لویه برخه په ځانگړې توگه د افریقا او آسیا په لویو وچو کې له دې اسانتیاوو بې برخې پاتې شول. په دغو ټولنو کې یو هم افغانستان و چې تر ټولو وروسته او د نوي تمدن له امکاناتو او وسایلو څخه بې برخې پاتې شو.

د افغانستان د وروسته پاتې والي لوی لامل دا و چې په شلمه پېړۍ کې دا هېواد د سیمې د هېوادو د ستراتیژيو د تقاطع ټکی شو او د نړیوالو سیالیو په پایله کې یې ډېر زیان ولید.

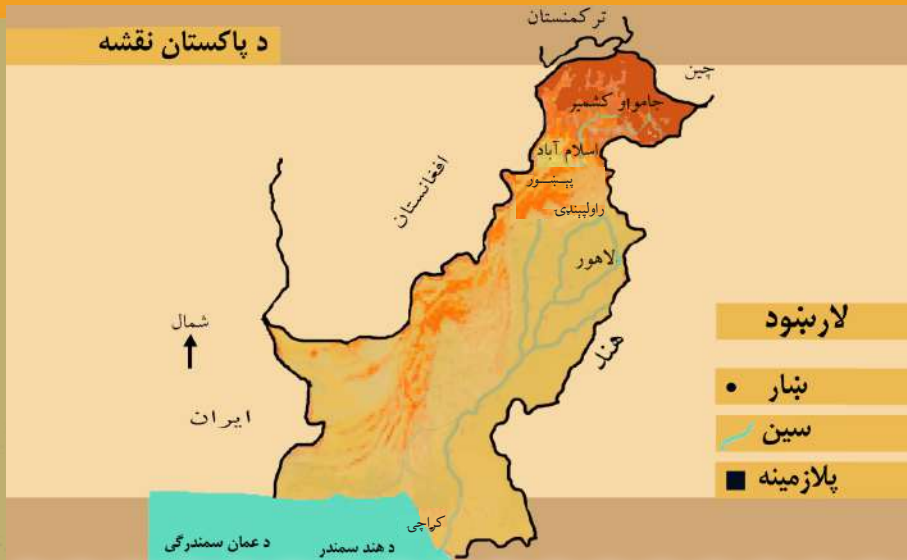
درېيم څپرکی

د افغانستان گاونډي هېوادونه

د درېيم څپرکي موخي

- ۱- د پاکستان د معاصر تاريخ او پېښو سره پېژندگلوي.
- ۲- د ايران د معاصر تاريخ او پېښو سره پېژندگلوي.
- ۳- د چين د معاصر تاريخ او پېښو سره پېژندگلوي.
- ۴- د تاجکستان د معاصر تاريخ او پېښو سره پېژندگلوي.
- ۵- د ازبکستان د معاصر تاريخ او پېښو سره پېژندگلوي.
- ۶- د ترکمنستان د معاصر تاريخ او پېښو سره پېژندگلوي.
- ۷- د نقشو او اطلسونو څخه د کار اخېستلو مهارت.

د پاکستان اسلامي جمهوریت

د نهم ټولگي په تاريخ کې تاسې د پاکستان د موقعیت، نفوس او کلتوري ارزښتونو په اړه بلد شوی. په دې لوست کې تاسې ته د هند د نیمې وچې د تاريخ، له هند څخه د پاکستان او له پاکستان څخه د بنگله دېش د بېلتون په هکله معلومات وړاندې کېږي. د پاکستان تاريخ د هغه د جوړښت څخه وړاندې د افغانستان او يا د هند د شبي قارې په تاريخ مطالعه کيدای شي.

اسلام د اوومې ميلادي پېړۍ په لومړيو کې د هند نیمې وچې ته ورسېد. پوځيان او مسلمان مهاجرين چې له لوېديځ څخه راغلي وو، د سند د سيند او پنجاب په سيمه کې چې د پاکستان د ځمکې لويه برخه جوړوي، مېشت شول. څو پېړۍ مخکې د هند په نیمه لويه وچه کې مسلمانان د دوه لويو ټولنو په توگه د هند په ختيځ او لوېديځ څنډو کې رامنځ ته شول. د اسلام د مقدس دين سره د هند د بومي خلکو لېوالتيا د مسلمانانو په شمېر کې زياتوالی راوست.

د بریتانیا د واکمنۍ پر وخت د هند د نیمې وچې په ډېرو برخو کې د مسلمانانو شمېر زیات وو، سره له دې هم هندوانو په هغو ځایونو کې چې د مسلمانانو شمېر په کې ډېر هم و، په دولتي چارو کې پر هغوی غلبه درلوده. ځکه نو مسلمانانو د دې لپاره چې ښه ژوند ولري، داسې هېواد چې دوی یې خپل وگڼي، په هغه کې خپل مشران وټاکلی شي او خپل اسلامي کلتور ته وده ورکړي، مینه درلوده.

د هند د نیمې لويې وچې او پاکستان له مهمو تاريخي پېښو څخه يوه هم د مسلمانانو راتگ و، له آشوکا وروسته سياسي يووالی تر ډېره وخته پاتې نه شو. او په منځنيو پېړيو کې د کوچنيو پاچاهانو په لاس سره وپشلی و.

محمد علي جناح

کله چې د بودا دین مخ پر زوال شو، د هند سیال پاچاهان یو له بل سره په جگړې اخته شول. او دې کار مسلمانانو ته چې د اسلام د بیرغ وړونکي وو، مناسب فرصت په لاس ورکړ.

د هند نیمه لویه وچه د مغلو پر وخت د مسلمانانو تر واکمنۍ لاندې متحده شوه، خو ډېرو هندو شاهانو د مسلمانانو د واکمنۍ پر وړاندې مخالفت وکړ او د هغوی پر وړاندې یې مبارزه پیل کړه. د غزنویانو، غوریانو اسلامي سلسلو د هند پر نیمې لویې وچې واکمنۍ وکړه او د سختو مخالفتونو سره سره دغه نوې اسلامي ټولنې د هندوانو د پخوانۍ ټولنې ترڅنګ کرار کرار ساه اخیسته. د نوموړې ټولنې پادشاهانو به خپل پوځیان هڅول چې له هندو بنځو سره ودونه وکړي. د هندوانو د ټیټې پورې ډېر کسان د اسلام د جاذبې او نیاو له امله مسلمانان شول.

په ۱۸۸۵م. کال کې هندوانو د دې لپاره چې د یوه بومي پارلمان د جوړولو بنسټ کېږدي، د هند ملي کنگره یې جوړه کړه. یو شمېر مسلمانان له کنگرې سره یو ځای شول، خو لږ وروسته څرګنده شوه، چې مسلمانان په کې لږ دي او بنایي گټې یې په پام کې ونه نیول شي. په ۱۹۰۶ میلادي کال کې مسلمانان له کنگرې څخه جلا شول او خلکو ته یې ددې بلنه ورکړه چې په جلا ټولټاکنو کې مسلمانان خپل استازي وټاکي. په همدې ترڅ کې یې د هند د ټولو مسلمانانو انجمن (مسلم لیگ) د هندوانو د کنگرې د رقیب په توګه تاسیس کړ. د ۱۹۴۵م. کال تر ټولټاکنو وروسته د مسلمانانو د یوه ملي دولت غوښتنه لاپیاوړې شوه، که چېرته تجزیه منځ ته راغلې نه وای، جګړه پیلېده، خو په پایله کې دا دواړه پېښ شول.

په ۱۹۳۸م. کال کې جناح د مسلم لیګ د پیاوړتیا لپاره د (دوو ملتونو) نظریه وړاندې کړه او د یوه بېل اسلامي هېواد د جوړولو غوښتنه یې وکړه چې په ۱۹۴۰م. کال کې مسلم لیګ د یوه پرېکړه لیک په ترڅ کې د پاکستان د جوړولو غوښتونکی شو.

په ۱۹۴۶م. کې کنگرې او هم مسلم لیګ د بریتانیې د فدرالي حکومت د جوړولو طرح رد کړه او کنگره هم د ۱۹۴۷م. کال پورې د تجزیې منلو ته تیاره شوې وه او یوازې د سرحدونو ټاکل پاتې وو. د ۱۹۴۷م. کال د اګست په ۱۴ مه پاکستان جوړ شو. تر ټولو لوی د اسلامي او ملي وحدت ازموینه هغه وخت را ورسېده چې کله بریتانیا دا ومنله، چې د هند نیمه لویه وچه دې د هند او پاکستان په هېوادونو تجزیه کړي، یوازې هغو سیمو ته چې ډېر مسلمانان په کې اوسېدل دا اجازه ورکړل شوه چې له پاکستان

سره دې يو ځای شي، خو بيا هم د کشمير د ډېره ميشتي مسلمانې سيمې پر سر خبرې او لانجې روانې وې. د هند د نيمې لويې وچې تر تجزيې وروسته هندوان هند ته وتبتهدل او مسلمانانو هندي سيمې پرېښودې، په لکونو انسانان په فرقه ييزو نښتو کې ووژل شول. لږ وخت وروسته دواړه ملتونه د کشمير پر سر په جگړه اخته شول، هند کشمير په دې بانه چې حاکم يې هندو دی، نيولی و، خو د مسلمانانو په دې دليل،

خان عبدالغفار افغانستان ته په سفر کې

چې ډېری اوسېدونکې يې مسلمانان دي، بايد کشمير د پاکستان يوه برخه وي. د پاکستان اصلي ستونزه د ملي هويت جوړونه د سياسي پولو ټاکل د واقعيت پر بنسټ او باثباته او د منلو وړ رژيم د خلکو لپاره د توکمي، ژبني، عقيدتي او مذهبي توپير په لرو سره و.

د يوه مستقل هېواد په توگه د پاکستان په منځ ته راتگ کې ځينو رهبرانو لکه فيلسوف او شاعر اقبال لاهوري، حقوقپوه محمد علي جناح ستر رولونه لوبولي دي. خان عبدالغفار خان د پښتونخوا د سترو او ملي خپرو څخه دي چې د انگليس د استعمار او استبداد په وړاندې پاڅون وکړ او د خپل ژوند ډېرې شيبې يې په دې لار کې تېرې کړي دي.

کله چې مهتمگاندي په ۱۹۳۸م. کال کې د پښتونخوا څخه ليدنه کوله، نو له نږدې څخه يې پاچا خان، د هغه مبارزې، او د خلکو اخلاص وليد نو هغه ته يې داسې وويل: «زما دعا داده چې پښتانه نه يوازې دا چې هندوستان خپلواک کړي، بلکې د همدې خپلواکۍ په برکت ټولې نړۍ ته د نه تاوتریخوالي اصول وروپېژني».

د پاکستان تر خپلواکۍ وروسته د اسلام د رول پر سر يو شمېر قانوني مصالحې وشي. د ۱۹۵۶م. کال اساسي قانون پاکستان يو اسلامي هېواد اعلان کړ او هم يې پارلماني قوانين د اسلامي تحقيقاتو د انستيتوت (Islamic Research Institute) د بيا کتنې تابع کړل. په ۱۹۵۸م. کال کې دا قانون منسوخ شو او د پاکستان جمهوري د اعلان سره هڅه وشوه، د اسلامي رهبري ځواکمنتيا محاره کړي د هڅو په پايله کې په ۱۹۶۳م. کال کې بيا د ۱۹۵۶م. کال اسلامي شرايط څه نا څه اعاده شول.

د بنگله دېش بېلوالی

پاکستان ددې فکر پر بنسټ جوړ شو، چې د هند مسلمانان داسې يو ملت جوړ کړي چې د هېواد په لرلو سره ځانگړي سيمې او قلمرو ولري. پاکستان د سند، بلوچستان، پنجاب او د پښتونخوا له ايالتونو څخه ملت نه جوړاوه او د دوی ترمنځ ژور قومي او ژبني توپيرونه موجود وو. د پاکستان بنسټ اېښودونکو د دې نوي هېواد لپاره د لويديځ او ختيځ پاکستان د وحدت لپاره د اسلام دين اصلي عامل گاڼه. ژبنيو توپيرونو، ټولنيزو

ځانگړتياوو، فرهنگي ميراث او اقتصادي شرايطو مسئلې رامنځ ته کړې. ددغه هېواد دوو لويو ډلو تر اتلس کلونو پورې هڅه وکړه چې يو ځای ژوند سره وکړي او گټور اتحاد رامنځ ته کړي. خو همدې موخې ته ونه رسېدل.

د لويديځ او ختيځ پاکستان فرقه ييزه اختلافات او سيالي. د دولت د کمزورولو اصلي سرچينه وه چې د ژبنيو اختلاف ، په ځانگړې توگه په لويديځ کې او په ختيځ کې لږه صنعتي پرمختيا هغه څه وو چې د اختلافاتو لړۍ يې راخپرې کړې وې. په ختيځ پاکستان کې يو بل سياسي سيال را پيدا شو. د ۱۹۶۸م. کال په دوبي کې مجيب الرحمن د عوامي ليگ (خلک گوند) مشر د ۳۵ بنگاليانو په گډون له پاکستان څخه د بېلوالي مسؤول وگڼل شو. دغه اختلاف دې ته ورسېد چې په ۱۹۷۱م. کال کې د ختيځ او لويديځ پاکستان ترمنځ کورنۍ جگړه پيل شوه.

تريو خونړۍ جگړې وروسته، ختيځې برخې له مرکزي دولت سره خپلې اړيکې پرې کړې او د بنگله دېش په نامه يو بل هېواد رامنځ ته شو.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دريو بېلابېلو ډلو وويشل شي، لومړنۍ ډله دې د هند په نيمه وچه کې د رهبرانو او ملي شخصيتونو د نقش او د پاکستان د خپلواکۍ په هکله او دويمه ډله دې د پاکستان پر تېر تاريخ او درېمه ډله دې له پاکستان څخه د بنگله دېش د جلاوالي په هکله يو له بله څخه پوښتنې وکړي.

پوښتنې

- ۱- مسلمانان کوم وخت د هند په نيمه وچه کې استوگن شول؟
- ۲- د مسلم ليگ گوند په کوم کال کې جوړ شو؟
- ۳- پاکستان په کوم کال کې او څرنگه منځ ته راغی؟
- ۴- بنگله دېش ولې له پاکستان څخه بېل شو؟
- ۵- بنگله دېش په کوم کال کې د خپلواکۍ اعلان وکړ؟

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې د مشرانو، فرهنگي شخصيتونو او منابعو په مرسته د نه تاوتریخوالي د نهضت په اړه معلومات تر لاسه او بيا دې په ټولگي کې وويي.

د ایران اسلامي جمهوریت

په تېرو درسونو کې تاسې د ایران د موقعیت، ژبې او نفوس په اړه معلومات ترلاسه کړي وو، په دې لوست کې به د پهلوي دورې د قدرت، مهمو پېښو او د اسلامي انقلاب د لاملونو په هکله معلومات وړاندې شی.

اقتصادي، سیاسي، فرهنگي او ټولنیز حالات د قاجاري دورې په پایله کې مخ په خرابېدو وو چې د یو لړ بدلونونو لپاره په ایران کې یې لاره پرانیستله. په ایران کې د وروستیو کلونو پېښې له دوو خواوو، کورني او بهرني حالاتو څخه اغېزمن و په بهرني برخه کې باید وویل شي چې استعماري هېوادونو لکه د روس او انگلیس اغېزه او په قاجار په دوره کې د ایران د اقتصادي توان په کمزورۍ کې مهم رول درلود. له اروپایي هېوادونو سره د ایران اقتصادي اړیکې له صفوي دورې پیل شوې وې او نسبي انډول یې درلود، خو د قاجاریانو د دورې په وروستیو وختونو کې دغه انډول د اروپایي هېوادونو په ګټه او د ایران په زیان تمام شو. د ایران کورني محصولاتو له بهرنیو تولیداتو سره سیالي نه شوه کولای، نو ځکه کورني تولیدات مخ په ښکته روان شول او ځای یې بهرنیو تولیداتو ونيو. د ایران په مختلفو ښارونو کې د صنایعو او کسبونو خاوندانو په کرار کرار خپلې دندې له لاسه ورکړې، اوزگار شول او ښکېلتیا خپل ځای بېکارۍ او بېوزلۍ ته پرېښود.

عدالت غوښتونکو استبدادي ضد جنبشونو په ایران کې او ورسره د اسلامي تعلیماتو یوې برخې د خپلواکۍ تر لاسه کولو او د عدالت د راستولو لپاره اغېزمن نقش ولوباوه چې د مطلقې واکمنۍ، استبداد، ظلم او ناروا او د ځان غوښتونکو واکمنانو پر ضد خلک یې مبارزې ته رابلل چې کولای شو دغه اغېزې

په قاجاريه دوره کې د مشروطيت په نهضت کې ووينو. نړېوالو پېښو او واقعاتو هم پر سياسي او ټولنيزو بدلونونو اغېزي وکړي، د لومړۍ نړېوالې جگړې څخه يو کال مخکې احمد شاه قاجار چې ځوان شوی و، ناصر الملک يې د سلطنت له مرستيالۍ لرې کړ او د ملي شورا د مجلس جوړونې لپاره يې د ټاکنو امر صادر کړ، خو يو کال وروسته د لومړۍ نړېوالې جگړې په پيل سره د پرديو د تېرېدو له امله مجلس وځنډېد. ايران له ناپييلتوب سره سره، د پرديو له تېرېدو او د جگړې د ناوړه پايلو سره مخامخ شو.

پهلوي دوره

تر لومړۍ نړېوالې جگړې وروسته په ايران کې سياسي، اقتصادي او اداري گډوډۍ، په روسيه کې د سوسيالستي نظام راتگ او گاونډيو هېوادونو ته يې د خپراوي شتون او په ايران کې د حاکمه وضعې څخه د بېلابېلو پاڅونو رامنځ ته کېدل او د ملت سرتاسري ناخوښي، د هېواد په شاو خوا کې، د سوداگريز لارو بنديزونه او له احمد شاه قاجار څخه د ملي او هېواد پالو محافظو ناهيلي او ناخوښي هغه څه وو چې د کب د مياشتې د درېمې نېټې د کودتاه لپاره يې لاره برابره کړه، د کودتا مشر رضا خان وو.

رضاشاه

نوموړي د تهران له نيولو وروسته هغه د سيد ضياءالدين طباطبائي په مشرۍ مستقله کابينه جوړه کړه او لږ وروسته رضاخان د دفاع وزير شو. ضياءالدين له ايران څخه تبعيد شو او وروسته د قوام السلطنه په کابينه کې د دفاع د وزارت چارې او د ايران د پوځي قواوو مشري هم د رضاخان په لاس کې پاتې شوه. په داسې وضعيت کې په سياسي غونډو، ناستو او مطبوعاتو کې د احمدشاه قاجار پرضد د مخالفت خبرې پيل شوې.

د رضاشاه د قدرت وړ خدمتونه، پوځي ځواکمنتيا، ښه سياست او قاطع تدبير د دې لامل شو چې قاجاري سلطنت راو پرزوي. رضاخان د شاه په غياب کې چې په اروپا کې اوسېده، خپله ځواکمني ورځ په ورځ ټينگوله او همدارنگه يې دا هڅه کوله چې په پراخو تبليغاتو سره دا وښيي چې احمد شاه د هېواد د برخليک په اړه کومه پروا نه لري.

په پايله کې د ملي شورا مجلس د ۱۳۰۴ لمريز کال د لړم په مياشت کې د قاجاري سلطنت ړنگېدل او موقت حکومت يې د پوځ د مشر رضا شاه تر مشرۍ لاندې اعلان کړ. د ملي شورا د غوښتنې سره سم د هماغه کال د ليندۍ په مياشت کې د مؤسيسان مجلس جوړ کړ او نوموړي مجلس سلطنت رضاشاه په پهلوي ته تفويض کړ او د قانون هغه مواد چې سلطنت يې د قاجاريه کورنۍ مختص گانې لغوه او پر نوي موادو کې سلطنت د پهلوي کورنۍ ته ځانگړې کړ.

دويمه نړېواله جگړه چې له ۱۹۳۹ - ۱۹۴۵ م. کال پورې يې دوام وکړ، د ۱۳۲۰ لمريز کال د سمبلې مياشتې په ۲۵ مه د شوروي اتحاد او انگلسي قواوو له څو لوريو په ايران يرغل وکړ.

رضا خان په همدې میاشت کې سلطنت پرېښود او د هېواد چارې یې خپل مشر زوی او د سلطنت ولیعهد ته وسپارلې او پخپله سویلي افریقې ته لاړ. نوموړي له هېواد څخه بهر له دوه کاله، لس میاشتو او نهه ورځو وروسته د زړه د درېدو له امله وفات شو.

رضا خان د خپل سلطنت د واکمنۍ پر مهال یې مهمې چارې سرته ورسولې: د منظم پوځ جوړول، د محاکمو د جوړښت نوي کول، د مدني او جزایي قوانینو د مجموعي تدوین، د وگړو د شمېرنې د ادارې جوړول، د پېژندنې کارتونه یا تذکرې، د املاکو د ادارې رامنځ ته کول، د سرتاسری ریل گاډي پټلۍ جوړول، د ملي بانک جوړول، د رویو چاپول، د گمرکي تعرفو وضع کول، د ښارونو جوړول، د فرهنگ پراخول، د شرکتونو رامنځ ته کول، د پوهنتون جوړول، د ټولنیزو اصلاحاتو رامنځ ته کول او ولایتونو ته د هغو تعمیمول.

محمد رضا شاه پهلوي

محمد رضا شاه پهلوي د رضا شاه پهلوي زوی او د پهلوي کورنۍ دویم پاچا و. هغه د ۱۲۹۸ المریز کال د لړم په میاشت کې په تهران کې زېږېدلې، لومړنۍ زده کړې یې په پوځي ښوونځي کې او لوړې زده کړې

محمد رضا شاه پهلوی

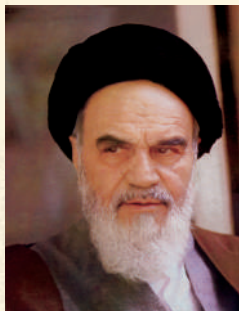
یې په سویس کې بشپړې کړې. د ۱۳۲۰ المریز کال د وري (سنبلي) په میاشت کې په ایران باندې د پخوانۍ شوروي اتحاد او انگلیسانو د حملې له امله رضا شاه سلطنت پرېښود او محمد رضا شاه چې د سلطنت ولیعهد و، د سلطنت واک یې تر لاسه کړ. د وري په ۲۵ مه یې د شورا په مجلس کې د وفادارۍ لوړه وکړه. په دې توگه په داسې تورو ورځو کې چې له یوې خوا نړېوالې جگړې نړۍ نیولې وه او له بله لورې د ایران هېواد د روس او انگلیس تر اشغال لاندې و، سلطنت ته ورسېد. د محمد رضا شاه د سلطنت د لومړنیو کلونو ورځې ډېرې بدې وې، ځکه چې د هېواد خپلواکي له گواښ سره مخامخ وه او هم یې د ځینو برخو د تجزیې لپاره

دسیسې جوړېدلې، د تهران د کنفرانس د اعلامیې په خپرولو سره چې د

انگلیس، روس او امریکا مشرانو په کې گډون درلود، تر یو حده دا پلان له منځه لاړ، چې له امله یې تر دویمې نړېوالې جگړې وروسته اشغالي قواو ایران پرېښود. د محمد رضاشاه د سلطنت له مهمو کارونو څخه یو هم د ایران د نفتو ملي کول دي، چې د ډاکټر محمد مصدق په مشرۍ تر سره شو.

د محمد رضا شاه د حکمرانۍ د دورې له مهمو کارونو څخه دا دي چې ایران یې د ملگرو ملتونو د ټولني سره یو ځای کړ، د تهران د تاریخي کنفرانس جوړول چې له امله یې د ایران ځمکنۍ بشپړتیا او خپلواکي تر لاسه شوه، د بغداد په نظامي تړون (سنټو) کې د ایران داخلېدل، د لومړي ځل لپاره د تلویزیون د دستگاه رامنځ ته کول، د مرکزي بانک جوړول، د نالوستۍ پر وړاندې مبارزه، د سنا او شورا په مجلسونو کې د

بنځو د انتخاب حق، د لویو سرکونو جوړول، د سیاسي گوندونو رامنځ ته کول، د موټر جوړولو کارخانې، د اورگاډو نوې پټلۍ، د ایران او روس تر منځ د گاز د نل لیکي غځول، د نړۍ له هېوادونو سره د سیاسي اړیکو ټینګول، د نفتي فابریکو جوړول، له عراق سره د اوبو د سرحدونو ټاکل، د فرانسې او آلمان په مرسته د هستوي انرژۍ د مرکز جوړول هغه څه دي چې یادولی یې شو.

آیت الله سید روح الله خمیني

محمد رضا شاه د ۱۳۵۷ لمریز کال د مرغومي په میاشت کې د ایران د اسلامي انقلاب او پاڅون له امله د خپلې کورنۍ له ټولو غړو سره مصر ته ولاړ او تر ۱۸ میاشتو سرگردانۍ وروسته په ۱۳۵۹ کال کې د سرطان د ناروغۍ له امله په مصر کې مړ او هورې خاورو ته وسپارل شو.

د ایران اوضاع له ۱۳۵۶ لمریز کاله را وروسته له ډېرو چټکو بدلونونو سره مخ شو او هغه نهضت چې امام خمیني له ۱۳۴۱ لمریز کال څخه پیل کړی و، پراخې کچې ته ورسېد او په انقلاب واوښت چې په پایله کې د ۱۳۵۷ لمریز کال د سلواغې د میاشتې په ۲۲ مه نېټه بریالیتوب ته ورسېد. مصر ته د شاه له تېښتې څخه وروسته هغه نظام چې ۳۷ کاله پر هېواد حاکم و، له منځه ولاړ. په پای کې د سلواغې د میاشتې په دولسمه امام خمیني ایران ته راوگرځېد او خلکو یې تود هر کلی وکړ. نوی دولت په ۱۳۵۷/۱۱/۱۵ نېټه د امام خمیني په حکم د مهندس بازرگان په صدارت رسمیت پیدا کړ، بازرگان ته دنده ورکړل شوه چې سربېره د هېواد پر اداره کولو ددې لپاره چې سیاسي نظام په اسلامي جمهوریت بدل شي، ټول پوښتنه وکړي او په دې توګه د ایران د تاریخ نوی څپرکی پیل شو.

په ټولګي کې فعالیتونه

زده کوونکي دې په ټولګي کې پر دوو ډلو وویشل شي، لومړنۍ ډله دې د قاجاري حکومت د سقوط د لاملونو او دویمه ډله دې د پهلوي کورنۍ په برخه کې یو له بل خبرې اترې وکړي.

پوښتني

- ۱- د محمدشاه قاجار د سلطنت د ړنګیدو لاملونه په ګوته کړئ.
- ۲- د رضاشاه د سلطنت مهمې پېښې په ګوته کړئ.
- ۳- د محمد رضاشاه د سلطنت د ړنګیدو لاملونه کوم و؟
- ۴- د ایران اسلامي انقلاب په کوم کال او د چا تر مشرۍ لاندې بریالی شو؟

له ټولګي څخه د باندې فعالیتونه

زده کوونکي دې د ښوونکو او منابعو په مرسته د دویمې نړیوالې جګړې د لاملونو او پر ایران باندې د هغه د اغېزو په اړه معلومات تر لاسه کړي.

د چین د خلکو جمهوریت

په تېرو درسونو کې تاسې د چین د نفوس او ملي لږه کيو په برخه کې آشنایي تر لاسه کړې وه، په دې لوست کې د چین د تاریخي سوابقو او همدارنگه د ۱۹۴۹ میلادي کال د پېښو په هکله به معلومات وړاندې شي.

له دې کبله چې چین د درېوو لویو وچو اروپا، آسیا او افریقا د تقاطع په محل کې موقعیت لري، نو په سیمه کې نړیوال او د لویو قدرتونو په منځ کې له ستراتیژیک اهمیت څخه برخمن دی. چین په شمالي نیمه کره، د آسیا په ختیځه برخه او د آرام سمندر په لویدیځ ساحل کې پروت دی چې د ۶،۹ میلیونه کیلومتره مربع مساحت په لرلو د نړۍ درېیم لوی هېواد دی.

د چین د خلکو د جمهوریت پلازمېنه د پیکن (بی جېنگ) ښار دی، چې له ډېرو پخوانیو مرکزونو څخه گڼل کېږي او تاریخي سابقه یې ۳۰۰۰ کاله مخکې ته رسېږي. یاد شوی ښار ۱۰۰۰ کاله مخکې جوړ شوی او اوه پېړۍ پخوا قوبلاي خان (بېجېنگ) خپل دایمي پایتخت وټاکه او تر اوسه پرته له ۱۹۲۸-۱۹۴۹م. کلونو گومین تانګ چې پایتخت یې نن جینګ ته انتقال کړ، بېجېنگ د چین پلازمېنه ده. د چین ډېری اوسېدونکي د خان (هان) له نژاده څخه دي، چې د مختلفو پېړیو را په دېخوا په همدې ځای کې اوسیدلي دي، د بني امیه د حکومت پر مهال د منځني ختیځ او له سند څخه د مدیترانې تر سویل او د افریقې تر شماله پورې سیمې د اسلام تر واحد بیرغ لاندې راغلې، خو څرنگه چې هغه وخت د اسلامي نړۍ په ځینو ځایونو کې کورنۍ جگړې رامنځ ته شوې، نو له چین سره د اړیکو د پراختیا په برخه کې پر مختګ ونشو.

د عباسي اميرانو په مهال په ځانگړې توگه هغه وخت چې د خلافت مرکز له دمشق څخه بغداد ته يو وړل شو، د اتمې ميلادي پېړۍ په نيمايي کې، د تزني شيانو د غوښتنې له کبله ددې اړتيا پيدا شوه چې د سيمې د هېوادونو په سوداگرۍ کې په ځانگړې توگه له چين سره د مرکزي آسيا د هېوادونو د ځمکې له لارې نوي والي راشي. خو د فارس خليج، د عربستان له سوېل، د افريقا له ختيځ، هند، د آسيا له سوېل ختيځ تر چين پورې د اوبو له لارې راکړه ورکړه د ډېر اهميت څخه برخمنه وه. په دې دوره کې يو قوي مرکزي دولت پر اسلامي نړۍ حکومت کاوه او له چين سره د پراخو سوداگريزو اړيکو مدافع و. په چين کې هم د تانگ سلسله د سوداگريزې لارې د امنيت ضمانت کړی و.

سون يات سن

له شپاړلسمې ميلادي پېړۍ څخه وروسته پرتگاليانو او هالنډيانو کله چې هر مز په ايران، گوا په هند او د چين په جنوب کې د ماکائو پر بحري او سوداگريزو لارو تسلط وموند، نو د چين اړيکي د ختيځ آسيا له نورو هېوادونو سره سمې کمزورې شوې.

د ديارلسمې ميلادي پېړۍ په لومړيو کې د مغلو د يرغل له امله تر چينه پورې د سيمې هېوادونه او هم د منځني ختيځ سيمې په ورته برخليک اخته شوې. په

۱۲۳۰ ميلادي کې اوکتاي قا آن له خپلو دوو ورونو جغتاي او تولي او له خپلو

زامنو سره د هوانگ هو د جلگې پر لوري حرکت وکړ او تر ۱۲۳۴ ميلادي کال پورې يې د کاي فنگ ښار ونيو.

په معاصرو پېړيو کې د منچو دولت خپل سوداگري د انگليس سره محدود او تر څارنې لاندې ونيوله او د سوداگرۍ د اړيکو د کره کتنې غوښتونکي شول. انگليسانو هڅه کوله چې د هند له لارې د نړۍ سره خپلې سوداگريزې اړيکې وساتي. د انگليسانو اساسي موخې د چين سره د ترياكو سوداگري وه چې دغو اړيکو ناوړه پايلې درلودې چې د ترياكو د جگړې ۱۸۴۱-۱۸۶۰ ميلادي لامل وگرځېده.

په شلمه ميلادي پېړۍ کې لومړی د امپراتورۍ حکومتونه او وروسته د چين ملي جمهوريت منځ ته راغی. ډاکتر سون يات سن چې د چين د مدرن پلار په نامه مشهور دی، د ۱۹۱۱ ميلادي کال د انقلاب مشر د چين لومړنی جمهور رئيس هم و چې گومين تانگ د گوند مشري تر ۱۹۲۱ ميلادي کاله پورې پر غاړه وه.

د ۱۹۴۹ ميلادي کال انقلاب

د ۱۹۲۸ ميلادي کال په پسرلي کې د مائو په مشرۍ هغه پاتې شونې ماتې خوړونکي بلواگران (فضل خزان) او هغو پوځيانو چې د نانچانگ په گېوډيو کې يې برخه اخیستې وه، ژوندي پاتې شوي وو، د جوده په قوماندې يو له بله سره يو ځای شول. د دغه ناکامه گېوډي، د دواړو مشرانو کتنه د کمونېست

ګوند قواوې له منځه وړلو څخه وژغورلې او دا پرېکړه یې وکړه چې پاتې قواوې د چین په سره پوځ کې تنظیم کړي او لومړنۍ هایدې چې کمونېست ګوند د چین د سره پوځ د ټینګښت لپاره جوړه کړه (چنگ کانګ شن) وه. همدارنګه مائو د ۱۹۳۱ میلادي کال په وروستیو کې د چین لومړنۍ شورايي جمهوري د ګیانګسي په سیمه کې اعلان کړ. د دویم نړیوال جنګ په پای کې په عملي توګه دوه چینه شتون درلود. یو هغه قلمرو و، چې د ګومیندان تر نظارت لاندې و او بل هغه آزادي سیمې وې چې د چین کمونېست ګوند رهبري کولې. ګومیندان سره د امریکې د متحده ایالاتو له خوا د وسلو

مائو

او مهماتو، د پوځیانو د زده کړې او لېږد یې ختیځو برخو ته د ارتباطي لارو جوړونه او ساتنه، نظامي او ډیپلوماتیک ملاتړ کېده. د چین ډېموکراتیک قواوې له پوځي، اقتصادي اړیکو له پلوه د چانګای شیک رژیم په پرتله وروسته پاتې و، خو د خلکو ملاتړ او ملګرتیا یې لرله.

د چین کمونېست ګوند د مقاومت لپاره اغېزمنه تیاري نیولې وه. په اقتصادي

برخه کې د ۱۹۴۶م. د مې د میاشتې د ۴ مې نېټې په مصوبه کې د چین د کمونېست ګوند مرکزي کمیټې دا پتېلې وه چې د لویو ملاکانو ځمکې مصادره کړي. ددې تر څنګ یې د پوځي احضاراتو او جلب لپاره تدابیر نیولي وو. کمونېست ګوند وتوانېد چې د مختلفو مبارزو او نظامي لارې خلک د ګومیندان د حملو پر وړاندې چمتو کړي.

د ۱۹۴۸م. کال په اوړي او مني کې آزادي غوښتونکي پوځ په کلکو او بریالیو عملیاتو لاس پورې کړ. د ګومیندان پوځیان د چین په شمال ختیځ ښارونو کې محاصره او د ماتې سره مخامخ شول، د چین ډېره مهمه صنعتي سیمه چې د فلزاتو د ویلې کېدو کار خانې، د ډبرو د سکرو د رابستلو، ماشین جوړونې، د انرژۍ یا د لېږد رالېږد پرمختللي شبکې پکې وې کمونېستي قواوو ونیولې.

د ۱۹۴۸م. کال په پای کې کمونېست ګوند پر ټول شمالي او شمال ختیځ چین واکمن شو. همدارنګه په ۱۹۴۹ میلادي کال کې بېجېنگ پرته له مقاومت سره سقوط وکړ او د کمونېست ګوند قواوو لاسته ولوېد او د هماغه کال د نوامبر او اپریل د میاشتو ترمنځ د چین ښارونه یې له وینې تویونې د کمونېستانو لاسونو ته ولوېدل. چیکا یچېنگ د خپلو پوځیانو له کوچنۍ ډلې سره تایوان ته تېښته وکړه. د پیکن تر نیولو او د چانګای شیک د قواو تر ماتولو وروسته کمونېست ګوند بشپړ بریالتوب ته ورسېد او مائو د ۱۹۴۹م. کال د اکتوبر د میاشتې په لومړۍ ورځ د پکن د سولې په میدان کې د چین د خلکو جمهوریت اعلام کړ.

څرنګه چې د چین بهرنی سیاست له ۱۹۴۹م. کال څخه وروسته د مائو پر عقاید ولاړ و، نو د هغه افکارو او غبرګونونو پر بهرنیو او کورنیو مسائلو بشپړ اغېز درلود، ځکه نو د هغه هېواد بهرنی سیاست

د ۵۰ مې لسيزې څخه وروسته د چين پر کورني لوړو ژورو او نړېوالو پيسنو کې اغېز درلود. مائو د انقلابي جگړو پر وخت او د قدرت د لاس ته راوړنې مخکې او وروسته هېڅ کله له يوې ثابتې الگو د خپل د سياستونو د اجرا کولو لپاره کار نه اخیسته، بلکې د چين د اقتصادي، سياسي، پوځي او فني او نړېوالې اوضاع او ستراتېژيکي اصولو په پام کې نيولو سره به يې له انعطاف څخه کار اخیسته. له ۱۹۸۰ م. کلونو را په دې خوا د چين سياستونو د سيمې له هېوادونو او نړۍ سره د پام وړ وده وکړه او له دې امله چين د منطقي په سياستونو کې د پام وړ ارزښت لري چې په اوس وخت کې په سيمه کې د چين فعاله سياسي ونډه ډېر د اهميت وړ ده. پخوا چين په نړېوالو اړيکو او په ځانگړې توگه د مرستو په برخه کې اعتقادي (ايډيالوژيکه) بڼه درلوده او د بېچېنگ له پاليسۍ سره سم د سوسياليزم او د استعماري ضد نهضتونو په پراختيا کې چې د نړۍ په مختلفو ځايونو کې تر سره کيدل له ۸۰ لسيزې راپدې خوا د دې په کچه او اندازې کې بدلون راغې.

د چين نوي سياست او پاليسي اوس د نړېوالو مناسباتو د برابرۍ، متقابلې گټې، د همکاريو په شکلونو کې د نوښت او د عملي او بنو پايولو پر اساس ولاړه ده. ددې سياست موخه داده چې چين په نړېواله ټولنه کې اغېزمن او لوی نقش ولري. د پرانيستو دروازو د سياست په رامنځ ته کولو او له نړۍ سره د سياسي او اقتصادي مناسباتو په پراخولو سره چين د نړۍ د پرمختللو هېوادونو لکه جاپان، امريکا او لوېديځې اروپا په کتار کې درېدلی دی. او نن ورځ په نړۍ کې د صنعتي هېوادونو او مطرحه قدرتونو له ډلې څخه گڼل کېږي.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په جلا ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د چين د سوابقو، دويمه ډله دې د مائو د شخصيت په برخه کې يو له بله پوښتنې وکړي.

پوښتنې

- ۱- د چين هېواد چېرې موقعيت لري او د هغه د تاريخي لرغونتوب په اړه څه معلومات لري؟
- ۲- جمهوري نظام په چين کې څه وخت جوړ، او لومړنی جمهور رئيس يې څوک و؟
- ۳- د چين د کمونيست گوند د برياليتوب لاملونه څه وو؟
- ۴- د دويمې نړيوالې جگړې وروسته په چين کې له اقتصادي، سياسي او ټولنيز پلوه څه بدلون راغلی؟
- ۵- له اتيايمې لسيزې وروسته د چين بدلونونه څرنگه ارزوي؟

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې د فرهنگي شخصيتونو او منابعو په مرسته په چين کې د ۱۹۴۹ ميلادي کال د انقلاب د لاملونو په اړه معلومات تر لاسه او بيا دې په ټولگي کې ووايي.

تاجکستان

تاجکستان د افغانستان یو گاونډی هېواد دی، د نهم ټولګي په درسونو کې تاسې د هغوی د ژبې، نفوسو او په تاجکستان کې د مېشتو قومونو په اړه معلومات ترلاسه کړل، په اوسني لوست کې تاسې ته د نژادي ریښې، تاریخي سابقې او د هغه ځای د کلتوري حالت په هکله معلومات درکول کېږي.

د افغانستان په شمال کې یوه حاصلخېزه سیمه پرته ده چې ډېر عالمان او پوهان په دې باور دي چې آریایي نژاد خپلې د ژوندانه لومړنۍ ورځې او شپې د هندوکش د غرونو په لمن کې د جیحون او سیحون د رودونو پر غاړو تېرې کړي دي. د آریایانو په پخواني کتاب کې د داسې ځمکې یادونه شوې چې آب او هوا یې د ځمکې پرمخ د خلد په نوم یادېده او زموږ نیکونه هورې لوی شوي دي او په پوره ډاډ سره ویلای شو چې له هغې ځمکې څخه موخه همدا د جیحون او سیحون زړه وړونکي سیمه ده.

د هنري فیلډ د وینا له مخې (تاجکان مشهور خلک دي چې د ختیځ په ټوله سیمو کې خواره واره دي، نه یوازې په ایران او پاکستان کې، بلکې د ماورالنهر په ښارونو او په هغو هېوادونو کې چې د تاتاریانو تر ولکې لاندې دي، اوسېږي او د هغوی د ځینو د ویناوو له مخې د چین تر سرحدونو یا

لږ تر لږه تر تيب پورې خپاره شوي دي.)

د پام وړ شمېر تاجکان په ازبکستان او قرغزستان کې اوسېږي، تاجکان د آريايانو له پخواني نژاده دي، دوی د ترکانو تر را څرگندېدو دمخه د مرکزي آسيا د ډېر پخواني تمدن بڼکارندوی دي. سکندر د ميلادي څلورمې پېړۍ دمخه د تاجکانو خاوره ونيوله او د هغه ځای د خلکو تر مطيع کولو وروسته يې هورې له يونانيانو او مقدونيانو څخه يو لښکر کوټ جوړ کړ چې ۳۰ زره کسه يې هلته مېشت شول او د هغه ځای د خلکو سره يو ځای شول.

له ميلاد څخه دوه پېړۍ مخکې سکاهانو د يونانيانو ځای ونيو. له ۲۷-۳۹ د ميلاد څخه مخکې کلونو کې گواي شانگ (کوشان) ديو چيو نور قبایل ونيول او د کوشانيانو امپراطوري يې جوړه کړه چې وېي کړاي شول چې په مرکزي آسيا ۲۰۰ کاله حکومت وکړي. د کوشانيانو امپراطوري د درېيمې پېړۍ په پای کې کمزوري شوه او يو بل قوم چې روميانو هغوی (افتاليت)

يا سپين هونان يا اهياطله بلل، رامنځ ته شول. تاجیکان اکثراً له نژادي پلوه سپين نژاد پورې اړه لري او کله کله کولای شو چې د مغلو ځانگړنې په کې وگورو، علت يې دا دی چې هغوی او ترکانو يو له بله سره وده کړې ده.

د ترکي مهاجرينو پر له پسې يرغلو دا سيمه داسې ترکي کړه چې په ۱۳ مه ميلادي پېړۍ کې

يې مغل يرغلگر په ځان کې مخلوط او هغوی يې تر خپل اغېز لاندې راوستل.

د نولسمې پېړۍ په نيمايي کې چې د وخت په تېرېدو سره د روسيې د ځمکې پراخولو لړۍ سوېل لوري افغانستان خواته پيل شوه، د تاجکانو ستر مرکزونه لکه اورا، توبه او خجند له روسيې سره

امام علی رحمان

توضیح

دوه لویې کورنۍ لکه صفاریان او سامانیانو پر تاجکستان حکومت کړې دی او د پېړیو په اوږدو کې د شاعرانو او فضلاو د زړه وړونکي مرکز حیثیت درلود. رودکي سمرقندي، کمال خجندی، رشید سمرقندي، خواجه عبدالملک عصارى سمرقندی اوسیفی بخاری د دغو شاعرانو او فضلا څخه وو.

سمر قند او بخارا لکه بلخ د خپل وخت د علومو او فنونو له مرکزونو څخه شمېرل کېږي.

وترپ شول. د تاجکستان شمالي برخه د روسانو په قلمرو او سویلي برخه یې د بخارا د امیر تر فرمان لاندې راغله. په ۱۹۱۸ میلادي کال کې د شوروي د حکومت منگولې د مرکزي آسیا په مخکینیو نیول شویو سیمو کې ټینګې شوې، د همدې کال په اوږدو کې د تاجکستان شمالي برخه د خود مختار شوروي ترکستان یوه برخه شوه او په ۱۹۲۱ میلادي کې سرې قواوې د بخارا شرقي برخو ته ورغلې او د دوشنبې ښار یې ونيو.

د ۱۹۲۴م. کال د منځني آسیا د جمهوریتونو د پولو ټاکلو په وخت کې د تاجک شورايي جمهوریت د ازبکستان جمهوري یو برخه شوه. په ۱۹۲۹م.

کال کې د دوشنبې ښار د ستالین آباد او په ۱۹۶۱ کې بېرته د دوشنبې په نامه ونومول شو او هم د ۱۹۲۴ کال د سرحدی ټاکنې په اساس ځینې ښارونه لکه سمرقند، بخارا، سرخان دریا، قشقادریا، د فرغانې سیمې له تاجکستان څخه بېلې شوې او د سرحدی ټاکنې له هماغه نېټې څخه په کې تر اوسه کوم بدلون نه دی راغلی.

د شوروي اتحاد تر ړنګېدو وروسته په ۱۹۹۱م. کال، کې تاجکستان خپله سیاسي خپلواکي اعلان کړه او د ملګرو ملتونو د ټولني او ځینو نورو نړېوالو ادارو غړیتوب یې ترلاسه کړ.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د تاجکستان د قومونو او دویمه ډله دې په تاجکانو باندې د روسانو د یرغل په اړه یو له بل سره مباحثه وکړي.

پوښتني

- ۱- د تاجکستان اوسېدونکي په کوم نژاد پورې اړه لري؟
- ۲- تاجکستان په کوم کال کې د شوروي ترکستان خود مختاره جمهوري یو برخه وگرځېده؟
- ۳- تاجکستان په کوم کال کې خپله سیاسي خپلواکي تر لاسه کړه؟

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې د ښوونکو او منابعو په مرسته په تاجکستان کې د اسلام د خپرېدو په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې ووايي.

ازبکستان

ازبکستان د اسلامي کلتور او تمدن له لویو مرکزونو څخه گڼل کېږي. په دې لوست کې تاسې د ازبکستان د موقعیت، اقتصاد، کلتور او لنډ تاریخ سره بلدېږئ.

ازبکستان داسې هېواد دی چې په مرکزي آسیا کې د دوو سیندونو آمو او سیر دریا ترمنځ پروت دی، په دغه هېواد کې ۷۱٪ خلک ازبک دي، په ازبکستان کې نور لږه کي، لکه روسان، تاجکان، قزاقان او تاتار هم اوسېږي. په سلو کې ۶۳ خلک په کلیو او بانډو کې ژوند تیروي، رسمي ژبه یې ازبکي او روسي ده. په ازبکستان کې تر میلاد څخه دمخه انسانان اوسېدل، تر میلادي شپږمې پېړۍ د مخه د دې هېواد ډېره خاوره د هخامنشیانو د قلمرو یو برخه وه.

په (۳۲۹ مخکې د میلاد) کې مقدوني سکندر، سمرقند او اوسني ازبکستان د باختر یونان یوه برخه وگرځوله.

د شپږمې میلادي پېړۍ په نیمايي کې د ترکي خانانو تر ولکې لاندې راغی. عربانو د اوومې میلادي پېړۍ په دویمې نیمايي کې د مرکزي آسیا مهمې برخې ونیولې. قتیبه بن مسلم

د خراسان عربي والي ته دنده ورکړل شوه چې ماورالنهر په بشپړه توګه فتح کړي. هغه په شلو کلونو کې

دطلا کارۍ جومات

د چین او کاشغر تر پولو نژدې او په شمال کې تر تاشکند پورې لښکرې راوړسولې او په پای کې یې سمرقند، تاشکند او فرغانه ونيوله.

د اسلام په ظهور او خپرېدلو سره په لسمه میلادي پېړۍ کې د ازبکستان اوسنی سیمه د سامانیانو د قلمرو یوه برخه شوه او د وخت په تېرېدو سره پرې غزنویانو، سلجوقیانو، خوارزمشاهیانو، مغلانو او تیموریانو حکومت کاوه.

مغولو د خپلو یرغلو په ترڅ کې د منځنۍ آسیا لویې برخې ونيولې، خو په تدریج او د مغلو د واکمنۍ په منځ ته راتګ، په ځانګړې توګه د تیمور له واکمنۍ څخه وروسته چې سمرقند یې د خپلې امپراتورۍ پلازمېنه وټاکله، ازبکانو د لومړي ځل لپاره د یوه قوم په توګه را څرګند شول.

ازبکانو خپل نوم له ازبک خان څخه ۱۲۸۲-۱۳۴۲م. کال چې د اسلام په دین مشرف شوي و، اقتباس کړ، همدارنګه ابواخیر خان (۱۴۱۲م. کال د شبیان ځوان ځایناستی د جوجي زوي په مرکزي آسیا کې د ازبکو د قدرت بنسټ کېښود.

اسلام کریموف

د ازبکستان ۸۵ سلنه خلک مسلمانان او حنفي مذهبه دي، د یو شمېر تېریو سره سره په اسلامي سنتونو او ارزښتونو ولاړ او پابند دي، په دې هېواد کې اسلامي ارزښتونه لکه: نکاح، تدفین،

توضیح

سمرقند او بخارا د اسلامي تمدن له مهمو او لویو مرکزونو نه گنل کېږي. د اسلامي تمدن ډېرې نښې او آبدات هلته د یادگار په توګه پاتې دي، چې د بېلګې په توګه د شیردار مدرسې، طلاکاری مدرسې، د النع بېګ مدرسې، بي بي خانم جومات، د نمازگاه جومات، خانقاه د گورګاني امير تيمور مقبره، د خواجه عبدالله احرار مزار، رودکي مزار، د شاه اسماعيل ساماني مزار، د خواجه بهاولدين نقشبند د آثارو مجموعه، مزارونو او آبدو نومونه یادولی شو.

خاوروته د مړي سپارل، د هلکانو سنتول، قرباني، د قرآن مجید تلاوت، د جوماتونو جوړول او د صدقو ورکول رعایت کېږي.

د ازبکستان د خلکو ملي ترکیب د ۱۹ مې پېړۍ له نیمایي او د شلمې پېړۍ له پیل څخه بدلون موندلی دی. د روسیې په وسیله د منځنۍ آسیا له اشغال وروسته، دې سیمې ته د ډېرو روسانو ورلېږل، په ځانګړې توګه د ۱۹۱۷ میلادي کال د (اکتوبر انقلاب) څخه وروسته د روسیې، قفقاز او اوکراین بزگران او کارگران دې سیمې ته راوستل شول.

په پخواني شوروي اتحاد کې د ۱۹۹۱ میلادي کال چټکو بدلونونو د ازبکستان مشرتابه ته دا فرصت ورکړ چې د یاد شوي کال د سپټمبر په لومړۍ نېټه

ازبکستان د یوه خپلواک هېواد په توګه اعلان کړي. د ازبکستان کمونیست ګوند منحل اعلان شو او لومړنۍ ټولټاکنې تر سره شوې او اسلام کریموف د رایو په ګټلو سره د جمهور رئیس په توګه وټاکل شو.

ازبکستان د خپلواکۍ تر اعلانولو وروسته د ملګرو ملتونو د ټولني غړیتوب ترلاسه او په یو شمېر اقتصادي، نړېوالو او سیمه ییزو ټولنو کې داخل شو.

د منځنۍ آسیا په هېوادونو کې ازبکستان د ډېرو ښو اقتصادي په تېره بیا د کرنې په برخه کې د ښو امکاناتو لرونکی هېواد دی. ازبکستان د مسو، د سکرو ډبرو او نفتو کانونه لري، د فولادو د صنعت په

توليد، غذايي توکو، منسوجاتو او پنبې په پرمختگ کې يې برياليتوبونه په برخه شوي دي. کرنه ددې هېواد د اقتصاد مهمه برخه گڼل کېږي چې په اقتصادي پرمختيا کې ۲۸ سلنه ونډه لري او ۳۵ سلنه وگړي په کې په کار بوخت دي ازبکستان په نړۍ کې د پنبې دويم صادروونکی هېواد دی.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوه ډلو وویشل شي لومړۍ ډله دي د ازبکستان د اسلامي ابداتو په اړه او دويمه ډله دي د مهمو صنايعو په اړه په خپل منځ کې مباحسه وکړي.

پوښتنې

- ۱- د ازبکستان موقعيت په لنډه توگه توضیح کړئ.
- ۲- په ازبکستان کې کومې قومي ډلې ژوند کوي؟
- ۳- کومو سلسلو يا کورنيو په ازبکستان کې واکمني کړې ده؟
- ۴- د ازبکستان خلک په کومو ژبو خبرې کوي؟
- ۵- د ازبکستان د مهمو صنايعو نومونه واخلئ.

له ټولگي څخه د باندي فعاليت

زده کوونکي دې د ازبکستان نقشه رسم او د هغې پر مخ دې د ازبکستان ولايتونه، صنعتي ښارونه او گاونډي هېوادونه په نښه کړي.

ترکمنستان

ترکمنستان په نړۍ کې د گازو له سترو صادروونکو هېوادونو څخه دی. د نهم ټولګي په تاریخ کې تاسې د ترکمنستان د موقعیت، نفوس او ژبې سره آشنا شوی. په دې لوست کې تاسې د تاریخي پېښو، د ترکمنانو د اصل او نسب او د هغه ځای د فرهنگي او اقتصادي حالت په برخه کې تفصیلي معلومات حاصلوئ.

ترکمنستان یو لرغونی هېواد دی. چې د زرګونو کلونو د پخواني تمدن زانګو بلل کېږي او د ګوک ټپه، نمازګاه ټپه د مروینار، نساء قلعه او اورګینج غونډې لوی فرهنگي مرکزونه په کې شتون لري. د څېړې له مخې ترکمنان مغلو ته ورته دي. په نسبي توګه لوړ، د تورو وېښتو لرونکي او نري اندامه دي. د لرغون پوهني پلټني ښيي چې ترکمنستان تېروخت په منطقه کې د نړۍ د څارویو او د کرنیزو مرکزونو څخه یو مرکز و. د برونز په پېر کې ډیرو لویو تمدنونو له دې ځای څخه منشا اخیستي ده. د ترکمنستان د لرغونو تمدنونو څخه یو د ((الیتن اپ)) معماري ده چې د مینا او چاجاګلو تر مینځ موقعیت لري په دې ځای کې یوه مقبره شتون لري چې د معمارۍ له پلوه د بابل آثارو ته ورته والی لري او همدا رنگه لرغون پوهانو ثابته کړې چې په دې سیمه کې لیک ژبه موجوده وه او خلک د عالي او لوړ فرهنگ څخه برخمن وو. چې ترکمنستان له تاریخ څخه مخکې د انسانانو د استوګنې ځای و. په ۶ - ۴ ق- م پېړیو کې د هخامنشیانو د امپراطورۍ یوه برخه وه او وروسته د پارتانو لاس ته ولوېده. د ترکمنانو د نژاد د ریښې په برخه کې مختلفې نظریې شته، خو هغه ځمکې چې ترکمنان په کې اوسي، له ډېرې زمانې څخه د انسانانو د استوګنې ځای او ډول ډول کلتورونو او تمدنونو په کې وده کړې ده.

ترکمنستان د خپل جغرافیوي موقعیت له مخې د ورېښمو د لویې لارې په برخه کې مهم نقش لوبولی او د پېړیو په اوږدو کې د لوېدیځ او ختیځ ترمنځ نښلونکې کړۍ پاتې شوې ده. په پنځمه میلادي پېړۍ کې دا سیمه د هون او هپتالیانو د یرغل له امله او ساسانیانو د شانگ وروسته د هغوی لاسته ورغله. دا د لوی خراسان شمال ته د ترکی قومونو لومړنۍ نفوذ و.

په اوومه پېړۍ کې عربو پر خراسان د یرغل په ترڅ کې دا سیمه هم ونیوله، مرو د خراسان د عربو حکمرانانو پلازمېنه گڼل کېده او پر ماورالنهر یې حملې له همدې ځایه کولې. مروې ته د مامون الرشید او امام رضا راتگ په تاریخ کې هم ثبت دی.

که څه هم دې سیمې او ماورالنهر ته د ترکانو لومړنۍ راتگ په پنځمه میلادي پېړۍ کې د هیاطله د هجوم پر وخت و، خو د غور یا اغوز د ترکانو یرغل د مغلوستان له پولو څخه په لسمه میلادي پېړۍ کې د دې سیمې د خلکو جمعیتي جوړښت درې ورې کړ، سلجوق خان د مسلمانو ترکو په مرسته وتوانېده چې پر سیحون خپله واکمني ټینګه کړي او د سلجوقیانو د کورنۍ بنسټ یې کېښود.

په څلورمه هجري پېړۍ کې مقدسي غربي تاریخ لیکونکی لومړنی کس و، چې د ترکمن په نوم طایفې څخه یې یادونه وکړه او پر دې ټکي یې ټینګار وکړ چې لومړني مسلمان ترکان وو، نو ځکه د (ترک ایمان) په نامه له هغوی څخه یادونه شوې ده.

د جوامع التواریخ د کتاب پر اساس د ترکمنانو نسبي سلسله داسې تنظیم شوې ده: بافث بن نوح، دیب یا قوی، قراخان او غوزخان، د ترکمنانو اصلي نیکه اورخان کرخان دی.

ترکمنستان د مرکزي آسیا د مختلفو قومونو د اوسېدو ځای دی، خو ډېر خلک یې ترکمنان دي او لاندې

قبیلې په کې اوسېږي:

۱- عالي ایلي

۲- اتا

۳- چوادار

۴- امرای (یمرلي)

۵- ارساری

۶- ساکار (ساقار)

۷- سایور

۸- ناریق

۹- تکه ارموت

۱۰- گوکلان

د ترکمنستان د پارلمان ودانۍ

څرنګه چې زیاترو ترکمنانو د تاریخ په اوږدو کې د څارویو

د روزنې له لارې ژوند کړی، نو ددې لپاره چې دغه اقتصادي فعالیت فعال وساتي، نو په کلیو کې اوسېږي. د مغلو يرغل او د خوارزمشاهانو مادي وضع سخته خرابه کړې وه. د مرکزي آسيا ډېر ودان بشارونه ټول ويجاړ او د مغولو لاسونو ته ولوېدل. ياده شوې سيمه په دوو برخو چې شمالي برخه يې مغلو او د ازبیکو خانانو او جنوبي برخه يې ایلخانانو ونيوله.

له ۱۵-۱۷م. پېړۍ څخه دا سيمه د شيبک خان ازبک تر ماتې وروسته صفویانو ونيوله، په ۱۸۵۰-۱۸۷۳ ميلادي کلونو کې د روسيې سياسي تحریکاتو د ترکمنستان پراخه سيمه د بخارا، خيوې، فرغانې، خوقند او قازان په حکومتونو ووېشله، روسانو په يوه منظم ځنځيري حرکت سره بخارا، خيوه او فرغانه تر ولکې لاندې راوړل او په پای کې په ۱۸۸۱م. کال روسي جنرال اسکولوف پر اخال باندې د يرغل او د گوک تپې قلعي په نيولو سره وتوانېد چې پر ترکمنانو بريالی او ترکمنستان اشغال کړي، د ترکمنستان لوېديځه برخه په خپله خوښه د روسيې سره يو ځای شوه. په روسيه کې د ۱۹۱۷ ميلادي کال تر انقلاب وروسته ترکمنستان د شوروي ترکستان د جمهوريت يوه برخه شوه.

تر خپلواکۍ وروسته د ترکمنستان اقتصاد د نورو نويو جمهوريتونو په څېر په دولتي مالکيت ولاړ و. د خپرو شويو آثارو له مخې د هېواد د ټولو محصولاتو ۹۵ سلنه د دولتي واحدونو له خوا توليدېدل. بانکونه، بيمې، بهرنۍ سوداګري او ټول لوی پلورنځي دولتي وو، دغه اقتصادي سيستم چې پر دولتي بنياد ولاړ و، د نوبت د نشتوالي، لږ کاري، فلجونکې بېرورکراسۍ او د تکنالوژۍ د نشتوالي له امله له سختو ستونزو سره مخ وه او د پورته ستونزو د له مينځه وړلو لپاره دولت په دوو کارونو لاس پورې کړ:

۱- په مسکو او د کامولټ د نورو غړيو هېوادونو پورې د ځان تړنې د رېښو پرې کول.
 ۲- د ملي اقتصاد بنسټ اېښودل او د طبيعي څيرمو څخه په خپلواکه توګه ګټه اخيستنه د کورني اړتياوو د رفع کولو په منظور. چې د دې مامول د پوره کولو لپاره څو مرحله يزه ملي ستراتيژي مطرح شوه. ترکمنستان د روسيې له فدارسيون څخه وروسته د مشترک المنافع هېوادونو په منځ کې د ۲،۷ تریلیون متر مکعب ګازو په درلودو سره دویم هېواد دی. د ترکمنستان په سلو کې ۴۸ سلنه خلک په کرنيزو او د څارويو په چارو بوخت دي. ددې هېواد په سلو کې ۸۰ سلنه ځمکه د اوبو د سرچينو له نشتوالي سره مخامخ ده. په ترکمنستان کې مالدارۍ نسبتاً ښه وده کړې ده. د قره قل پسونو د نرمو وړيو او پوستکو په لرلو سره په کې ډېر روزل کېږي. د ترکمنستان يو بل صنعت ګالی جوړونه ده چې د ترکمني ښځو په منځ کې رواج او نړېوال شهرت لري، ترکمنستان په مرکزي آسيا کې له ځانګړي جغرافيوې پلوه مناسب ستراتيژيک موقعيت لري.

• دغه هېواد تر ځمکې لاندې ډېرې لويې په ځانګړې توګه د نفتو ذخيرې لري چې همدې ټکي د سيمې د هېوادونو پام ترکمنستان ته را اړولی دی.

• ترکمنستان اروپا او ځینو نورو هېوادونو ته د گاز د انتقال پوتنسیال لري او د اروپا د انرژۍ د تامینونو لپاره هېوادونو څخه گڼل کېږي.

• ترکمنستان د کسپین د سمندرگي له ساحلي هېوادونو څخه دی چې د انرژۍ څېرمو په لرلو سره له اقتصادي لور ارزښت څخه برخمن دی.

ترکمنستان د پخواني شوروي اتحاد د ۶۰ کلنې واکمنۍ په وخت کې د نورو منځني آسيا د جمهوریتونو په څېر د بدلونونو له مخې یو منجمد تاریخ تېر کړ، یوازې د یادولو مهمه پېښه په کې د قره قوم د کانال جوړول و.

په پخواني شوروي اتحاد کې د سیاسي بحرانونو په ډېرېدو سره کمونیست حزب منحل او د ترکمنستان دیموکراتیک گوند د ۱۹۹۱ م. کال د اکتوبر په ۲۶ مه جوړ شو، چې مشري یې نیازاف پر غاړه لرله او د اکتوبر په ۲۷ مه ترکمنستان رسماً خپله خپلواکي اعلان او د یوه خپلواکه هېواد په توگه په رسمیت وپېژندل شو. یو کال وروسته ددې هېواد د پارلمان له خوا نوی اساسي قانون جوړ او د جمهور رئیس واک یې په کې ډېر کړ.

تر خپلواکۍ وروسته ترکمنستان د ملگرو ملتونو د ټولني، د خپلواکو مشترک المنافع هېوادونو، د آسيا پراختیایي بانک، اسلامي پرمختیایي بانک، اسلامي کنفرانس د سازمان، د کار د نړیوال سازمان او دلسگونو نورو نړیوالو ټولنو غړیتوب ترلاسه کړی دی.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په څلورو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د ترکمنستان د موقعیت په اړه، دویمه دې د ژبې، درېمه دې د ترک تبارانو د استوگنې او څلورمه دې د ترکمنانو د نژادي ریښې په برخه کې یو له بله پوښتنې وکړي.

پوښتنې

- ۱- د ترکمنستان د مشهورو قیابلو نومونه واخلي؟
- ۲- روسانو په کوم کال کې ترکمنستان ونيوه؟
- ۳- ترکمنستان له خپلواکۍ څخه وروسته څه ډول ستراتیژي طرح کړه؟

له ټولگي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د ترکمنستان نقشه رسم او د هغې پر مخ د صنعتي ښارونو ولایتونه او گاونډي هېوادونه په نښه کړي.

د دریم څپرکي بیا کتنه

د دولسم ټولگي د تاريخ د کتاب دریم څپرکی چې د (گاونډيو هېوادونو) تر عنوان لاندې جوړ شوی دی او د چین، پاکستان، ایران، تاجکستان، ترکمنستان، او ازبکستان د هېوادونو معاصر تاريخ په کې شامل دی. د دې څپرکي په تالیف کې تر ډېرې کچې هڅه شوې چې زده کوونکي په لنډه توگه د هر هېواد له پېښو، موقعیت، نفوسو، دودیزو ژبو، کلتوري میراثونو، اقتصاد او صنعت سره آشنایي او پېژندلگوي پیدا کړي. په ځینو لوستونو کې هڅه شوې ده چې د گاونډيو هېوادونو هغه تاریخي پېښې چې په ځانگړو دورو کې رامنځ ته شوي دي، فهرست کړي او پېښې په کې په مفصله توگه څېړل شوي دي چې زده کوونکي د تاریخي پېښو ژور ته داخل او پرې پوه شي دا د دې لپاره چې تاریخي پېښې ورته روښانه او د پوهېدو وړ شي. تاريخ له وچ سياسي چوکاټه راوړي چې د بشري ټولني د فعالیتونو فرهنگي، سياسي او اقتصادي غوښتنه ده. سره له دې چې په یوه څپرکي کې د گاونډيو هېوادونو د ټولو تاریخي پېښو او حوادثو یادونه یو ډېر گران کار دی، خو د توان تر کچې هڅه شوې ده چې خپلې دغې موخې ته به رسېدلي یو.

څلورم څپرکی

په شلمه پېړۍ کې د نړۍ مهمې پېښې

د څپرکي موخي

- ۱- په شلمه پېړۍ کې د نړۍ د ځینو مهمو پېښو سره بلدتیا.
- ۲- د لومړۍ نړیوالې جګړې او د هغې د لاملونو نه تحلیل کول.
- ۳- دویمه نړیواله جګړه او د هغې لاملونه تحلیل او تفسیر وکړای شي.
- ۴- د ملګرو ملتونو د جوړښت ضرورت درک کړای شي.
- ۵- په صنعتي ځواک باندې د جاپان د بدلون سره پېژندګلوي.
- ۶- د پخواني شوروي اتحاد د ټوټې کېدلو د لاملونو تحلیل او تفسیر وکړای شي.
- ۷- د آلمان، فرانسې او انګلیس سیاسي جوړښت سره پېژندګلوي تر لاسه کړي.
- ۸- د نقشو او اطلسونو څخه ګټه پورته کړي.

لومړۍ نړيواله جگړه او دهغې لاملونه

په دې لوست کې زده کوونکي د لومړۍ نړيوالې جگړې له علتونو، لاملونو او دهغو د ناوړو پایلو په اړه معلومات تر لاسه کوي.

لوېديځې نړۍ د شلمې پېړۍ په لومړيو کې پر نړۍ پوځي او اقتصادي واک تر لاسه کړ. په نوموړي پېړۍ کې اروپايي سرتېرو او مقاماتو پر هند، سويل ختيځي آسيا او د افريقا پر ډېرو برخو حکومت کاوه. د بهرني سياست مامورينو او اروپايي سوداگرو د چين، ايران او عثماني امپراتورۍ اقتصادي او سياسي چارې په لاس کې درلودې. په لوېديځه نيمه کره کې متحده ايالات د لوېديځو قدرتونو په ډله کې نوي مطرح شوي و او په ټوله نړۍ کې په يوه ځواکمن قدرت بدلېده.

د وضعې او حالاتو بدلون داسې و چې د عمومي جگړې لپاره يې لار هواروله. د دغه حالت په پای کې لومړۍ نړيواله جگړه پېښه شوه. لومړی د بازارونو پر سر اقتصادي سيالی پيل شوې، ورپسې د اروپا اتحاد، هېوادونه يو د بل پر ضد متحد کړل. درېيم، ټولو قومي ډلو قوي ملي پاله احساسات درلودل. د اروپا صنعتي هېوادونو د نفوذ او مستعمره کولو پر سر يو له بله سره سياسي سيالی درلوده. انگلستان تر ۱۸۷۰ م. کاله پورې په ټوله نړۍ کې تر ټولو مخکې صنعتي هېواد و. وروسته المان په صنعت پيل وکړ

او په چټکۍ سره صنعتي شو او د وړلو راوړلو او اړیکو نوې شبکه یې رامنځ ته کړه. الماني سوداګرو له انګلیسي سوداګرو سره د آسیا په ختیځ، منځني ختیځ او لاتینه امریکا کې بریالی سیالی پیل کړې. د نړیوال واک پر سر سیالی په سمندري وسله واله سیالی باندې بدلون وموند. مهم هېوادونه لکه: د امریکا متحده ایالات او جاپان د خپلو کشتیو د چلونې د خونديتوب لپاره خپل سمندري ځواک پیاوړی کړ. انګلستان په ۱۸۸۴م. کال کې د کشتیو او لویو سمندري توپونو جوړول پیل کړل. المان چې په اقتصادي برخه کې د هغه اصلي دښمن و، ډېر ژر یې د هغه هېواد تقلید وکړ.

د شلمې میلادي پېړۍ په لومړیو کې د المان د سمندري ځواک چټکه پیاوړتیا د انګلستان د سمندري ځواک ته یو ګواښ و. انګلیس هڅه وکړه چې د سمندري پوځي سیالی د پای لپاره له المان سره یوه موافقه وکړي. کله چې دغه هڅه ناکامه شوه، انګلستان د متحدینو په لټه کې شو.

فرانسې او انګلستان د خپلو هېوادونو په منځ کې په ۱۹۰۴م. کال کې یو تړون لاسلیک کړ انګلستان په ۱۹۰۷م. کې له روسیې سره هم متحد شو او د دې درې هېوادونو اتحاد په (مثلث) تبدیل شو.

د اروپا مهمو قدرتونو په هغه وخت کې په دوو اتحادونو کې یو د بل مخې ته ولاړ وو او دواړو خپل ځانونه وسله وال کول او د عمومي جګړې ګواښ ډېر شو. د بهرني سیاست بدګومانی او بې باورۍ سوله لا د خطر سره مخامخ کړه. تر لومړۍ نړیوالې جګړې دمخه د اتریش ولیعهد ساریو د بوسني مرکز کې ووژل شو.

المان نېت درلود چې یوازې له خپل لوی متحد اتریش څخه ملاتړ وکړي. بل متحد یې ایټالیه وه. برعکس روسیې تصمیم ونيو چې صربستان سره مرسته وکړي. روسي پوځ لومړی پوځ و چې د جګړې لپاره تیار شو. د المان حکومت له روسیې څخه وغوښتل چې له دې کاره لاس واخلي. ځکه له دې یې وېره درلوده چې روسیه او فرانسه به یې پر خاوره په یوه وخت یرغل وکړي. روسیې د المان غوښتنه رد کړه او د ۱۹۱۴م. کال د اګست په لومړۍ نېټه المان لومړی روسیې ته او بیا فرانسې ته د جګړې اعلان وکړ.

المانيانو د بلژیک ناپیلتوب تر پښو لاندې او د ۱۹۱۴م. کال د اګست په دریمه یې پر هغه هېواد یرغل

وګرې. یوه ورځ وروسته انگلستان المان او اتریش ته د جګړې اعلان وکړ. په صربستان د اتریش د یرغل تر پرېکړې وروسته په یوه اونۍ کې د دوو لویو اتحادو هېوادونه په جګړې کې ښکېل شول. لومړۍ نړیواله جګړه د ۱۹۱۴ م. کال د اګست په لومړۍ نېټه پیل شوه او د دواړو تړون هېوادونو هیله درلوده چې په چټکۍ سره به بریالي شي، البته ټول په دغه وړاندوینه کې تېروتي وو. روسان په چټکۍ سره منسجم شول. فرانسې فکر نه کاوه چې المان به د بلژیک له لارې حمله وکړي. ایټالېي د المان او اتریش سره په اتحاد کې له جګړې سرغړونه وکړه. اتریش د خپلې ځانځانۍ له امله ونه توانېد چې پر وړوګي صربستان بریالی شي.

امریکا له اروپا څخه د جلاوالي سنت وساته. او خپله بېطرفي یې اعلان کړه. ختیځې او لوېدیځې جبهې د جګړې اصلي میدانونه وو. لوېدیځه جبهه د سوېس له سرحده پیل او د فرانسې په خاوره کې د شمال تر روده ادامه درلوده. ختیځه جبهه د لهستان په خاوره کې تر روسیې پورې غځېدلې وه. په ۱۹۱۶ م. کال کې ختیځه جبهه په بالکان کې پرانېستل شوه.

متفقینو په ۱۹۱۵ م. کال کې هڅه وکړه چې د عثماني امپراتورۍ په ماتولو سره په دردنیل کې د پښې اېښودو ځای پیدا کړي. د متفقینو په زرګونو کسانو چې ډېری یې استرالیایي ځوانان وو، د هغو غرونو په لمنو کې چې عثماني ترکانو په توپونو او وسلو ترې دفاع کوله، خپل ځانونه له لاسه ورکړل. د عثماني امپراتورۍ عربي اتباعو په ۱۹۱۶ م. کال کې د ترک د حاکمانو پر ضد پاڅون وکړ. دغه پاڅون د ملک فیصل په مشرۍ چې په هاشمي اصلي کورنۍ پورې یې اړه درلوده، له عربستان څخه یې فلسطین او سوريې ته خپور شو. انگلستان او فرانسې دواړو د عربي پاڅون کورنکو غوښتنې پوره کړې چې په پایله کې عثماني امپراتوري له مینځه ولاړه د عثماني خلافت له مینځ تللو سره مسلمانانو خپل د سیاسي یووالي سمبول له لاسه ورکړ.

المانيان د ۱۹۱۶ م. کال په فبرورۍ کې له اقتصادي ستونزې سره مخ شول. د المان د قومندې مرکز د دې لپاره چې له دې ستونزې ووځي، وېي غوښتل، چې په فرانسه کې د وردن پر ښار یرغل وکړي،

البته دا بې نه گڼله چې په جبهه کې به د متفقينو ځواک لوی بری تر لاسه کړي، بلکې دا هيله بې درلوده چې د دفاع په ترڅ کې به د فرانسې ځواکونه په تدريجي توگه له منځه یوسي.

ساتونکو له وړدن څخه د فشار د له منځه وړلو لپاره له انگلیسانو او فرانسویانو څخه یو مرکب ځواک جوړ کړ او د سوم سیند په اوږدو کې بې یوه درنه حمله پیل کړه. د سوم سیند د جگړې په لومړۍ ورځ انگلیسانو د ۶۰۰۰۰ په شاوخوا کې تلفات ورکړل. په لومړیو ۲۴ ساعتونو کې په هره دقیقه کې ۱۵ انگلیسان مړه او ۳۰ کسه ژوبل شول. انگلیسانو د سوم (Somme) ^(۱) په جگړې کې نوې وسلې واردې کړې. جگړې تر دسمبره پورې دوام وکړ. په دې جگړه کې المانیانو ۳۳۰۰۰۰ او فرانسویانو ۳۵۰۰۰۰ کسه تلفات ورکړل. د اېتالیا په جبهه کې د تلفاتو شمېر له ۳۰۰۰۰۰ څخه ډېر شو. په ختیځه جبهه کې بڼایي د ۲،۱ میلیون کسو پورې په جگړې کې وژل شوي وي. جگړې له یو میلیون څخه ډېر زخمیان درلودل.

د ۱۹۱۵ کال د می په ۷مه یوه الماني تحت البحري کښتۍ پر لوسی تانیا اقیانوس پیمانومې کښتۍ چې د ایرلنډ په سیند کې د حرکت په حال کې وه، یرغل وکړ او دا کښتۍ په چټکۍ سره ډوبه شوه او ۱۲۰۰ کسه په کې مړه شول. له ۱۰۰ څخه ډېر غرق شوي، امریکایان وو. لوسی تانیا انگلستان ته په پټه وسله وړله.

د لوسی تانیا غرقېدو المان او متحده ایالات د جگړې ډگر ته رابښکېل کړل. لس میاشتي وروسته ترنختیا ډېره شوه. د ۱۹۱۶ م. کال د مارچ په ۲۴مه المانیانو فرانسوي ولاړه کښتۍ د مانس په سمندرګي کې غرقه کړه او یو ځل بیا د امریکا خلک ووژل شول.

لومړۍ نړیواله جگړه د نړۍ د تاریخ لومړنۍ هوایي جگړه وه. د جگړې په لومړیو مرحلو کې ډېرو هېوادونو د دښمن د واحدونو موقعیت د معلومولو لپاره له الوتکو څخه گټه اخیسته.

متحده ایالاتو او متفقینو بې د سمندري مراقبتي نظام په وسیله د المانیانو یرغلو ته ځواب ورکړ. یو شمېر کښتۍ د څارنې لپاره یو له بله سره حرکت کاوه.

د ۱۹۱۸ م. کال په مارچ کې د برست لیتوفسک تر تړون ۱۸ ورځې وروسته الماني ځواکونه دې ته اړ

۱- سوم (Somme) د فرانسې په شمال ختیځ کې د مانس د سمندرګي په نامه یوه سیمه ده.

شول چې له روسيې څخه لوبديځي جبهې ته راشي. المانيانو په لوبديځه جبهه کې وحشتناکه حمله پيل کړه. د درنې توپخانې په بمبارد او گاډي بمونو سره يې حمله وکړه. انگليسي، فرانسوي او بلژيکي واحدونه يې د سيند لوري ته په شا کړل. د ۱۹۱۸م. کال په سپتمبر کې بلغارستان له موقتې ډښندۍ سره موافقه وکړه. عثماني امپراتوري د اکتوبر تر پايه تسليم شوه. د ۱۹۱۸م. کال د نوامبر په درېيمه اتریش، مجارستان د ډښندۍ منل لاسليک کړل چې په جگړې کې د هغوی د لاسوهنې د پای معنا يې لرله.

د ۱۹۱۸م. کال د نومبر په ۱۱مه سهار سر تا سري ډښندي وشوه او په لوبديځه جبهه کې د توپونو درزا غلې شوه. په پای کې تر څلورو کلونو وروسته لومړۍ نړيواله جگړه پای ته ورسېده. د رسمي شمېرنو له مخې په لومړۍ نړيواله جگړه کې د ځمکنيو او سمندري قواو ۹،۱ ميليونه سرتيري ووژل شول او يايې له ژوبلېدو او ناروغيو له امله ژوند له لاسه ورکړ. تر ۲۱ ميليونه ډېر پوځيان ژوبل، ۷،۴ ميليونه کسه بنديان يا ورک شول. دغه شمېرنه د ملکي خلکو په برخه کې نه ده.

د جگړې اقتصادي پايلې

د فرانسې، لهستان (پولنډ)، سربستان ډېرې شمال ختيځې برخې او د اېټاليا شمال ختيځې سيمې په کنډوالو بدلې شوې. يوازې په فرانسه کې ۴۸۰۰۰ کيلو متره ځنگلي ځمکه وسوځېده او د ۱۲۸۰۰۰ کيلو متره مربع په شاوخوا کې کرنيزه ځمکه يې له منځه لاړه. د وردن په شاوخوا کې تر جگړې وروسته تريوه نسله پورې مېکانيزه کرنه ناشونې وه، له دې امله چې ټوله ځمکه د اوسپنو ټوتو نيولې وه. مادي زيان کليوالي او ښاري خلک دواړه له اقتصادي ستونزو سره مخامخ کړل. بزگرانو تر يو ميليون ډېر څاروي او حيوانات له لاسه ورکړل. په ښارونو کې تر ۶۰۰۰۰۰ ډېرې ودانۍ وړانې او يا زيانمنې شوې. پلونه، لويې لارې، تونلونه، د اورگاډي پټلې د تلگراف او ټېلېفون مزي له منځه لاړل. لومړۍ نړيواله جگړه د بشریت په تاريخ کې تر ټولو وړانوونکې او د ډېر لگښت لرونکې جگړه څخه شمېرل کېږي. دې جگړې د روسيې، المان، اتریش، مجارستان او عثماني ترکيې امپراتوري له منځه

یورپه. د رومانوف، هونسولرن او هاپسبورگ لړې له واکه لري شوې. د اروپا او سویل لوېدیځې اسیا د نقشو ډېری برخې له سره وکښل شوې. فرانسوي امپراتوري د فاتحینو تر منځ ووېشل شوه. جګړې فرانسه او روسیه ورانه کړه. المان، بلژیک او انگلستان یې هم زیانمن کړل. د امریکا متحده ایالات انزوا او ګوښه والي ته ستون شو. لوړې او ناروغيو او جګړې ډیر تلفات را منځته کړل او د اروپا پخوانۍ امپراتورۍ یې یو له بله سره بېلې کړې. تر څلورو کلونو اوږدې جګړې وروسته سوله منځ ته راغله.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په ټولګي کې پر دوو جلا ډلو ووېشل شي. لومړۍ ډله دې د جګړې پر علتونو او دویمه ډله دې د اروپایي هېوادونو د سیالیو په اړه یو له بله سره خبرې وکړي.

پوښتنې

- ۱- لومړۍ نړیواله جګړه په کوم کال کې پېښه شوه؟
- ۲- په دواړو جلا اتحادونو کې کومو هېوادونو ګډون درلود؟
- ۳- په دې جګړه کې کومو هېوادونو ډېر تلفات ولیدل؟

له ټولګي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د جګړې د پایلو په اړه د منابعو په مرسته معلومات تر لاسه او په ټولګي کې دې ووايي.

دويمه نړيواله جگړه

آدولف هیتلر

په دې لوست کې به د دویمې نړیوالې جگړې څخه د مخه د بحرانونو په اړه او همدارنگه د جگړې د لاملونو او پایلو په اړوند معلومات تر لاسه کړئ.

اقتصادي بحران او رکود د ۱۹۲۹-۱۹۳۳ م. کلونو تر منځ په المان کې په ډیره چټکتیا سره پراختیا ومندله. او دې بحران درې کاله دوام وکړ، په صنایعو کې پر سلو کې ۴۰ ټیټوالی راغی. د بیکارانو شمېر ۷.۵ میلیونو تنو ته ورسېد، واقعي مزد له ۲۵ څخه تر ۴۰ په سلو کې راټیټ شو. کرنه د حوادثو قرباني شوه او یو شمېر بانکونه له ماتې سره مخامخ شول اقتصادي ناوړین د ویمار جمهوري جوړښت متزلزل کړ او د هیتلر د رامینځ ته کېدو لپاره یې په سیاسي ډگر کې زمینه برابره کړه.

آدولف هیتلر په ۱۸۸۹ م. کال په اتریش کې زیږېدلی او د لومړۍ نړیوالې جگړې وروسته یې د نازي گوند جوړ او په ۱۹۲۰ م. کال کې همدې گوند مشري یې تر لاسه کړه چې ملي پالنه، افراط پالنه، نژاد پالنه او پر یهودو تیری د هغه له اصولو څخه وو. نوموړی په لومړۍ نړیواله جگړه کې څو وارې ټپي شوی و د نازیو له شعارونو څخه یو هم دا وه (نن آلمان سبا جهان)، هیتلر عقیده در لوده هر څوک چې په منځنۍ اروپا مسلط شي کولای شي پر ټوله اروپا او نړۍ تسلط پیدا کاندې.

د اروپا قدرت غوښتونکي واکمنان د سولې لپاره گواښ گڼل کېدل. په شوروي اتحاد کې ستالین غوښتل

چې خپله واکمني پراخه کړي. د موسولیني په مغزو کې د روم د لرغونې امپراتورۍ خیال ګرځېده. په ۱۹۳۶م. کې د ملتونو ټولنه بېخې بې باوره شوې وه. د همدې کال په اکتوبر کې هتلمر او موسولیني د روم - برلین محور جوړ او هغه یې (بولادي ترون) ونوماوه. لږ وروسته جاپان او ایټالیا د کمترین ترون لاسلیک کړ چې موخه یې د کمونېزم د پراخوالي مخنیوی و. د جاپان امپراتورۍ د ۱۹۳۷م. کال په دویمې کې د چین پر شمال یرغل وکړ. د ملتونو ټولنه یو ځل بیا ونه توانېده چې سوله وساتي. هتلمر په ۱۹۳۸م. کې اتریش له آلمان سره یو ځای کړ او وروسته یې د سودت آلماني سیمې چې د وارسای د ترون له مخې د چکوسلواکیې برخې ګرځېدلې وې، بېرته د آلمان سره یو ځای کړې. هتلمر او موسولیني د ډسمبر په میاشت کې د انگلستان او فرانسې د لومړیو وزیرانو سره د میونخ په ښار کې وکتل. د آلمان پوځ د ۱۹۳۹م. کال د ډسمبر د میاشتې په لومړیو کې پر لهستان (پولنډ) یرغل وکړ. د آلمان پوځ له پوځي تاکتیک څخه ګټه واخېسته او په چټکۍ سره یې د لهستان پوځ درې وړې کړ. انگلستان او فرانسې په ۲۴ ساعتونو کې آلمان ته د جګړې اعلان وکړ او له دې سره بیا دویمه نړیواله جګړه پیل شوه. پخوا له دې چې په اروپا کې جګړه پیل شي، د ایټالیا دیکتاتور موسولیني ایتویا نیولی و. د افریقا په شمال کې د مصر او سوېز کانال پر سر جګړه ونېسته. د سوېز د کانال په نیولو چې هر یو بریالی شوی وای، له دې لارې یې کولای شول چې په مستقیمه توګه خپلې جنګي بهرې د اسیا جبهې ته ورسوي. هر هېواد چې شمالي افریقا نیولې وای، د منځني ختیځ ټولې د تیلو ذخېرې سیمې یې تر ولکې لاندې راتللې.

د متفقینو ځواکونو د مصر په العین کې د نازیانو پرمختګ ودراره او په ۱۹۴۲م. کې یې د هغوی پر ضد یرغل پیل کړ او ۹۰۰۰ آلماني پوځیان یې اسیر کړل. دویمه نړیواله جګړه چې په اروپا کې پیل شوه، نو المانیان ورته په بشپړه توګه تیار وو، جګړیز وسایل یې نوي او پوځیانو یې ښه زده کړه کړې وه. د ۱۹۳۹م. کال په ډسمبر کې د آلمان لښکر ورو پر لهستان یرغل وکړ او د لهستان پوځ یې په څلورو اوونيو کې د ننه درې وړې کړ. په دې وخت کې شورویانو د هغه پټ ترون له مخې چې له آلمانیانو سره یې کړی و، د لهستان ختیځ یې ونیو. له لومړۍ نړیوالې جګړې څخه وروسته فرانسې له آلمان سره خپله پوله پیاوړې کړې وه او په ختیځ کې یې د یرغل د مخنیوي لپاره د ۳۲۰ کیلو مترو په اندازه اوسپنیز استحکامات جوړ کړل. دغه استحکامات د یوه سیاستوال په نامه، د ماژینو د خط په نامه ونومول شول. د دغو استحکاماتو ډېره

برخه د ځمکې لاندې جوړه شوې وه.

المان پر لهستان يرغل وکړ. فرانسوي ځواکونه د ماژينو په خط ځای پر ځای شول او انگليسان د مانس له سمندرگي څخه تېر شول او د فرانسې په شمال کې دېره شول. دانگليسانو سمندري ځواکونو د المان بندرونه محاصره کړل.

د جگړې په اوږدو کې شورويانو په ختيځ کې د لاتويا، استونيا او لېتوانيا دولتونه د بالتیک په حوزه کې اتحاد ته اړ کړل. شوروي واحدونو د فنلاند پوځ ته ماتې ورکړه او د روسيې پخوانۍ پولې يې پرانيستې.

د ۱۹۴۰م. کال د اپرېل په نهمه آلماني ځواکونو د هوا او ځمکې له لارې په ډنمارک او ناروې يرغل وکړ. ډنمارکيو پوځ نه درلود او فوراً تسليم شول. نارويژانو غوښتل جگړه وکړي خو د دريو اوونيو په اوږدو کې تسليم شول.

د ۱۹۴۰م. کال د اپرېل پر لسمه نازيانو پر بلژیک او هالنډ يرغل وکړ. آلمانيانو له سمندري ځواک، پياده، ټانک، بم غورځوونکو الوتکو او کومانډويي ځواک څخه گټه اخيسته او د ماژينو د خط په شاو خوا کې ځای پر ځای شول.

آلمانيانو د همدغه کال په جون کې د لوېديځ په جبهه کې خپل ځواکونه ځای پر ځای کړل او وروسته يې د شمالي دېنتو له لارې پر فرانسې حمله وکړه. د ماژينو له خط څخه تېر شول او له شپږو اونيو څخه په لږه موده کې پاریس ته ورسېدل.

فرانسه د ۱۹۴۰م. کال د جون په ۲۲مه آلمان ته تسليم شوه. مارشال هانري ېتن د لومړۍ نړيوالې جگړې سپين بېري او اتل نوی حکومت جوړ او له آلمان سره يې د ډزنډۍ تړون لاسليک کړ. د تسليمي د شرايطو پر بنسټ د فرانسې پوځ بې وسلې شو. آلمان د فرانسې په شمال کې پاریس ونيو. د فرانسې دولت د فرانسې سوېل ته چې اشغال شوی نه و، انتقال شو.

د انگلستان د خلکو مشري د وېنستون چرچل په نامه نوي صدر اعظم په لاس کې واخيسته، انگليسانو غوښتل چې جگړې ته دوام ورکړي.

د جگړې لمنه د بالکان شبه جزيرې ته هم ورسېده. موسوليني د ۱۹۴۰م. کال په مني کې پر يونان يرغل وکړ. د ۱۹۴۰م. کال د مني په پای کې مجارستان او رومانيه د محور له ځواکونو سره يو ځای

شول. د ۱۹۴۱م. کال په لومړيو کې بلغاريا له فاشيستانو سره يو ځای شوه. ۱۹۴۱م. په پسرلي کې نازيانو پر يوگوسلاويا يرغل وکړ او پر يونان پوره بريالي شول. په افريقا کې په مصر او سوماليه کې د ايتاليا ځواکونه له انگليسانو سره وجنگېدل. د ۱۹۴۱م. کال د پسرلي پورې ټوله شمالي افريقا د جگړې په صحنه بدله شوه.

له انگلستان سره جگړه اوږده شوه. د لوېديځې جبهې د برياليتوب په برخه کې هټلر ناهيلي شو، د دې پر ځای يې ختيځ ته پام شو او کمونېزم يې خپل اصلي دښمن وگاڼه. نوموړی په دې عقیده و چې پر شوروي اتحاد برياليتوب پر نړۍ د تسلط يو گام دی او د جولایي پر ۲۲مه المان د روس په ضد عمليات پيل کړل. د آلمان واحدونو د ۳۲۰۰۰ کيلو مترو د جبهې په اوږدوالي د بالتیک له سيند څخه تر تور سمندرگي پورې پر شوروي يرغل وکړ. آلمانيانو د لهستان په ختيځ، د بالتیک سيمي او وروسته يې پر روسيې او کراين يرغل وکړ او په ۱۹۴۱م. کې د لېننگراد ښار محاصره پيل شوه، چې سل ورځې اوږده شوه. نازيانو د اکتوبر په مياشت کې اوکراين ونيو او کریمه ته داخل شول.

د ۱۹۴۱م کال په نوامبر کې آلماني ځواکونه او تدارکاتي خطوط يې ډېر پراخه شول. د آلمان په لوی جگړيز ماشين کې شنيدلی حالت رامنځ ته شو.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي لومړۍ ډله دې د جگړې د لاملونو او دويمه ډله دې د آډولف هټلر د ونډې په اړه په خپل منځ کې مباحثه وکړي او پایلي دې ټولگي ته وړاندې کړي.

پوښتنې:

- ۱- دويمه نړيواله جگړه په کوم کال کې پېښه شوه؟
- ۲- محور گروپ کومو هېوادونه ته ويل کېدل؟
- ۳- آلمان په کوم کال په شوروي اتحاد تېری وکړ؟

له ټولگي څخه د باندې فعاليت:

زده کوونکي دې د خپلو ښوونکو او منابعو په مرسته د محور هېوادونو د ماتې په اړه معلومات تر لاسه او بيا دې ټولگيوالو ته وړاندې کړي.

پر هند او چین باندې د جاپان يرغل

په دې لوست کې به د جاپان يرغل د هندوچين په جزایرو، د محور ماتې او د دويمې نړيوالې جگړې د پایلو په اړه ورسره آشنا شئ.

په داسې حال کې چې د هټلر پوځ په ټوله اروپا کې خپرېده، جاپانيانو په ختيځ کې خپلو پر مختگ ته دوام ورکاوه او غوښتل يې چې پر پراخه سيمه مسلط او له ځمکې او منابعو څخه يې گټه واخلي. جاپان په ۱۹۳۲م. کال کې منچوريا ونيوله. په ۱۹۳۷م. کال کې د جاپان او چين واحدونو د پيکن په شاوخوا کې يو له بله سره په جگړه بوخت وو. د جاپان پوځ ښار ونيو او وروسته يې د سوېل په لور حرکت وکړ او تر ۱۹۳۹م. کال پورې يې د چين څلورمه برخه ونيوله، خو چينييان تسليم نه شول او خپله پلازمېنه يې يانگ تسه ته يووړه او په خور وورو جگړو يې لاس پورې کړ.

جاپان په ۱۹۳۹م. کال کې د هائيان جزيره او هندوچين ساحل ته نژدې نورې کوچنۍ جزيرې ونيولې. دغه برياليتوب د انگلستان تدارکاتي مسير له هانکانگ څخه تر سينگاپوره پورې په خطر کې واچاوه. دغو يرغلونو د امريکا متحده ايالات پريشانه کړل. د ۱۹۴۱م. کال په لومړيو کې يې له جاپان سره خپلې ټولې اړيکې پرې او په امريکا کې د دې هېواد پانگه ضبط شوه. د همدې کال په ډسمبر کې جاپانيانو په هاوايي او فلپين په جزيرو کې د امريکا پر مرکزونو او هم په هانگ کانگ او ملايا کې د انگلستان

پر پوځي مرکزونو يرغل وکړ. جاپان د امريکا پر الوتکو او هوايي هليو چې د آرام اقيانوس په پرل هاربر کې يې لنگر اچولی و، بمباري وکړه. جاپاني پيلوټانو ۱۸ جگړيزې امريکايي کشتی او ۱۸۰ امريکايي الوتکې له منځه يووړې او د ۳۵۰۰ کسو په شاو خوا کې يې ووژل.

جاپانيانو په آرام سمندر کې د ۱۹۴۱ م. کال د ډسمبر د حملو په ترڅ کې ډېر لوی امتيازات لاس ته راوړل. د ۱۹۴۲ م. کال په لومړيو کې د هغو موخو د لاس ته راوړلو لپاره چې هغه د آسيا د ختيځې برخې نيول وو، پر مخ روان وو. د جاپان امپراتوري د برما په جگړې کې پر مخ لاړه. گورم، د ويک جزيره او د فلپاين جزایري يې ونيول. هانگ کانگ، سينگاپور، او د شرقي هند جزایرو هم سقوط وکړ. جاپاني ځواکونو پر بریتانیوي هند يرغل ته ځان چمتو کړ. په استراليا، نيوزيلانډ او د هاوايي په جزیرو کې يې هم پر مختگ وکړ. داسې ښکاره کېده چې هتلمر او موسوليني برياليتوب تر لاسه کړ. د دې په مقابل کې د متفقينو د ځواکونو مشرانو (د انگلستان د صدراعظم چرچل، د شوروي رهبر ستالين او د امريکا د جمهور رئیس روزولټ) په مشرۍ د تهاجمي يرغل لپاره يو له بل سره يو ځای شول. پرل هاربر له يرغل څخه وروسته د امريکا گوبنه والی پای ته ورسېد. د ۱۹۴۲ م. کال په می کې د امريکا او استراليا هوايي او سمندري ځواکونو په آرام سمندر کې د جاپانيانو پرمختگ ودراره. يوه میاشت وروسته د امريکا متحده ايالاتو د جاپان لويه کشتی چې ختيځ لوري ته د میدوي پر جزیرې د يرغل لپاره د حرکت په حال کې وه، ودروله. د امريکا متحده ايالاتو او جاپان د درېو ورځو لپاره د میدوي د جزیرې په شمال کې په هوا او سمندر کې سره وجنگېدل چې په پای کې د امريکا متحده ايالات بريالی شو.

د محور ماتې

د ۱۹۴۲ م. کال د نومبر په میاشت د شوروي کلکو يرغلو المان شاتگ ته اړ کړ. هتلمر خپلو پوځونو ته امر وکړ چې وجنگيږي، خو د ۱۹۴۳ م. کال په جون کې د آلمان پوځونه تسليم شول. د ۱۹۴۳ م. کال په دوبي کې انگلیسي - امريکايي ځواکونو سيسلي ونيوله. د همدې کال په وروستيو میاشتو کې متفقينو ورو ورو شمال ته پرمختگ کاوه. په آرام سمندر کې يې جاپانيان جزیره په جزیره شاتگ ته اړ کړ.

د ۱۹۴۳ م. کال په نومبر کې روزولټ، چرچل او ستالين په تهران کې سره وکتل. هغوی پر فرانسې د متفقينو د يرغل پر نقشې سره خبرې وکړې. د دې نقشې پر بنسټ د متفقينو ځواکونه باید د مانس له

سمندرڅخه تېر شوي او د نرماندي په سواحلو کې پياده شوي وای.

په دې يرغل کې څه د پاسه له ۱۷۵۰۰۰ سرتيرو، او هم له ډېرو تجهيزاتو څخه کار واخستل شو. په نرماندي کې د ځواکونو تر پياده کېدو ۱۰۰ ورځې وروسته، د ۲ ميليونو په شاوخوا کې سرتيري فرانسې ته داخل شول او د ۱۹۴۴م. کال د اگست په ۲۵ مه يې پاريس آزاد کړ.

شوروي پوځ د ۱۹۴۴م. کال په جون کې ستوني، لیتوانيا، لیتويا، رومانيه او بلغارستان ونيول او همدارنگه انگليسانو آلمانيان د يونان له خاورې وويستل. د ۱۹۴۵م. کال په فبرورۍ کې روزولټ، چرچل او ستالين په اېتاليا کې د تورې سمندرگي د څنډې په آرامځای کې يو له بل سره وليدل. همدارنگه مشرانو د دې هڅه وکړه چې په اروپا کې تر جگړې وروسته د مسايلو د حل لپاره توافق وکړي. هغوی د آلمان د وېش نقشه د نيول شوې سيمې په توگه وکبله. د فرانسې سرتيرو يې د متفقينو د مهمو ځواکونو لپاره سيمه مشخصه کړه. هغه اروپايي دولتونه چې له نازيانو څخه خپلواک شوي وو، بايد د ځانونو لپاره يې حکومتونه انتخاب کړي وای. همدارنگه روزولټ دا ومنله، چې شوروي د ملگرو ملتونو له ټولني سره يو ځای شي، نو په ختيځه اروپا کې به د دې هېواد امتيازات تضمين کړي.

د ۱۹۴۵م. کال د مې په لومړيو کې د برلين د ښار په سړکو کې تر خونړيو جگړو وروسته، دغه ښار د روسانو پر وړاندې سقوط وکړ. د هټلر ژوند د هغه تر ځمکې لاندې پټځای کې پای ته ورسېد. د جاپان سره لا جگړه روانه وه. د ۱۹۴۵م. په اپرېل کې روزولټ ناڅاپه مړ شو. هري ترومن چې جمهوري رياست ته ورسېد، د مهنتن له پټې طرحې خبر شو چې يو شمير پوهانو او مهندسانو د دغه نامه لاندې د لومړنۍ اتومي وسلې په جوړولو لگيا وو.

متفقينو د جولايي په ۲۶مه د جاپان حکومت ته التيماتوم ورکړ او له هغه هېواد څخه يې وغوښتل چې تسليم شي، خو جاپان التيماتوم ونه مانه.

د ۱۹۴۵م. کال د اگست په ۶مه د امريکا د اوږده واټن الوتکې د جاپان د هيروشيما پر ښار بم وغورځاوه. دې بم د ښار تر ۶۰ مې برخې ډېره وړانه کړه او تر ۱۵۰۰۰۰ ډېر کسان يې ووژل. خو سره له دې بياهم جاپان تسليم نه شو. د ۱۹۴۵م. کال د اگست پر نهمه - ۲۹B ډول الوتکې پر ناگاساكي بل بم راوغورځاوه او ۴۰۰۰۰ کسان يې ووژل. پاتې ۷۰۰۰۰ کسه په ډېره وحشتناکه توگه سوي وو.

جاپان د ۱۹۴۵م. کال د سپتمبر پر دويمه تسليم شو. د تسليمۍ خبر ټولې نړۍ ته مخابره شو. د

متفقینو ډېرو پلویانو د ډېرو لویو غونډو په ترڅ کې په لویو ښارونو کې خوشحالی او جشنونه پیل کړل. په وروستیو اوونیو کې روسیې منچوریا ونیوله. په اندونیزیا او ملایا کې جاپاني ځواکونه انګلستان ته تسلیم شول. د امریکاه متحده ایالاتو ځواکونو جاپان ونیو او چین یې آزاد کړ او په دې توګه په تاریخ کې د بشر تر ټولو خونړۍ جګړه پای ته ورسېده.

د دویمې نړیوالې جګړې پایلې

دویمې نړیوالې جګړې ډېر مالي او ځاني زیانونه رامنځ ته کړل. په دې جګړه کې له ۴۰ - ۵۰ میلیونو پورې انسانان ووژل شول. د امریکا متحده ایالاتو خپل ۳۰۰۰۰۰۰ ځواکونه له لاسه ورکړل. د جګړې لګښت تر یو تریلیون ډالرو ډېر و. ۲۳۰ میلیارد ډالر د محور هېوادونو ولګول. د امریکا متحده ایالاتو له ۳۱۷ - ۳۴۱ میلیاردو ډالرو پورې ولګول. لویو ښارونو لکه وارسا، لندن او برلین ډېر درانده زیانونه ولیدل. هېروشیما او ناګاساکی کابو بېخي له منځه لاړل. د اروپا او آسیا ټولو خلکو خپل کورونه، کروندې او همدارنګه دندې له لاسه ورکړې. کلیساګانې، کارخانې، سړکونه، د اوسپنو لارې او بندري تاسیسات د بمباریو او د توپونو د اور له امله وړان شول. د نړۍ د ډېرو هېوادونو پرمختګ او وده د خپل اصلي مسیر څخه منحرف شو.

په ټولګي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ویشل شي لومړۍ ډله دی د رهبرانو ونډې لکه روزولت، چرچل او ستالین د محور هېوادونو په ماتې کې او دویمه ډله دې د جګړې د پایلو په اړه په خپل منځ کې مباحثه وکړي او پایلې دې ټولګیوالو ته وړاندې کړي.

پوښتنې

- ۱- د امریکې متحده ایالاتو څرنګه په جګړه کې ګډون وکړ؟
- ۲- جاپان ولې په دویمه نړیواله جګړه کې امریکې ته تسلیم شو؟

له ټولګي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د اروپا نقشه رسم او پرمخ دې د محور او متفق هیوادونه په نښه کړي.

د ملگرو ملتو جوړېدنه

په دې لوست کې به د ملگرو ملتونو د سازمان د رامنځ ته کېدو او د هغه د ضرورت په اړه معلومات تر لاسه کړئ.

د ۱۹۴۵م. کال په اوږدو کې د متفقو هېوادونو استازو له جگړې څخه وروسته د نړۍ د موقعیت په اړه د تصمیم نیولو لپاره لیدنه وکړه. هغوی په دې توافق وکړ چې داسې نړیوال سازمان جوړ شي چې ټول خپل ځانونه د هېوادونو په منځ کې د سولې او همکارۍ لپاره متعهد ساتي او هم د هغو خلکو په برخه کې چې د محور هېوادونو ځواک یې جوړاوه، د سرنوشت په اړه یې تصمیم ونیسي. متفقینو ملگري ملتونه جوړ کړل. د متفقو پنځوسو هېوادونو استازيو په سانفرانسيسکو کې د ۱۹۴۵م. کال له اپرېل څخه تر جون پورې سره ولیدل. هغوی د نړیوال سازمان د منشور په برخه کې توافق ته ورسېدل. دا منشور په ۱۹ فصلونو او ۱۱۱ مادو کې تدوین شو او د لاهې د نړیوالې محکمې د دېوان اساسنامه د دغو ۵۰ هېوادونو لاینفک برخه شوه. غړيو هېوادونو په دې توافق وکړ چې د سولې د ساتنې او پرمختلنې لپاره به د ټولو ملتونو حقوق او حاکمیت په مساوي توگه په پام کې ساتي او نړیواله همکاري یې هم تضمین کوي.

د ملگرو ملتونو سازمان لویه شورا لري. عمومي شورا د ټولو غړيو هېوادونو له استازيو څخه جوړېږي،

خو رښتینې ځواک د امنیت له شورا سره دی. د امریکا متحده ایالات، انگلستان، فرانسه، روسیه او چین په دې شورا کې دایمي څوکی لري. شپږ نور هېوادونه په دوراني توگه ټاکل کېږي. امنیت د شورا رایه په اکثریت ولاړه وي. د پرېکړې د تصویب په صورت کې د پنځو دایمي هېوادونو رایه د اکثریت رایې یوه برخه وي. په دې توگه له دغو پنځو لویو هېوادونو څخه هر یو د دې شورا د پرېکړې د وېتو حق لري. اقتصادي او اجتماعي شورا، نړیواله محکمه او سرمشري، د ملگرو ملتونو اصلي جوړښت تشکیلوي. متفقینو پرته له ملگرو ملتونو، د جگړې د وضعیت د ژر اداره کولو او په راتلونکې کې د پراختیا او ودې لپاره نور گڼ شمېر سازمانونه هم جوړ کړل، چې بېلابېل فعالیتونه د نړۍ په مختلفو هېوادونو کې تر سره کوي.

د ملگرو ملتونو د سازمان په جوړېدنه کې د ډېرو اقداماتو لاس دی، چې هر یو په کې اغېزمنه ونډه اخیستې ده. د دې اقداماتو له جملې څخه کولای شو چې په زماني ترتیب سره د بین المتمدینو د اعلاميې خپرېدل، اتلانتيک منشور، د ملگرو ملتونو اعلامیه، د مسکو او تهران کنفرانسونه، د دامبارتن اوکس او بالتا کنفرانس او په پای کې د سانفرانسيسکو کنفرانس ته اشاره وکړو.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د نړیوالو سازمانونو او دویمه دې د دې سازمان د موخو په برخه کې یو له بله سره خبرې او مشاجرې وکړي او پایله دې په ټولگي کې ووايي.

پوښتنې

- ۱- د ملگرو ملتونو ټولنه څنگه جوړه شوه؟
- ۲- څو هېوادونه د امنیت د شورا دایمي غړي دي؟
- ۳- د ملگرو ملتونو ټولنه په کوم کال کې جوړه شوه؟

له ټولگي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د دیرشو هېوادونو لیست ترتیب کړي چې د ملگرو ملتونو غړیتوب ولري او په ټولگي کې دې ووايي.

په يوه صنعتي ځواک باندې د جاپان بدلون

آيا پوهېږئ چې جاپان څرنگه په يو صنعتي هېواد واوښت؟ په دې لوست کې به د دې پوښتنې ځواب تر لاسه کړئ.

پخوا تر دې چې د جاپان پر صنعتي بدلېدنې خبرې وکړو، ښه به دا وي چې د هغه هېواد د تېر تاريخ په برخه کې څه پوه شو. تر ميلاد ۶۶۰ کاله پخوا د

جاپان لومړنی امپراتور پر تخت کېناست. په هغه وخت کې د مذهبي قوانينو (شينتو) له مخې امپراتور له فوق العاده ځواکه برخمن و. په منځنيو پېړيو کې ساموريان پر جاپان مسلط شول. پخوا د امپراتور د گارد کسان د ساموایي په نامه يادېدل. په دې وخت کې جاپان په يوه فيودالي، کمزوري او وروسته پاتې هېواد بدل شو.

د جاپان معاصر دوران د امپراتور (موتسوهیتو) له تخت ناستې ۱۸۶۸م. څخه پیلېږي. د هغه د امپراتورۍ مودې تر ۱۹۱۲م. پورې دوام درلود، چې د (میچی) د دورې په نامه یادېږي. په اداري او پوځي برخه کې ډېر اصلاحات رامنځ ته شول او جاپان په یوه نړیوال ځواک واوښت. د چین او جاپان او جاپان او روس په جگړې کې یې چین او روس ته ماتې ورکړه او په همدې وخت کې وتوانېد چې پر کوریا، تایوان او سخالین پر ټاپو تسلط پیدا کړي.

د جاپان هېواد له یو شمېر وړو او لویو ټاپوگانو څخه جوړ شوی دی او په لرې ختیځ کې پروت دی. سره له دې چې ځمکه یې لږه ده، د وګړو شمیرې یو ۱۴۰ میلیونو ته رسېږي. تر لومړۍ نړیوالې جگړې او د آلمان تر ماتې وروسته، جاپان د صنعتي او لوی ځواک کېدنې لپاره ډېرې هلې ځلې وکړې او له آلمان او اروپایي هېوادونو څخه د فني زده کړې په لړ کې په چټکۍ سره له اقتصادي او پوځي پلوه په یو سیمه ییزه ځواک بدل شو. هغه و چې تر دویم نړیوال جنگ د مخه د تخنیکي همکارۍ له امله له آلمان سره نږدې شو او د دویم نړیوالې جگړې په پیل کې له آلمان او ایټالې سره په (محور) دولتونو کې د متفقینو پر ضد شامل شو. په دویمې نړیوالې جگړې کې یې په پاسفیک (آرام) سمندر کې خپل

د جاپان د پارلمان ودانۍ

ډېر متصرفات له لاسه ورکړل او د (هېروشيما او ناګاساګي) تر اټومي بمبارد وروسته پرته له کوم قيد و شرطه امریکا ته تسلیم شو.

تر جگړې وروسته او د سولې په راتلو سره یې د نویو اندونو او قوي مدیرانو په مټ د صنعتي کېدو او د خپل اقتصاد په جوړونه لاس پورې

کړ او د امریکې متحده ایالاتو ته یې کار پېژندونکي، تکنیشنان او اهل فن د زده کړې لپاره ولېږل او تر څنګ یې په هېواد کې معقولې، خصوصي او نوې پروژې پلې کړې. له امریکایي نویو طرحو څخه اقتباس ورځ په ورځ جاپان ته د پرمختګ لارې خلاصې کړې او تر اوسه یې دغه سیاست دوام لري. جاپان له سلو کالو وروسته په دې وتوانېد چې د نړۍ په یوه ستر صنعتي هېواد بدل شي. که چېرته د صنعتي کېدو نېټه د انگلستان د صنعتي انقلاب د رامنځ ته کېدو نېټه وګڼو، نو پاتې ټول لوېدیځ هېوادونه دې مرحلې ته دوه سوه کاله وروسته رسېدلي دي او که چېرې وغواړو چې علت یې پیدا کړو چې جاپان څنګه دا موده لنډه ووهله چې په یوه صنعتي هېواد بدل شو، نو ځواب یې ښايي داسې وي:

صنعتي کېدنه یې په کرار او تدریجي ډول پیل شوه. لومړی ساده صنایع، وروسته لږې پېچلې، سپکې صنایع، منځنۍ ټکنالوژۍ، ورپسې درنې او لوړې ټکنالوژۍ په کې رامنځ ته شوې. په ۲۰۰۵م. کال کې جاپان د (۴،۵) ټریلیونو ډالرو تولیداتو په ارزښت تر امریکا وروسته د نړۍ په اقتصادي ځواک کې دویم او په اسیا کې یې لومړی ځای درلود. که څه هم جاپان محدودې صنایع لري، خو د دولت په همکارۍ سره چې د پرمختللي ټکنالوژۍ په برخه کې پانګه اچونه کوي، جاپان د صنعت او ټکنالوژۍ له پلوه یو مهم هېواد ګڼل کېږي. امریکا د ۲۲،۷٪ چین ۱۳،۱٪ سویلي کوریا په ۷،۸٪ سره د جاپان ډېر مهم سوداګریز شریکان دي او اوس جاپان په لنډه موده کې په چټکۍ سره د نړۍ په یوه پرمختللي هېواد بدل شوی دی.

د جاپان مهم صادرات، د حمل و نقل وسایل، موټرې، برېښنايي صنایع، ماشین الات، کېمیاوي صنایع، فولادي صنایع، غیر اوسپنیز فلزات، کشتۍ جوړونه، نساجي او نور دي. دا هېواد خو نړیوال موټر جوړونکي شرکتونه، لکه، ټویټا، هنډا، سني، نیسان، میتسویشي او داسې نورې کمپنۍ چې معتبر مارکونه لري، خاوند دي.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي، لومړنۍ ډله دې دجاپان د تاريخ او دويم ډله دې د جاپان د صنعتي کېدنې پر لاملونو يو له بله سره خبرې وکړي او پایله دې په ټولگي کې وويي.

پوښتنې

- ۱- د جاپان لومړنۍ امپراتور څه وخت پر تخت کېناست؟
- ۲- د جاپان معاصر دوران له کومې تاريخي پېښې څخه پيلېږي؟
- ۳- جاپان په دويمه نړيواله جگړه کې د کومو هېوادونو په گټه او پلوی په جگړې کې داخل شو؟
- ۴- د جاپان سوداگريز شريکان کوم هېوادونه دي؟
- ۵- د جاپان د لويو کمپنيو نومونه واخلي؟

له ټولگي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې د جاپان د چټکې پرمختيا په اړه د ښوونکو او منابعو په مرسته معلومات تر لاسه او بيا دې په ټولگي کې وويي.

د شوروي اتحاد له منځه تلل

یو شمېر بهرني او داخلي عوامل چې د شوروي اتحاد د له منځه تلنې سبب شول، په لاندې توګه به ورسره آشنا شی.

الف: کورني لاملونه

په شوروي اتحاد کې مارکسیستي او لېنینستي نظام له ۱۹۱۷-۱۹۹۱م. پورې سره له دې چې د سوسیالېزم د تحقق لپاره ورته ډېرې هڅې وشوې، له منځه لاړ. د هغو نظریو پر بنسټ چې د مارکسېزم د پلویانو او د هغوی د مخالفینو له خوا څرګندې شوي، نو دا ترې جوتهېرې چې د شوروي اتحاد سیاسي، اقتصادي او ټولنیز نظام په دې ونه توانېد چې د روسیې د خلکو اړتیاوې پوره کړي. د مارکسیستي نظریاتو څخه په روسي انقلابي بڼه او د سیاسي فرهنگ د دوام له امله داسې یو ترکیب رامنځ ته شو چې یو له بله سره یې هېڅ ډول هم‌هانګي نه درلوده. سره له دې چې روسیه یې په یوه لوی ځواک بدله کړه، خو د انسانانو له فطري خصوصیت سره د توپیر له امله په پای کې له منځه تلو سره مخامخ شو.

د شوروي اتحاد اقتدار غوښتونکی سیاسي نظام چې کمونېست ګوند یې د کارګر د استازي په نامه پر

هېواد واکمن کړی و، له شدید کنټرول او د ډول ډول ټکولو او اختناق سره سره، په پای کې د میلیتونو د اعتراضاتو په وړاندې چې کلونه کلونه یې د مرکزي حکومت د واکمنۍ لاندې ژوند تېر کړی و، ټینګار ونه شو کړای او هغه پراخ ټولنیز بدلونونه، په ځانګړې توګه هغه زاړه فردي روښونه او وېشنه چې ټولنه ترې جوړه شوې وه او د کمونېست ګوند منشي تطبیقوله، د ۱۹۸۰م. د لسیزې بدلونونه یې چټک کړل چې په پای کې د میلیتونو د زندان ور پرانیستل شو.

ریګن او ګورباچوف

پر شوروي اتحاد حاکم نظام چې د کمونېزم د نظریو تر رهبرۍ لاندې په ځانګړې توګه د ستالین په وسیله رامنځ ته شو، پخپله د دې نظام د له منځه تلنې سبب و. داسې نظام چې پر اداري او اقتصادي چارو یې بشپړ امرانه کنټرول درلود، د ټیټو او منځنیو طبقو فردي ګټې له منځه وړلې او د انسان د فطرت ځانګړتیاوې یې نه منلې. د شوروي اتحاد د صنعتي لاس ته راوړنو سره سره یې د خلکو عادي ورځنۍ اړتیاوې نه شوې پوره کولای او هغه اقتصادي او انساني منابع یې چې درلودې، له هغوی څخه یې په پوځي برخو کې ګټه واخیسته.

د امریکایانو فشار او له پرديو څخه وېره چې په روسی

ټولنه کې یې رېښه درلوده، د داخلي ناخوالو د پټولو لپاره به یې په افراطي توګه ورته پاملرنه کوله. فډرالي نظام به ادعا کوله چې د ټولو میلیتونو او قومونو بشپړ حقوق په پام کې نیول کېږي، خو په عمل کې یې توپیر درلود چې دغه تبعیض په میلیتونو کې ناخوښي او نارضايتي رامنځ ته کړه. سره له دې چې

گورباچوف ډېره هڅه وکړه چې دا تبعيض له منځه یوسي، خو بريالی نه شو، تر دې چې د نظام د له منځه تلنې زمينه په تدريج سره تياره شوه.

په پای کې په ۱۹۹۱ م. کال د شوروي سياسي، اقتصادي او ټولنيز نظام سره د دې چې ۷۴ کاله يې ډېرې هڅې وکړې، خو د سوبالېزم پر تداوم او عملي کېدنه بريالی نه شو په پایله کې له منځه لاړ.

ب - بهرني لاملونه

د دويمې نړيوالې جگړې له پای ته رسېدو وروسته، سوېر جنګ پيل شو، ځکه په دې وخت کې کومه نړيواله جگړه رامنځ ته نه شوه. او لويو ځواکونو يو د بل پر ضد تبليغات پيل کړل او تسليحاتي سيالی پيل شوې او هر يوه هڅه کوله چې وړانوونکې وسله جوړه کړي. لوېديځو هېوادونو د امريکا په مشرۍ د کمونېزم د خپرېدو پر ضد پراخه تبليغات پيل کړل او په شوروي اتحاد کې يې کمونيستي نظام تخریب اووه.

فضايي سيالی او رقابتونه هم د شوروي اتحاد د له منځه تلنې سبب گڼل کېږي، ځکه چې د هرې فضايي بېړۍ لپاره په ميلياردونو امريکايي ډالر لگول کېده او د شوروي اتحاد لپاره د هرې مصنوعي سپوږمۍ جوړول او توغول ورته ډېر گران تمامېده.

شوروي اتحاد افغانستان په ۱۹۷۸ م کې اشغال کړ، شوروي اتحاد دا فکر نه کاوه چې دا جگړه به اوږده شي او د غيرتمنو افغانانو له داسې مقاومت سره به مخامخ شي. د روسانو تر يرغل وروسته د افغانستان خلکو او مبارزينو سره اسلامي او لوېديځو دولتونو مرسته کوله او شوروي اتحاد په دې جگړې کې ډېر لگښتونه وکړل چې د هغه کمزوری اقتصاد يې لا پسې کمزوری کړ. د شوروي اتحاد په له منځه وړنې کې ځاني تلفات هم له سترو عوامولو څخه گڼل کېږي، ځکه د ځوانانو وژنه او معيوب کېدنه د خلکو د کرکې سبب شوه او له افغانستان څخه د قواوو د ويستلو غوښتونکي شول. په پای کې شوروي اتحاد

په افغانستان کې ماتې وخوړه او خپل ځواکونه یې له افغانستان څخه بهر کړل.

پورتنيو کورنيو او بهرنيو لاملونو د شوروي اتحاد د له منځه وړنې لپاره مناسب شرايط برابر کړل چې حاکم نظام په خپلو ټولو هڅو سره په دې ونه توانېد چې مخه یې ونيسي چې په پای کې د کمونست گوند تر اوږده حاکمیت وروسته پر پنځلسو جمهوریتونو، شوروي اتحاد وپاشل شو. سوسیالیستي نظام له منځه لاړ او ډېرو جمهوریتونو خپله خپلواکي اعلان کړه.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د سوسیالیستي نظام پر ماهیت او دویمه ډله دې د شوروي اتحاد د له منځه تلو پر عواملو خبرې وکړي او پایله دې په ټولگي کې ووايي.

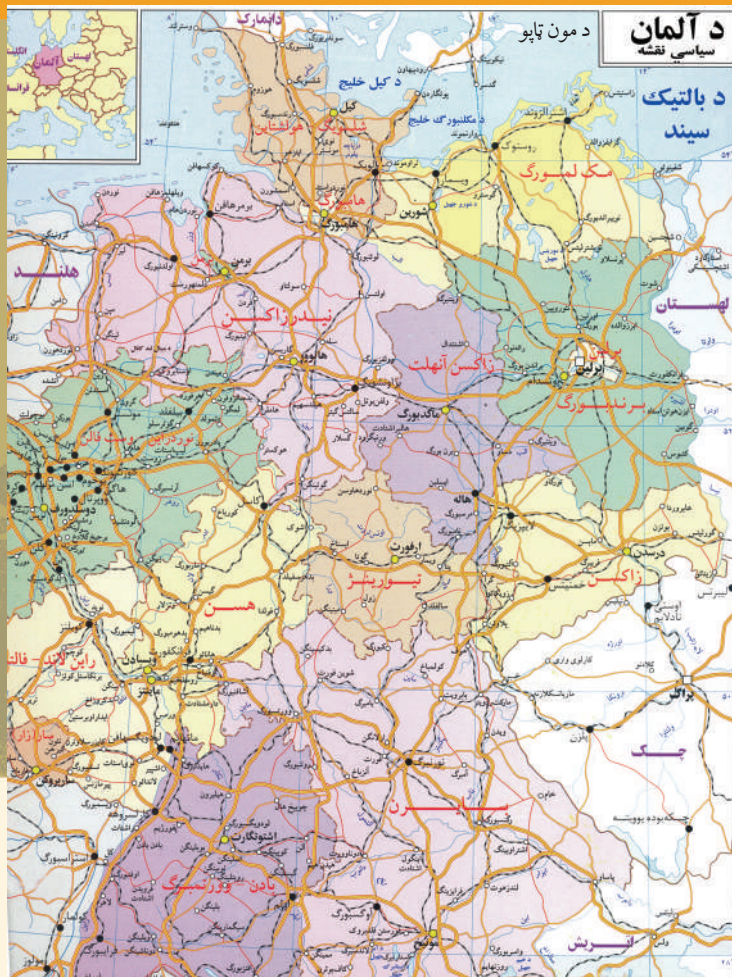
پوښتنې

- ۱- د روسیې کارگري انقلاب په کوم کال کې رامنځ ته شو؟
- ۲- شوروي سوسیالیستي نظام په کوم کال کې له منځه لاړ؟
- ۳- په ۱۹۸۰ م. لسيزه کې په شوروي کې کوم بدلونونه رامنځ ته شول؟
- ۴- شوروي نظام څو کاله دوام وکړ او څو جمهوریتونه یې لرل؟
- ۵- د افغانستان مسلمان ملت د شوروي او کمونیزم په نابودۍ کې څه وړنده درلوده په لنډه توگه یې ووايي.

له ټولگي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې له مشرانو او فرهنگي شخصیتونو څخه د شوروي اتحاد په له منځه تللو کې د بهرنيو لاملونو په اړه معلومات تر لاسه او بیا دې په ټولگي کې ووايي.

د آلمان فدرالي جمهوریت

آيا پوهېرئ چې د آلمان جمهوريت څو ايالتونه او څه ډول سياسي جوړښت لري؟

د آلمان فدرالي جمهوریت د نړۍ د پرمختللو صنعتي هېوادونو له ډلې څخه دی. دا هېواد چې په اروپا کې پروت دی، په شمال کې

له ډنمارک او بالتیک سمندرګي، ختیځ کې یې له پولنډ او چک جمهوریت، په سویل کې یې له اتریش او سویس او لوېدیځ کې له فرانسې، بلژیک، لوکزامبورګ او هالنډ سره پولې لري. آلمان یو ډېموکرات فدرالي جمهوریت دی او شپاړس ایالاتونه لري. دغه ایالات کولای شي چې په ځینو چارو کې خپلواک عمل وکړي. آلمان له فرانسې او روسیې سره د جګړې پر مهال په ۱۸۷۱م. کې د یوه ملت په توګه متحد شو.

د دولت اجرایی قدرت د فدرالی صدراعظم سره وي. بوند سرات (فدرال شورا) صدراعظم ټاکي. جمهور رئیس د یو گډې ناستې د بوندسرات او د ایالتي استازو(بوند سټاگ) د مساوي غړو په گډون د پنځو کالو لپاره ټاکل کېږي. سره له دې چې په

انگلا مرکل د آلمان لومړۍ وزیره

۱۹۹۰م. کال کې برلین پلازمېنه وټاکل شوه، خو د آلمان پارلمان، وزیران، جمهور رئیس او فدرال صدراعظم د بن په ښار کې اوسي.

د آلمان فدرالی جمهوریت د ملگرو ملتونو د سازمان، د شمالي اتلانتيک د تړون، د اوو هېوادونو له ډلې، د لوېدیځې اروپا د پنځو هېوادونو د اتحاديې، د امنیت او همکارو کنفرانس په اروپا کې د همکارۍ او هم د اروپایي اتحاديې د بنسټ ایښودونکو څخه دی.

تر امریکا او جاپان وروسته، آلمان د نړۍ دریم صنعتي ځواک دی. له دویمې نړیوالې جگړې څخه وروسته د آلمان اقتصادي ودې او پرمختګ ته د (آلمان اقتصادي معجزه) ویل شوې ده. آلمان داسې یو هېواد دی چې ګڼ شمېر سیاسي ګوندونه په کې فعالیت کوي چې مهم یې په لاندې ډول دي:

- سوسیال ډېموکرات ګوند (سوسیالېست).
- ډېموکرات مسیحي ګوند (محافظه کار).
- سوسیالېستي مسیحي ګوند.
- آزاد ډېموکرات ګوند (لېبرال).
- شین ګوند (د چاپېریال ساتنه).

- سوسیالیزم ډېموکرات گوند (د ختیځ آلمان پخوانی کمونیستي گوند).

آلمان په بهرني سياست کې يوازې لويغاړی نه دی. د آلمان سياست د هغه بلوک تقويت دی چې (لويديځ) ورته ويل کېږي. آلمان له فرانسې سره ځانگړی نږدېوالی لري. د امریکا له متحده ایالاتو سره د آلمان نږدېوالی او همکاري د هغه د بهرني سياست يو بل رکن دی. د آلمان بهرني سياست په ټوله نړۍ کې د سولې د ټينگښت، د درېمې نړۍ سره د دوستانه اړیکو د پراختيا او د هغوی د اقتصاد د ودې، او د بشر د حقوقو د رعايت پر ستونو ولاړ دی.

آلماني ژبه د هندو جرمن د ډلې يوه برخه ده. دا ژبه د ډنمارکي، ناروېژي، سوېډني، هالنډي او همدارنگه د انگليسي ژبې سره په کورنۍ کې شريکه ده. په آلمان کې په مختلفو لهجو خبرې کېږي. د آلمان د خلکو له اغلبو لهجو څخه کولای شو چې محلي مېدايي ومومو. په لومړيو کې د اوسني آلمان په ځمکه کې مختلف قبایل لکه، فرانکونو، زاکس، شوابان، او بابرېان اوسېدل. نن ورځ دغه قبایل په خپله لومړۍ بڼه نشته، خو رواجونه او لهجې يې د سيمې په مختلفو ډلو کې ساتلي دي.

د آلمان مهم صنايع الکټرونيکي وسايل، کيمياوي مواد، منسوجات، غذايي او ترانسپورتي وسايلو څخه عبارت دي. همدارنگه آلمان د ډبرو د سکرو ذخيرې، د اوسپنې، مسو، قلعي، نکل، سپينو زرو او مالگې کانونه لري، خو د آلمان د صنعت لپاره بسنه نه کوي او وارداتو ته يې ډېره اړتيا لري.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډلې دې د آلمان د موقعیت او دویمه ډله دې د آلمان د پارلماني نظام په اړه په خپلو کې خبرې وکړي او پایله دې په ټولگي کې ووايي.

پوښتنې

۱- د آلمان صدراعظم څنگه ټاکل کېږي؟

۲- د آلمان پارلمان څو مجلسه لري؟

۳- ختیځ او لوېدیځ آلمان په کوم کال کې سره یو ځای شول؟

۴- د آلمان د مهمو گوندونو نومونه یاد کړئ؟

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې د آلمان د اقتصاد او ژبې په برخه کې له خپلو ښوونکو او فرهنگي شخصیتونو څخه معلومات تر لاسه او بیا دې په ټولگي کې ووايي.

د فرانسې جمهوریت

فرانسه یو اروپایي هېواد دی، چې ډېر لرغونی او پخوانی تاریخ لري، چې په دې لوست کې به په لټه توګه ورسره آشنا شئ.

فرانسه د اروپا په لوېدیځ کې پرته ده چې شمال لوري ته یې د مانس سمندرګي، سویل ته یې د مدیترانې سمندرګي، ختیځ ته یې بلجیم، سویس، ایټالیه، لوکزامبورګ او موناکو، لوېدیځ ته یې د بیسکای خلیج او سویل ختیځ ته یې اسپانیا پروت دی.

د دې هېواد اوسېدونکي فرانسوي سپین نژاده دي چې د فرانسې ۹۳٪ وګړي تشکیلوي. د دې هېواد ۹۲٪ خلک د عیسوي دین پیروان دي. همدارنګه ۹۷٪ اوسېدونکي یې په فرانسوي ژبه خبرې کوي.

فرانسه داسې یو هېواد دی چې د لرغوني تاریخ په لرلو سره له میلاد څخه پخوا د گل Goul په نامه یادېده. سلیتیک، باسک او جرمنیان په کې اوسېدل. د ۱۲۵ ق. م. په شاوخوا کې رومیانو پر گل حمله وکړه او د مدیترانې د سمندرګي شاوخوا یې ونیولې.

په شپږمه او اوومه زېږدیزه پېړۍ کې په گل کې مختلفو شاهانو واک درلود او خونړۍ جګړې یې تر منځ پېښې شوې. هغه تمدن چې رومیانو یې بنسټ ایښی و، له خطر سره مخامخ شو.

په ۷۷۱ میلادي کې شارلمان د فرانسې پاچا شو او د واکمنۍ په ۵۰ کلنه موده کې یې فرانسې ډېر ځایونه ونيول. په ۷۷۴ م. کال کې یې ایټالیه ونيوله، جرمني قبایل یې مات او د اسلام له سرښندنو څخه سره یې چې د فرانسې تر سویله رسیدلي وکلکې جگړې وکړې. په ۸۰۰ م. کال کې د مسیحیانو رهبر (پاپ)، د روم د امپراطورۍ تاج د فرانسې د حکمران شارلمان پر سر کېښود. د شارلمان د واکمنۍ په پای کې د هالنډ، بلجیم، المان، سویس، اتریش، چک، سلواک، هنگري، یوگوسلاویا، ایټالیا او د اسپانیا سیمې د فرانسې په واک کې وې.

تر لسمې میلادي پېړۍ وروسته د فرانسې د شاهانو واک په تدریج سره ډېر شو. د کلیسا رهبران له شاهانو سره یو ځای شول. سوداګري پراخه شوه او په صلیبي جگړو کې د فرانسې ونډه ډېره شوه چې د فرانسې اعتبار یې په لوېدیځ کې زیات کړ.

په ۱۳مه میلادي پېړۍ کې فرانسه په اروپا کې یو قدرتمند هېواد ګڼل کېده، سره له ډېرو جگړو چې له انګلستان سره یې وکړې، په فرانسه کې مدني او قضايي ادارې جوړې او څلورم فلیپ د هنر، فلسفې او کلتور په برخه کې غوره خدمتونه وکړل.

د څوارلسم لویې واکمنۍ پر وخت د فرانسې کلتور ډېر پرمختګ وکړ، خو د پنځلسم لویې پر وخت فرانسه له ناوړین سره مخامخ شوه او په تدریج سره د فرانسې لوی انقلاب ته لاره اواره شوه.

په ۱۷۸۹ میلادي کې د فرانسې لوی انقلاب بري ته ورسېد چې د فرانسې او اروپا په تاریخ کې نوی څپرکی پرانیستل شو. د فرانسې اساسي قانون تدوین شو. ولسي جرګې په کار پیل وکړې. د باسټیل مشهور زندان پرانیستل شو او انقلابيونو ونيو، بنديان آزاد او شپاړسم لویې اعدام شو. د بشر د حقوقو نړیواله اعلامیه اعلان شوه. شاهي نظام ړنگ او د فرانسې د جمهوریت بنسټ کېښودل شو.

په ۱۸۰۴ میلادي کې ناپليون د فرانسې د نظام مشر شو او د وفادارۍ لوړه یې وکړه چې د نوموړي د حاکمیت پر وخت فرانسې ډېر ځایونه ونيول.

په معاصر وخت ۱۹۴۰ میلادي کې فرانسه الماني ځواکونو ونيوله، خو د متفقینو د فشار له امله یې په ۱۹۴۴ میلادي کال کې له فرانسې بېرته شا تګ وکړ. تر دویمې نړیوالې جگړې ۱۹۴۵ م. کال وروسته فرانسې په تدریجي توګه خپلې مستعمرې له لاسه ورکړې. لومړی سوریه، وروسته لیبیا، لږ وروسته

تونس، المغرب، مدغاسکر، ویتنام، لاوس، او کمبودیا تر خونړیو جگړو په ترڅ کې په دې وتوانېدل چې خپلواکي تر لاسه کړي. په ۱۹۶۲ میلادي کال کې ورستنی افریقایي هېواد الجزایر خپله خپلواکي تر لاسه کړه او د فرانسې څلورم جمهوریت له منځه ولاړ.

په ۱۹۶۰ م. کال کې فرانسې خپل لومړنی اټومي بم د افریقا په دښته کې وازمایه او په چټکۍ سره یې د پرمختګ لاره ونیوله. نن ورځ فرانسه د جرمني او نورو اروپایي هېوادونو تر څنګ د اروپا د وحدت او یووالي لپاره هڅه کوي.

د فرانسې جمهوریت ۲۲ ولایتونه او ۹۶ ولسوالۍ لري. د فرانسې د نفوس ۷۵٪ خلک په ښارونو او ۲۵٪ یې په کلیو کې اوسېږي. په فرانسه کې جمهور رئیس د خلکو له خوا د پنځو کالو لپاره ټاکل کېږي.

په فرانسه کې صدراعظم د ګوندونو د ائتلاف له لارې چې په پارلمان کې ډېرې چوکۍ تر لاسه کړي، ټاکل کېږي. د فرانسې پارلمان دوه جرګې لري، لومړۍ ولسي جرګه National assembly چې ۵۷۷ غړي لري، چې د خلکو له خوا ټاکل کېږي او د کار موده یې پنځه کاله ده. دویم د مشرانو جرګه Senate ده چې ۳۲۱ کسه غړي لري. د مشرانو د جرګې د غړیو انتخاب د یوه انجمن له خوا چې Electoral college نومېږي، د ۹ کالو لپاره ټاکل کېږي. په فرانسه کې ولسي او مشرانو جرګه هر یو خپل مستقل رئیس لري. جمهور رئیس کولای شي چې ولسي جرګه منحل کړي. د مشرانو جرګې رئیس د دې واک لري چې د جمهور رئیس په نه شتون کې د هغه چارې سر ته ورسوي.

په فرانسه کې ګڼ شمېر ګوندونه فعالیت کوي. د بېلګې په توګه د فرانسې کمونېست ګوند، رادیکال چپ ګوند، جمهوري غوښتونکي، د فرانسې جنبش، ملي جبهه، ملي غورځنګ، د اصلاح غوښتونکو جنبش، سوسیالېست ګوند او نور.

فرانسه د نړۍ د اوو صنعتي هېوادونو له جملې څخه ده. پرمختللی اقتصاد لري او ټولو اقتصادي سکتورونو یې په متوازي ډول پرمختګ کړی دی.

نن ورځ په فرانسه کې د اقتصاد په برخه کې د دولت ونډه لږېږي، خو له دې سره هم د فرانسې دولت د اوسپنو د کړنو، برېښنايي تاسیساتو، هوایي کړنو او مخابراتو په برخه کې پانګه اچونه کوي. غواړي

چې په بنسټيزو اقتصادي پروژو کې چې عام المنفعه بڼه لري، خپل شتون خوندي وساتي. د صنعت په برخه کې فرانسه زراعتي ماشين الات، د اوسپنې پټلۍ، ميراژ، جگوار، ترانسال، کانکورډ، ايربس، الوتکې، هيلوکپټرې، موټرې، د ترانسپورتي وسايلو پرزې، د برېښنا د توليد ټکنالوژي، سامان الات، ساختماني وسايل، کمپيوټر، راډيو، تلوېزون، کېمياوي مواد، ځمکنی وسايل، عطرونه او نور توليدوي.

فرانسه د هغه اروپايي هېوادونو له ډلې څخه ده چې په ۱۹۹۹ م. کال کې يې د اروپا پولي واحد (ايرو) د خپل هېواد د پولي واحد په توگه منلی دی.

په ټولگي کې فعاليت

زده کوونکي دې پر دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې د فرانسې د تاريخي سابقې په برخه کې او دويمه دې د فرانسې د موقعيت، نفوس، مذهب او د فرانسې د خلکو د ژبې په برخه کې يو له بله سره خبرې وکړي او پایله دې په ټولگي کې وويي.

پوښتنې

- ۱- په تېرو وختونو کې فرانسه په کوم نامه يادېده؟
- ۲- په اتمه ميلادي پېړۍ کې د کوم واکمن پر وخت فرانسې ډېر اروپايي هېوادونه ونيول؟
- ۳- د فرانسې لوی انقلاب په کوم کال کې پېښ شو؟
- ۴- په دويم نړيواله جگړه کې فرانسه د کوم هېواد ځواکونو ونيوله؟
- ۵- د دويمې نړيوالې جگړې وروسته فرانسې خپلې کومې مستعمرې له لاسه ورکړې؟

له ټولگي څخه د باندې فعاليت

زده کوونکي دې د فرانسې د لوی انقلاب په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې وړاندې کړي.

د انگلستان شاهي دولت

په دي لوست کې به د انگلستان د تاريخ او د دې هېواد نورو مهمو مطالبو سره پېژندگلوي تر لاسه کړئ.

انگلستان د اتلانتيک سمندرگي په شمال کې پروت دی. په سویل کې د انگلند له کانال، په ختيځ کې له شمال سمندرگي او په لوېديځ کې له ايرلنډ سره ګډه پوله لري. د طبيعي جوړښت له پلوه انگلستان پر درېو برخو وېشل کېږي.

لومړی په شمال کې د سکاټلنډ سیمه: دا سیمه د انگلستان په شمال کې موقعیت لري او غرنۍ سیمه ده. **دویم شمالي ايرلېنډ يا اولسټر:** د اولسټر سیمه د ايرلېنډ د جزيرې په شمال ختيځ کې واقع ده چې مرکزي بلفاسټ نومېږي.

درېم د انگلنډ او وېلز سیمه ده: انگلنډ او وېلز د انگلستان د جزيرې سويلي برخه جوړوي. انگلستان داسې يوه ځمکه ده چې له وړو او لویو ټاپوګانو څخه جوړه شوی ده او په همدې توګه ځينې انگلستان ته د ټاپوګانو هېواد وايي.

د انگلستان د ۷۲٪ خلکو دين مسيحي دی. ۲۵٪ خلک يې د نورو دينونو پيروان دي. له اداري پلوه انگلستان په څلورو لویو ولايتونو انگلېنډ، وېلز، سکاټلېنډ او شمالي ايرلېنډ وېشل شوی دی.

د انگلیسانو ځمکه له پخوا څخه د اوسېدو وړ وه. د یخچال تر دورې وروسته دوه بېلې قبیلې له خپلو څارویو سره یو ځای له اوسنۍ اسپانیا څخه انگلېنډ یا انگلیستان ته مهاجرت وکړ. لرغون پېژندونکي دا قبيله د ایبري په نامه پېژني.

دیوید کمرون، د انگلستان لومړی وزیر

په ۶-۴ ق. م پېړیو کې د سلت قومونه د ځمکو او څارویو د تر لاسه کولو لپاره له اسپانې څخه انگلېنډ ته راغلل او ایبریان یې له هغه ځایه وشړل او پر انگلېنډ باندې د سلت د قومونو اخیستی یو یرغل په ۷۵ ق. م کې تر سره شو.

له میلاد څخه پنځه پنځوس کاله مخکې سزار ژویوس د ځمکو د نیولو په هیله پر انگلېنډ حمله وکړه، خو د رومیانو یرغلونه په ۴۳ میلادي کې پر انگلېنډ سختې شوې.

په پای کې په پنځمه میلادي پېړۍ کې د رومیانو قدرت کمزوری شو، ځکه نو د جرمني له خاورې د انګلو او ساکسون قومونو پر انگلېنډ یرغل وکړ. د انګلو او ساکسون قومونو په ۸۲۹ میلادي کې د انگلېنډ یوالي تامین کړ. او اوسېدونکي یې پر یوه پاچا راضي شول. وروسته جرمنانو پر انگلېنډ حمله وکړه او له کلک مقاومت سره مخامخ شول او یوازې یې د انگلېنډ ختیځي او شمالي برخې ونیولې. د پېړۍ په لومړیو کې د انگلېنډ پاچاه یو شمېر مدني او سیاسي حقوق په رسمیت وپېژندل او داسې فرمانونه یې صادر کړل چې له نننیو مدني بنسټونو سره یې ورته والی درلود. اشرافو، فیوډالانو او روحانیونو خپل ملاتړ له پاچا څخه اعلان کړ. د اشرافو د جرګې تر څنګ د عوامو جرګه هم جوړه شوه. په ۱۴۸۵ م کې هانري د تیودور له کورنۍ څخه پر انگلېنډ حاکم شو. د تیودور شاهانو پر انگلېنډ ۱۲۰ کاله حکومت وکړ. ډېر دیني او ټولنیز اصلاحات یې رامنځ ته کړل. د روم له کلیسا څخه یې خپله کلیسا جلا کړه او ایرلېنډ یې له انگلیستان سره یو ځای کړ.

په ۱۵۵۸ م کې ملکه لومړۍ الیزابت د انگلیستان حکمرانه شوه او انگلیستان یې د خپل وخت یو اقتصادي او پوځي ځواک وګرځاوه.

انګلستان د پېړیو په اوږدو کې د ډېرو تاریخي ټیټو ژورو او دوه معاصرو نړیوالو جګړو سره مخامخ شو. د دویم نړیوال جنگ تر پای وروسته په ۱۹۴۹ م. کې انګلستان او امریکا د کمونېستانو د ورځ په ورځ ډېرېدونکي قدرت د مقابلې لپاره د شمالي اتلانټیک (ناټو) پیمان رامنځ ته کړ او په ۱۹۵۷ م. کې یې

خپل لومړنی اتومي بم وازمایه او په ۱۹۷۶ م. کې یې د اروپا د گډ بازار غړیتوب تر لاسه کړ. د انګلستان حکومت مشروطه شاهي constitutional Monarch دی او د نړۍ د نورو هېوادونو په څېر تصویب شوی واحد قانون نه لري، خو اساسنامې، لویح او د ولسي جرگې پرېکړې لري چې د اساسي قانون په څېر کار ترې اخیستل کېږي. ځکه نو ویلای شو چې د انګلیسانو اساسي قانون داسې یو ټولګه ده چې د سیاسي شرایطو سره سم په کې بدلونونه راتلای شي او ولسي جرګه یې ځینې برخې لغوه یا نوې کولای شي.

د انګلیس پارلماني نظام د کوم تدوین یا ترتیب شوي قانون په وسیله منځ ته نه دی راغلی، بلکې د پېړیو تدریجي تکامل بلل کېږي.

په انګلیستان کې پاچاهي میراثي ده، سره له دې چې په تېرو څلورو لسیزو کې ولسي حاکمیت، د اولسي جرگې له لارې د سلطنتي مقام امتیازات او قدرت محدود او را لږ کړی، خو بیا هم شاهي کورنۍ ډېر امتیازونه لري.

په ننني انګلیستان کې ملکه د یو شمېر صلاحیتونو په لرلو سره د ملي وحدت د ساتنې، د دولت د رهبرۍ، د نظام د تنظیم او د نهایي پرېکړې سمبول ګڼل کېږي. د قوانینو توشیح، د سولې او جګړې د حکم صادرول، د حکومتونو په رسمیت پېژندل، د قراردادونو او کنوانسیونونو قبولول یا ردول، ولسي جرګه ځنډول او د صدراعظم په مشوره یې ردول، لویو او مهمو سیاسي، قضیو او ملکي دندو ټاکنه، د اشرافي القابو توزیع او د صدراعظم ټاکل. د کابینې وزیران د صدراعظم په غوښتنه د ملکې لخوا ټاکل کېږي. ډېر انګلیسي وزیران د ولسي جرگې غړیتوب لري او پاتې یې د مشرانو جرگې غړي وي. د انګلیستان پارلمان دوه جرگې لري. لومړۍ ولسي جرګه چې ۶۵۹ غړي لري چې ټول یې د پنځو کالو لپاره د ټولټاکنو له لارې ټاکل کېږي. دویم د مشرانو جرګه ده چې ۵۰۰ کسه اشراف مادام العمر Life Peers غړي لري. دغه ارګان درې اصلي څانګې لري. ملکه، د اشرافو جرګه او د عوامو جرګه چې هر یو یې خپلواک دي. د قانون د ترتیب او تدوین په وخت کې د درې وارو توافق لازمی او حتمي ګڼل کېږي. انګلیسي پارلمان په هېواد کې د قانون جوړونې ډېر لوړ ارګان ګڼل کېږي.

په انګلېستان کې مختلف سیاسي ګوندونه فعالیت کوي، چې د بېلګې په توګه د متحد محافظه کار ګوند

Party Democratic، دېموکرات متحد گوند Conservative and Unionist Party، کارگر گوند Labor Party د وېلز گوند Party of Wales او د سکاټلېنډ ملي گوند Scotland National Party نومونه یادولاى شو.

انگلیستان د نړۍ د لویو صنعتي هېوادونو څخه گڼل کېږي چې مهمې صنایع یې لوبې او کوچنۍ فابریکې، مختلف ماشین الات او د هغو پرزې، اتومات سامان الات، نقلیه سامان الات، الوتکې، لوبې او وړې بېرې، کرنیز وسایل، د اورگاډي پټلۍ، د انرژۍ تولید او د هغې تاسیسات، د مخابراتو وسایل، کېمیاوي او غیر کېمیاوي توکي، ساختماني او نور وسایل دي.

انگلیستان د ۱۹۴۵م. کال د اکتوبر په ۲۴مه د ملگرو ملتونو د امنیت شورا غړیتوب تر لاسه کړ او د ویتو حق لري.

په ټولگي کې فعالیت

زده کوونکي دې په دوو ډلو ووېشل شي. لومړنۍ ډله دې په انگلېنډ کې د لومړنیو اوسېدونکو په اړه او دویمه ډله دې د انگلیستان د اداري تشکیلاتو او ټاپوگانو په اړه یو له بله سره خبرې وکړي او د هغې پایله دې په ټولگي کې وويي.

پوښتنې

- ۱- انگلیستان په څو ولایتونو وېشل شوی دی؟
- ۲- ۱۳مه میلادي پېړۍ کې انگلستان له کومو بدلونونو سره مخ شو؟
- ۳- په انگلیستان کې ملکه کوم واک او صلاحیتونه لري؟
- ۴- په انگلیستان کې صدراعظم کوم واکونه لري؟
- ۵- د انگلیستان د مهمو صنایعو نومونه یاد کړئ؟

له ټولگي څخه د باندې فعالیت

زده کوونکي دې له فرهنګي شخصیتونو او منابعو څخه د انگلیستان د پارلماني نظام په اړه معلومات تر لاسه او په ټولگي کې دې وويي.

د څلورم څپرکي بیاکتنه

د دولسم ټولگي د تاريخ درسي کتاب په څلورم څپرکي کې د شلمې پېړۍ د مهمو پېښو تر سرليک لاندې ځينې مطالب او موضوعگاني تاليف شوي دي لکه: لومړۍ او دويمه نړيواله جگړه او د هغوی لاملونه، د ملگرو ملتونو جوړښت، په يو صنعتي ځواک د جاپان اوښتنه د پخواني شوروي ټوټې کېدل، د آلمان، فرانسې او انگليس سياسي جوړښت چې په دې کتاب کې د امکان تر حده پورې دغه عنوانونه په پام کې نيول شوي دي چې د ۱۹۱۴ - ۱۹۱۸ او ۱۹۳۳ - ۱۹۴۵ ميلادي کلونو تر منځ اقتصادي، سياسي ناورينونه پکې څېړل شوي او گټور معلومات وړاندې شوي دي. همدارنگه هغه زيانونه، ناوړې اغېزې، او بشري تلفات چې د دوو نړيوالو جگړو رامنځ ته کړي پکې انعکاس مومي او هم په دې توگه لنډه معلومات د آلمان، فرانسې او انگليس د تاريخ، فرهنگ، ژبې او سياسي جوړښتونو په اړوند وړاندې شوي دي. بله موضوع چې د زده کونکو ذهن ته وده ورکولای شي: د پخواني شوروي ټوټې کېدل دي چې د قوي حاکميت په درلودو سره ټوټه کېږي. بل په لنډه موده کې په يو صنعتي ځواک باندې د جاپان بدلېدل، همدارنگه د ملگرو ملتونو جوړښت د دويمې نړيوالې جگړې وروسته چې څرنگه نړيوالې اړيکې تنظيم کېږي او له انساني فاجعو او کرليچونو څخه مخ نيوی کوي. دغه ټول مطالب زده کوونکو ته د انگيزو په را مينځ ته کولو او د مهارتونو په لوړوالي کې مرسته کوي.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**